

מולד

ירחון מדיני וספרותי

מיכאל קומוי : מדינת ישראל והפליטים הערביים

פ. ד. אלימאן : קאסטרו והמפלגה הקומוניסטית

ש"י עגנון : יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו

דב סדן : על ברנר ומבקרו

לאה גולדברג : שירי האשה הזרה

יוסף שכטר : מחלוקת על סמי פלאים

פנחס רוזנבליט : פראנץ רוזנצווייג בעברית

שאול אש : ספרו של שיירר על הנאציזם

**לרשותך
שירות**

**עובר
ושב**

- הרשת
- הענפה
- של
- נ.י.פ.ינו -
- ערובה לנוחיות
- במיהול פעולותיך הכספיות
- חשבון עובר ושב וחסכונות
- פקדונות לזמן קצוב
- חסכון עממי
- ולילדיך - אגודת דן חסכוני

שאל פרטים על יתר שירותינו ופעולותינו

בנק הפועלים בע"מ

סניפים בכל רחבי הארץ

**חלוק
התעשייה
בישראל**

"שמד"

מולד

ירחון מדיני וספרותי

יוני 1961

כרך י"ט חוברת 156

תמוז תשכ"א

271	יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו	ש"י עגנון
291	על יוסף חיים ברנר	דב סדן
301	שירים	לאה גולדברג
303	מדינת ישראל והפליטים הערביים	מיכאל קומי
311	קאסמרו והקומוניסטים	פ. ר. אלימאן
רשימות:		
322	מחלוקת על סמי פלאים	יוסף שכטר
ספרים:		
324	נהרים: ממחשבותו של פרנץ רוזנצווייג	פנחס רוזנבליט
326	המיטיאור הנאצי	שאול אש

דמי החתימה: 7.00 ל"י לשנה, 3.50 ל"י לחצי שנה. החוברת 80 אגורה, (חוברת כפולה 1.20 ל"י).
 מחיר המודעות: 160 ל"י העמוד, 90 ל"י חצי עמוד, 50 ל"י רבע עמוד. אין המערכת אחראית
 לתוכן המודעות; כתבייך שלא צורפה להם מעטפה כתובה ומבוילת אינם מוחזרים. כתובת המערכת:
 ת. ד. 1165, ירושלים. כתובת המנהלה: רחוב פינסקר 2, תל-אביב, ת. ד. 4449, טל. 26707.

החברה הא"י לקרור והספקה בע"מ

4 בתי קרור

תל-אביב — חולון — חיפה — נשר

נפח הקבול: כ-60.000 מ³

שרות מהיר ויעיל ע"י צוות מומחי-קרור

מפרעות נתנות על החסנת סחורות

משרד ראשי: ת.ד. 318 תל-אביב, טלפון 64316/7

בית המדרש ע"ש ב. כצנלסון

זה עתה הופיע

"אבניים"

קובץ עיונים הכולל מאמרים בתחומי המחשבה המדינית, תהליכים בחברה הישראלית, ההסתדרות במדינה, חנוך מבוגרים; וכן דיון על הויקה בין מדעי-החברה והאידיאולוגיה של התנועה.

מחיר החוברת 2 ל"י.

המעוניינים יפנו בכתב אל בית המדרש ע"ש ב. כצנלסון, צופית, מחלקת ההוצאה לאור.

M O L A D

MONTHLY REVIEW OF POLITICS AND LETTERS
EDITED BY EPHRAIM BROIDO

Vol. XIX

No. 156

June 1961

*Published by the Jewish Labour Party of Israel. The offices of MOLAD are at 2, Pinsker Street, Tel Aviv, Israel, P.O.B. 4449
Annual Subscription LI 7.000; abroad \$6, including postage.*

יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו

ש"י עגנון

ברנר קידש את חייו במיתתו וקידש את מיתתו בחייו. טהורים וזכים היו חייו, לא נמצא בהם שמץ פסול. לא ביקש כבוד לעצמו ולא רדף אחר הממון ועל אחרים לא התנשא. חבר היה לכל נדבא, אח וריע לכל אדם.

מבני העניים יצא ברנר ומעוני אל עוני הלך. מבית אביו העני לשיבה של תורה, ומשיבה של תורה לעמלה של פרנסה. בנפשו הביא לחמו. פרוסה כשרה מיגיע כפיו. באהבה ובחיבה קיבל עליו את גזירת העניות, לא קבל ולא התאונן. אדרכא הוא עשאה עטרה לכל ימי חייו. ואפילו כשניתן לו להחליף את אורח חייו בחיים טובים לא החליף ולא שינה. עושה היה כפועל ונהג בעצמו כשכיר יום, שאין לו אלא שכר פעולתו בדוחק ובצמצום.

לא אתעכב על עבודתו בצבא הרוסי ועל בריחתו משם, ולא אדבר על ימי ישיבתו בלונדון במרתף של עוני, שהיה עושה את מלאכתו ביום בבית דפוס כסדר אותיות ובלילה היה עורך את המעורר, בזמן שדימו שהגיע קצה של הלשון העברית ופסקו סופרינו מלתת את תגובתם. על מה אדבר אני, על מה שחזיתי בו בברנר.

היום שלושים יום לעומר. לפני חמישים ושלוש שנים בימי ספירת העומר כשעליתי לארץ ישראל שיברתי את הדרך ונכנסתי ללמברג כדי לפרוש מידידי שהיו לי שם ובראשם החכם ר' אליעזר מאיר ליפשיץ ז"ל. מצאני סופרנו הגדול שופמן שיחי' וביקש לעשות לי נחת רוח והביאני אצל ברנר.

באנו לחדר אחד וראיתי שם אדם מסורבל ושחוי, לבוש בגדים מהוהים, שתמהתי עליו שהוא מדבר עם שופמן כאדם שמדבר עם חברו ותמהתי על שופמן שהוא מדבר עמו כאדם שמדבר עם חברו. לא הספקתי לצאת מאותן התמיהות עד שבאה תמיהה שלישיית קשה מן הראשונות. מסורבל זה ברנר היה. ברנר שתיארתי אותו לי בדמות אדם סופר. אף על פי שהכרתי כבר כמה סופרים ובתוכם שלום עליכם עדיין לא באה רוח דמיוני על סיפוקה ועדיין ביקשתי לי צורת סופר כמות שצריך היה היוצר ליצור אותה. על כרחי הוצרכתי להשלים עם המציאות שזהו ברנר שהיה שמו מבהיק מתוך השילוח ומתוך שאר כתבי עתים ומתוך המעורר שנערך על ידו. זה האיש וזה לבושו. איש שאינו מצטיין בשום דבר מן הדברים החיצוניים שרוב בני אדם להוטים אחריהם, אבל מצויין הוא בדברים שלא כל אדם זוכה. אין צריך לומר, כשרון סופרים, אלא אף שיחתו מצויינת היתה בפשטותה ובתמימותה. לא היתה בה חריפות יתירה אלא אמת לאמיתה. בהרגשה עמומה הרגשתי כאילו היה אומר מה אנו ומה חיינו ומה צורך בלשון מדברת גדולות. וכשסיפרתי לו שאני עולה לארץ ישראל אמר לו לשופמן, אפשר שבאמת לא נשתייר לנער עברי אלא ללכת אל ארץ העברים.

טוב היה לספר על ברנר ולא לתחוב את עצמי באמצע. אלא זו מדה מהלכת על כל מספרי זכרונות ואף אני בעניי איני מנוקה מזה. מכל מקום כשאפשר אדלג על עצמי, אבל במקום שאי אפשר אי אפשר.

לאחר שפירשתי ממנו הלך ללוות אותי ודיבר עמי על סופרים וספריהם ובייחוד על סופרי גליציה וספריהם, שלא היתה רוחו נוחה מהם. מעתה קל להבין מה תמהתי שהכיר אותי לטובה, וביותר שהלך ללוות אותי לאכסניא שלי שהיתה רחוקה מדירתו. ולא זה בלבד אלא קודם שיצאנו מחדרו כתב לי שתי איגרות לוויה, אחד לאברהם רייזן לקראקא ואחד לאורי ניסן גנסין שהיה דר בפתח תקוה. עד היכן נהג ברנר פשטות בעצמו, עד שכתב עלי באיגרותיו ידידי חברי.

יפה היה להתעכב קמעה על רייזן בקראקא ועל ספר שיריו שנתן לי במתנה וכן על שאר דברים לענין הפייטן הזה. אבל אני מניח הכל מפני ברנר. מכל מקום אזכיר שקראתי לפני רייזן סיפור,

שלקחו ממני כדי לפרסמו בדפוס. אבל הסיפור אבד תחת ידו. לאחר כמה שנים בבית קהה בברלין בין קהה לקוניאק אמר לי רייזן קח גליון נייר ועפרון ואתה תרשום מפי את תוכן הסיפור וכמה ביטויים שאני זוכרם.

לא יצאה שנה ומחצה או אולי שתי שנים ומחצה אחרי שעליתי לארץ ישראל (מרוב ימים נשתכח ממני מנין השנים) עד שנשמעה שמועה שבא ברנר לארץ וכבר הוא בחדרה וכבר ראוהו עובד בפרדס. אף עתונו של בן יהודה הודיע שהסופר הידוע מדליק בא מן הגלות לארץ התחיה ונאמר לו ברוך הבא.

מחמת עצמי שמחתי על השמועה, מחמת ברנר לא שמחתי. אגיד ולא אכחד, ברנר כל העולם דומה היה עליו כעמק עכור וכל מעשיהם של היהודים היו בעיניו הבל ותוהו. הייתי חושש שמא יראה את יישובנו כדרך שראה שאר יישובים שבתפוצות הגולה וירפה את ידינו. אף על זאת חרד לבי, שמא יזלזלו בו אנשי העברית השמנה, שהיו מלגלים על סגנונו שאמרו מרושל הוא, אינו לפי הרוח העברי. הם לא היו יודעים שסגנון אורגני זה מיסוריו נארג.

אף סיפוריו עצמם לא היו רצויים לרבים. באותו פרק כתב עליו סופר אחד דברים קשים בעתון הזמן שיצא בוילנא, ולא נתקררה דעתו של זה עד שקרא לו לברנר סופר צועני, שנווד ממקום למקום, ועוד כתב עליו שהוא בולש את המקומות כדי להביא דברים רעים. עתה כשנשמע שעלה ברנר לארץ היו אנשים שאמרו לא עלה אלא כדי לבלש את היישוב ולכתוב עליו דברים רעים. מהולל שם השם שפחד שוא פחדתי. ברנר בא וראה את הארץ ואת עובדיה ונפשו דבקה בנפשו. ואף הוא מיד לכניסתו לארץ ביקש לעשות את עצמו עבד לאדמה. אבל כחו לא היה עמו כדי לאתו מעדר. לא יצאו כך וכך ימים עד שתפחו ידיו ונתנפחו אצבעותיו. הניח את המעדר ובא ליפו.

כבר ביום ראשון לבואו ליפו נודמן לי לראותו. אחר נתינת שלום ונשיקות פה הניח את כל הבאים אצלו והלך עמי. בדרך שאלני היכן הם המקומות שאני רגיל בהם. אחזתיו והבאתיו אצל הים.

דרך הילוכנו שאל אותי על כמה בני אדם וכן מה אני עושה ומה אני כותב ומה הם הספרים שאני קורא בהם. אמרתי לו, שינוי המקום וצרת הפרנסה וכובד החמה ממעטים את הקריאה. אבל קודם לעלייתי מרבה הייתי לקרות. וכאן אמר לי ברנר דברים שנפעמתי מהם. כדי להוציא את הדברים מידי סתמם אפרש אותם. אני הפלגתי בשבחם של שני סופרים, שניצלר ווסרמן, שמפורסמים היו באותו הדור. נתרגו ברנר ואמר, זיי מעגיץ ביי דיר די ריבע הייצן, פירוש תנודך עליהם להסיק לך. ובאותם הימים רואים היינו כל כותבי לועזית כאילו מעולים הם מכל סופרינו שבעברית ושבאידיש, ולסוף מעלה עליהם ברנר צעיר שכמותי שכל מה שפרסמתי אדם טומן בכף ידו ולא נודע כי בא אל קרבה.

אותו לילה ליל חורף היה והים יפה היה פי כמה מרובה משאר כל הלילות. עמדתי ושקתתי. שאל אותי ברנר, למה אתה שותק. אמרתי לו, שמח אני. וכדי שלא אהיה בעיניו סנטימנטאלי הוספתי ואמרתי, פעם אחת טיילתי עם סופר אחד ועל כל פסיעה ופסיעה היה עומד ואומר מה נאה מה נאה. ברנר שתק ופתאום כרע על ברכיו והשתחוה אפים ארצה. עשיתי את עצמי איני רואה, אבל אותו מעשה אלילי הדהימני. לא סיפרתי את הדבר לשום אדם חוץ מביאליק. ואף הוא היה משתומם. צריך אני לומר שכל ארבע שנים שהתהלכתי עם ברנר לא ראיתי בו מעשה שכזה ואף לא דומה לדומה. כל הליכותיו עם עצמו ועם אחרים אמיתיות היו.

חוזר אני לעיקר הדברים. דברים שחששתי מהם נתבדו. טובים שבחברינו מצאו בסיפורי ברנר מה שלא מצאו בסיפורי רוב הסופרים. ומה שמצאו בכתבו מצאו בו. תמה אני אם היה סופר עברי חוץ מביאליק שמשך אחריו עדה כברנר.

ביפו מצא ברנר כמה מחבריו הראשונים מימי רוסיא ומימי נדודיו בלונדון ובגליציה. הם שמחו בו והוא שמח בהם. פעמים הרבה משכני אחריו אצל כמה מהם. שיחתם הציה רוסית היתה וחציה אידיית ובלולה במלים שהיו חברי המפלגות שעברו נזקקים להן. פעם אחת אמרתי לו לברנר, תמה אני עליך שאתה מבטל זמנך עם בני אדם שכאלה. השיב לי ברנר, אין אתה מבין אבל אסביר לך, כשהתחיל מסביר לי אמרתי לו, אחר כל דברין מבין אני שאיני מבין.

בין אותם שהלך עמי ברנר לבקרים היה סופר אחד בעל בעמיו, שהיה נקרא לכל דבר שביישוב החדש. שמעתי שעשאו ברנר פיגורה בסיפורו מסביב לנקודה. שם ברוסיא השכיר עצמו ברנר לעשות לו רשימה של אוצר ספריו. בעל הבית קיבל אותו בעמידה הרבה לדבר על עצמו ועל כל מה שעשה בארץ ישראל אחר הגדולות והנפלאות שעשה ברוסיא. בתוך הדברים נכנסה אשתו וגילתה שמחתה על האורח. "כיבוד" לא הביאו. כשנפטרו משם לא כבשתי את דברי ואמרת לי לו לברנר, אפילו כוס מים לא הביאו לך. ברנר או שלא הרגיש בדבר או שהרגיש ולא היה איכפת לו. בין כך ובין כך דיבר בשבחו של בעל הבית. אחר ימים כשהיו מתגלגלים דברים על אותו הסופר היה ברנר אומר בנעימה, קפא לבו בבית הסופר. קפא לבו בבית הסופר, דברים הם מתוך אחד מסיפורי הראשונים שברנר היה אומר על עצמו שהוא יודעו על פה מלה במלה.

חברים ומיודעים אחרים מצא ברנר בארץ, מאותם שהכיר בישיבתו של הרב ר' העשיל נטע גנסיק ז"ל בפוטשפ אביו של אורי ניסן גנסיק. אזכיר שנים מהם, את ר' יעקב מלכוב ואת קרוגליאקוב, שהיה רגיל עמם יותר מכולם.

ר' יעקב מלכוב מן הקנאים שביפו היה, שכל מעשיו היישוב החדש לא זכו בעיניהם. ואף על רבינו הגדול הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק זכר צדיק לברכה כתב דברים קשים בהחבצלת הירושלמית. את פרנסתו מצא מלכוב מן היישוב החדש, שהפועלים מבוני היישוב החדש היו סועדים אצלו. כשם שמצא סעד בסוף ימיו על ידי רבינו הגאון זכר צדיק לברכה בזמן שהניחו חביריו בעירום ובחוסר כל. אשתו החולנית היתה עומדת מאוד הבוקר ועד אחר חצות לילה בחדר רעוע והיתה מבשלת ומטגנת ואופה על שני פרימוסים סוערים ורועשים, שהיו שובתים בזמן שהיו האורחים מרובים. ביקשה להסתייע במכונה של פתילות ונמצאה שלא היתה טובה מן הפרימוסים. באותה שעה היה ר' יעקב רץ מאורח להשביע אותו בדא"ח (דברי אלקים חיים) ששמע מרבו. פעמים הרבה נכנס ברנר לסעוד אצלו והיה מאריך בסעודתו סעודת עוני מתוך שיחה עם שאר חבריו שהיו חוזרים עם חשיכה מעבודתם בהתקנת כבישים לתל אביב שעמדה בתחילת בניינה וכשמצאו את ברנר היו ממחרים ובאים לשולחנו כדי לשמוע את דבריו.

פעם אחת אמר לי יעקב מלכוב, רואה אתה את ברנר כיצד הוא קושר ומתיר את ארנקו. לא שקמצן הוא, אלא שקשה לו להוציא פרוטה על עצמו.

אהבה מסותרת היתה בלבו של ר' יעקב לחבירו הצעיר מן הישיבה שהיה קורוהו בלשון חיבה וגעגועים יוסף חיימקי והיה מזכיר לו נשכחות, שמא מתוך כך יחזור למוטב. משיב היה לו ברנר, עבירות שאתה רואה בי אינן עבירות בעיני ומצוות שאתה מבקש לזכות אותי בהן אינן מצוות בעיני. אחר שנרצח ברנר כתב עליו ר' יעקב קונטרס. אם איני טועה מות קדושים שם הקונטרס.

פונה אני אצל חבירו קרוגליאקוב. בית המערכת של הפועל הצעיר, שבו היה ברנר עושה כל הימים שהיה דר בילו, בבנין שלמעלה מחנות הספרים של קרוגליאקוב היה, ובערבי שבתות לאחר שהיה ברנר מסיים את מלאכתו במערכת היה יורד לחנות לראות בספרים שבאו מחוצה לארץ.

ברנר מרבה בקריאה היה. ואפילו העתונים הבאים מאמריקא רגיל היה לקרות, חוץ מספרי חכמת ישראל שהיה מונע עיניו מהם.

בערבי שבתות פגויים הם המורים ממלאכתם מחצות היום ולמעלה. היו רובם ככולם באים לחנות הספרים. והואיל וכל מורה ראה את עצמו סופר וכל סופר היה מורה נמצאה החנות מלאה מורים וסופרים. כשהיה ברנר נכנס היו מקיפים אותו בוויכוחים עזים שהיו נמשכים עד לשקיעת החמה. בודרו של ברנר היו כל המורים והסופרים פטריוטם נלהבים וממילא אדוקים היו בציונות ואף תלמידיו של אחד העם משוכים היו אחר הציונות, וממילא חלוקים היו על ברנר, וכל מאמר או סיפור שפירסם היה מכעיסם והיו מתפלמסים עמו. ברנר תקיף בדעתו היה ומימיו לא חזר מדבריו ואם התווכחו עמו הוסיף בעל פה דברים שהיו קשים מן הראשונים. איני מזכיר כאן את מאמרו שהרעיש את אחד העם ואת הועד האודיסאי ואת כל העסקנים שביפו. רק מה שראו עיני ושמעו אזני אני מספר.

חריפים ביותר היו הזויכוחים על הספרות. על המורים שרואים היו עצמם סופרים כבר דיברתי. מוסיף אני עליהם את העסקנים שרובם ככולם סופרים היו, אם לא בפועל הרי בכה, ואילו רצה הקדוש ברוך הוא לזכות אותם בכזית כשרון היו מכניסים כחם בדיו ולא היינו באים למה שבאנו. באותם הימים נתפרסמה פואימה פומפיוזית אחת שכל יפו נתלהבה הימנה, מפני שמצאו בה ממה שהנפש הפטרויטית מתאוה. ברנר לא נתלהב מאותה הפואימה, ולא עוד אלא שכתב עליה בקורת קשה, שהכעיסה את כל יפו. כשירדתי לברלין פגע בי בעל הפואימה והתפאר לפני ששיגר לו לברנר מכתב בויון שיזכור אותו כל ימי חייו. מעטים היו ימי חיי ברנר ורובם צער ויסורים ולא הספיק לו זמנו לפנות לבו לזלזולים שכתבו לו. ואף מיתתו מות קדושים לא כיפרה בעיני המשורר עוון הבקורת.

עוד לאותה הפואימה ואותה הבקורת. ברנר הרגיש בי שאני תמיה עליו שכתב דברים קשים על סופר מפורסם שכזה ודברים רכים על אחר שלא היה בעיני סופר. אמר לי ברנר, וכי איני יודע שזה בעל כשרון ומושל במכמני הלשון, אלא שיפה בעיני קורטוב אמת ולב טהור מכל מעשה הלשון.

מי ומי מסופרינו חשובים היו בעיני ברנר? ראשון לכולם ביאליק. בקי היה ברנר בשירי ביאליק בכל חרוז וחרוז. פעמים הרבה דרש עליהם תלי תלים של רמזים. זכורני פעם אחת שרה ריבה את השיר בין נהר פרת ונהר חדקל שנהגים היו לשיר אותו על חולות יפו בניגון תימני. כשהגיעה הריבה לחרוז כפתי אותו והביאיהו התחיל ברנר צוחק בכל כוחו עד שנתמלאו עיניו דמעות, כשהוא אומר, וכי במה כופתין חתן אם לא בחוט השני. על סיפורי ביאליק איני זוכר מה אמר. אבל זכורני פעם אחת אמר אחד מחברינו שמצא בסיפור מאחורי הגדר לביאליק ציור משל רומן של אנדרסן, הביט עליו ברנר בזעם וצידד פניו ממנו כשהוא אומר, לא היה לו לביאליק אלא לשום בכליו משל אנדרסן כדי להמציא לנו מבקר חדש. לגבי אותן השיחות שהיו העתונים מביאים בשם ביאליק וכן לגבי הקטעים מהרצאותיו של ביאליק לא היה לבו שלם עם ביאליק. אף היה קובל על ביאליק, הוא שהגבירים חובבי שפת עבר מתייקרים בו, אינו מביא אותם לעשות משהו לשם ספרותנו, למה, משום שאין ספרותנו חשובה בעיניו. כשהלוויתי את ביאליק בעלייתו הראשונה כשהיינו נוסעים ממושבה למושבה נתגלגלו דברינו על ברנר. אמר לי ביאליק, אוהב אני את ברנר משום שהוא אמיתי. אחר ימים כשהלכתי עם ברנר בחולות נוה שלום סיפרתי לו את הדברים. תקע ברנר רגלו אחת בחול ואמר, ובטעות נעימה מהו אומר? (טעות נעימה מאמר של ביאליק היה — אם איני טועה, נתפרסם בעילום שמו — ובו הטחת דברים כלפי ברנר).

שוה לביאליק ואולי למעלה ממנו היה מנדלי בעיני ברנר. דומה היה מנדלי על ברנר כאילו קיפל בכתביו את מעשיהם של כל ישראל בכל הדורות ובכל המקומות. וזו טעות שטעו רוב הסופרים שלא הכירו אלא גלות רוסיא ולא הכירו את מעשה הדורות. ולגבי ציוריו של מנדלי ולגבי כח לשונו היה מנדלי בעיני ברנר כרב שאין כל תלמיד יכול להיות כמותו. מאחר שמאמרו של ברנר על מנדלי מצוי איני מתעכב עליו.

קרוב ללבו מאוד מאוד היה ברדיטשבסקי. בו היה דבוק ובו ראה את המספר שסיפר לנו את יסורי בדידותו של האדם הישראלי הצעיר. מרוב חיבתו לברדיטשבסקי משתוקק היה להכיר אותו פנים אל פנים ובדרכו לארץ ישראל כתב לו שרוצה הוא לסוד אצלו. סיפר לי ברנר, שברדיטשבסקי בא לבית הנתיבות ושהה עמו כמה שעות כשהם בחוץ. בחוץ ולא בביתו. וקודם שנפטר ממנו רץ ברדיטשבסקי לחנות אחת וקנה דג מלוח ונתן לו לברנר צידה לדרך. זכר מעשה זה שברדיטשבסקי בעצמו נכנס לחנות וקנה לו דג מלוח וביקש מן החנוני לכוון אותו יפה יפה מרגיש היה את לבו של ברנר. ברנר לא קיבל מתנה משום אדם, ואפילו לא מתנה קלה, ומעשה פעם אחת ישבנו בבית אחד והביאו לפנינו עוגות נאות שלא היינו רגילים כן בארץ ישראל וטעם מהן ברנר והגיד את שבחן. כשנפטרנו מבעלת הבית הושיטה לו לברנר חבילה של כמה פרוסות מאותה העוגה. כשהיינו בחוץ זרקן ברנר וקינח את ידיו בבגדיו. אספתי את העוגות ואמרתי לברנר, מה זאת עשית. השיב לי בחימה, די לי בלחם שאני אוכל מיגיע כפי, אני איני צריך לעוגות. אבל במתנתו של ברדיטשבסקי לא קץ, אדרבא היה משתבח בה.

חיבה מיוחדת חיבב ברנר את הלל צייטלין אף על פי שכבר נתפרדו דרכיהם ופירשו זה מזה. פעם אחת הביאו לו פריסת שלום ממנו. שאל ברנר מתוך חיבה, מה עושה הלל, ואם מבקש לכתוב, אם מוצא את העט, ואם מצא את העט אם מוצא את הדיו, ואם מצא זה וזה אם מוצא נייר לכתובה, ואם מצא את כולם ודאי מסלק ידיו מן הכתיבה.

מבני גילו של ברנר חביבים היו עליו גנסיץ ושופמן, הם וכתבם. עד כדי כך שאמר לי שידוע כל סיפוריהם בעל פה. ואם ברנר אמר אמת אמר, כל שכן לגבי עצמו, שמאוד מאוד היה נזהר שלא להתפאר בשום דבר. אף את סיפורי ידע מלה במלה, אלא שדברי מעטים היו ולא הגיעו לא בכמות ולא באיכות לדבריהם. ברנר בעל זכרון היה ומצא מקום בזכרונו אף לסיפורי אני. כשהיה ברנר מזכיר את גנסיץ או את שופמן רואים היינו בו שיש לו געגועים עליהם. על גנסיץ היה אומר, אציל הוא, כל פגעי החיים ויסורי עוני אין יכולים לו לפגום בו, אפילו קורט קטן שבנפשו. ולגבי שופמן משתומם היה ברנר על חריפותו ועל כח בטחונו בעצמו ואין צריך לומר על סגנון ראייתו. כשירד דוד שמעונוביץ לברלין נכנס ברנר לשמש תחתיו מזכיר במרכז המורים. פעם אחת ביום החמסין מצאתי את ברנר כשהוא גורר רגליו בחולות הלוהטים של יפו ובורעו ילקוט מרופט מלא וממולא כתבים, כשהוא הולך אצל אחד המורים כדי שיחתום עליהם. אמרתי לברנר, אם אין אתה מקפיד על כבודך, חייב אתה להקפיד על כבודנו, שלא יתגאה עלינו אותו אָפס בן הבל שברנר משמש אותו. אמר לי ברנר, כשהתגוררתי בלמברג בא לשם מרדכי אָהרנפרייז לבקר את קרוביו. באו והודיעו לי שהוא מבקש לראות אותי. עמדתי ללכת אצלו. מצאני שופמן ואמר לי, להיכן, אמרתי לו, נוף בי ואמר, וכי לא יפה לו לאָהרנפרייז שהוא יבוא אצלך ולא אתה אצלו. שופמן!

מכל המשוררים שעמדו לשירתנו אחר טשרניחובסקי חיבב ברנר את שמעונוביץ. כשם שחיבב את שירתו כך חיבב אותו ואת שיחתו, שני חדשים דרו בחדר אחד במלון על שפת הים. ובלילות כשהיו יוצאים לטייל היו עוברים על חדרי ומומינים אותי לטייל עמם. הייתי נגרר והולך ושומע שיחתם. שמעונוביץ אוהב היה להתפלסף. ברנר מצא בדבריו חפץ, אני לא מצאתי בהם חפץ ופעמים הרבה הפסתיו ואמרתי, אל תביאני לידי שעמום. ברנר צחק צחק של חיבה, שמעונוביץ צחק צחק שהיו הרוסים צוחקים עלינו הגליצאים. ממקום שאין עשו מבחין בין יהודי ליהודי יעקב מבחין בין יהודי ליהודי. אוסיף עוד דבר לשם שמעונוביץ. חיבב היה שמעונוביץ על אהרן דוד גורדון מחמת יושרו ועל יוסף אהרונביץ מחמת השכלתו ואף ש. בן ציון שהיה מבקר קשה ראה כמה משיריו של שמעונוביץ כשירים. מן המשוררים שמעונוביץ היה המשורר הראשון שהיה דר בארץ ישראל ושירים רבים על הארץ עשה בארץ. אחר שהניח ק"ל סילמן את עבודתו במרכז המורים והלך לירושלים להיות מורה בבצלאל נכנס שמעונוביץ לשמש תחתיו מזכיר. אבל את הארץ טעם כשהיה שומר כרמים בכרמי רחובות.

על אורלוף נתנבא ברנר שעתידי הוא להיות סופר גדול. השכלתו וכח ראייתו שושבינים טובים היו לכשרונו. אבל מצוקות החיים ריפו את ידיו ונבואתו של ברנר לא נתקיימה. כח עולה מצא ברנר בא' ראובני. משבח היה את סיפוריו שהכל מכוון בהם לעיקר ואין בהם יתירות. וזה היה בתחילתו של ראובני, קודם שפירסם את סיפורו הטוב את שמות. דומני שסיפוריו הראשונים רוסיית או אידיית נכתבו.

חיבתו של ברנר לר' בנימין ידועה ומפורסמת. נמשכת והולכת היתה מלונדון ועד לארץ ישראל ועד בכלל. כל שינויי ר' בנימין לא שינו דעתו של ברנר עליו. כיבדו בלונדון וכיבדו בארץ ישראל, כיבדו בזמן שבא בגפו וכיבדו בזמן שהיה בעל בית. פעם אחת הראה לי ברנר מאמר של ר' בנימין קודם שקבעו בהפועל הצעיר וכך אמר לי, רואה אתה חצי פסוק זה, כמה גלגולים נתגלגל מסופר לסופר וממליץ למליץ וכשאתה מוצאו במאמרו של ר' בנימין הרי הוא כמין בריה חדשה שעדיין לא היתה בגלגול. כשחלה ברנר את רגליו לקחו ר' בנימין לביתו ועשה לו מרחצאות של מי ים המלח. ברנר שנוהר שלא להטריח אדם ישב בבית ר' בנימין עד שחזר כח רגליו והתחיל יוצא במקלו, זה המקל שראוהו יוצא בו בשבת בפתח תקוה ולעזה עליו כל המושבה.

אזכיר עוד את אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ. לא היו בספרותנו שני הפכים כברנר ואז"ר. אז"ר בעל משפחה מרובה באוכלוסין היה ושלווה דורות פירנס, את עצמו ואת אשתו ואת בניו ובנותיו שילדה לו אשתו הראשונה ואת בנותיה שילדה אשתו השניה לבעלה הראשון ואת של שניהם ואת אביה של אשתו. ומשום כך הוצרך להתייגע הרבה. מלבד שהיה ספרן בבית הספרים שערי ציון ומורה בבית ספר של חברת עזרה ומורה בתלמוד תורה היה מלמד לזקנה אחת חמש פעמים בשבוע לקרות בספר צאינה וראינה בשכר עשרה פרנק לחודש. וברנר רווק היה. לא היה עליו לפרנס אלא את עצמו. זה דבר אחד. דבר שני, אז"ר שומר מצוות היה ומשכים ומעריב לתפילה, וברנר עבירות שבו לא ראה עבירות ומצוות שאחרים מתגדרים בהם לא ראה מצוות ולא נכנס לבית הכנסת אפילו ביום הכיפורים. ועוד, אז"ר דבוק היה ברבינו הגדול ר' אברהם יצחק קוק זצ"ל, ומה ששמע מפיו כתב וקרא את המאמר בשם פירוורים משולחן גבוה. וברנר אחר שהביא אותו אז"ר אצל רבינו שוב לא הראה עצמו לפניו ואפילו בזמן שהיה שכנו. אף על פי כן משוכים היו שני הסופרים זה אחר זה. אז"ר מחמת שהליכותיו של ברנר מיושרות היו וברנר מחמת הפשטות שבאז"ר. ועוד, מחמת שהסיפור הראשון שבספרותנו על הסוציאליזם (בת העשיר) מידו של אז"ר בא. כשאמרתי לו לאז"ר שאבוא אצלו עם ברנר צחק ואמר, מתירא אני שמא יכתוב עלי, ער וועט מיך בעשרייען.

מספר גדול היה ביפו, ש' בן ציון שמו, חוץ ממנדלי ופרץ לא מצאתי בין המספרים גדול ממנו. דבוק הייתי בו עד לאחת והייתי יוצא ונכנס אצלו. כשבא ברנר ליפו משכתי והבאתי אצלו. ש' בן ציון קיבל אותי בכבוד גדול בתה ובקססים ובמרקחת של ענבים וביין מתוק ובכל דבר מאכל ומשתה שהיה בביתו. אבל לא אהב אותו. פעם אחת אמר לי, בעל הלסתות העבות וכח של כתף מתגנדר ביאשו. כשם שלא אהב אותו כך לא אהב את סיפוריו ואין צריך לומר את סגנונו. בטופס שלו בהשלוח תיקן לו בדיו אדומה כל שורה ושורה של סיפורי ברנר כמורה שמתקן חיבוריו של תלמיד שאינו יודע לכתוב. סודות אין בעולם, כל שכן באותם הימים ביפו. דברים שאדם עושה בתוך ביתו מתגלים מאיליהם. נתגלה לו הדבר לברנר ונצטער. אבל לא נטר לו. פעם אחת בלבד אמר עליו, כותב סיפורים סנטימנטליים בלשון של אכזר. פעם אחרת קבל לפני על שלא הביא ש' בן ציון שום סיפור מסיפוריו בספרים שהיה עושה לבתי ספר ומנע מן הילדים מלהכירו. כשבא לידו של ברנר לכתוב על סיפור חדש יקותיאל שפרסם ש' בן ציון הפליג בשבחו.

ש' בן ציון הדור בלבשו היה בזמן שרוב אנשי היישוב החדש, ואין צריך לומר הסופרים, לא דקדקו בלבושם. לבשו מה שלבשו, מהם מחמת עניות, מהם מחמת שלא היה הלבוש חשוב בעיניהם. פעם אחת ישבתי עם ברנר וישבו עמנו כמה מחברינו וחברותינו ועבר עלינו ש' בן ציון. אמרה אחת מחברותינו, כאיש כן לבושו. הוא נאה ובגדיו נאים. שתק ברנר ואחר כך אמר, פעם אחת באתי אצל שלום עליכם בזמן שהתקין עצמו ללכת לנשף שלום עליכם. אמר לה לאשתו, הביאי לי פוזמקאות נאים, אבל נאים שבנאים, שהרי ישאו אותי על כפים וטוב שיראו שאני לובש פוזמקאות נאים. זוהי הבדיחה היחידה ששמעתי מפי ברנר כל ארבע השנים שהתהלכתי עמו. סופרים אחרים היו שראה אותם ברנר כמעתיקי דברים וכמברחי מעשים, שקוראים בלועזית דברים שנעשים בארצות נכר ומעתיקים אותם בשינוי שם ובשינוי מקום.

דלגתי על האלדדים והמידדים שכתבו ולא יספו. אבל מצטער אני שאין בידי להביא את דברי ברנר על סופרינו הגדולים שהיו בחוצה לארץ. הרבה שמעתי עליהם מברנר, אלא מאחר שאיני זוכר דברים כהווייתם איני מזכירם. מה שאני מעלה מזכרוני אני מזכיר, מה שבא עליו הספק איני מזכיר.

אביא שנים שלושה דברים על חכמי הזמן. את מעשה הלשון של בן יהודה ראה ברנר כבדיחה ארוכה. מגוחכת בלשונו של ברנר. על כל דבר שלא היה סובל היה אומר מגוחך הוא. ועל ר' יחיאל מיכל פינס אמר, שהוא מכווץ את הלשון, מביט במשניות או בשולחן ערוך ומתכוון לעשות כמתכונתם.

תלמיד חכם וחוקר היה בשכונתו של ברנר ביפו, יעקב גולדמן שמו. מסופרי העולם והצפירה והאסיף והארץ לזאב יעבץ היה, ומבני סיעתם של המשכילים היראים שבבוני הארץ היה ומגיד

שיעור בכל יום בבית המדרש שבגנה צדק היה ובסוף ימיו הוציא פירוש על המשניות ורוב הימים שהיה ברנר דר בנוה צדק שכנים היו ולא נודמנו זה לזה. קשה מזה, שאחד הרשעים המגוחכים שבסיפורו שכול וכשלוך יעקב גולדמן שמו. מה ראה ברנר לעשות כן? חידה היא ואין בידי לפתרה.

על סופרי אומות העולם שהיה ברנר שוקד על ספריהם איני מתעכב. אבל אזכיר, בצער אמר לי, גדולים שבהם שונאים אותנו ומעקמים את דמותנו, רק שניים שבמעלה כותבים עלינו טובות.

עשיתי מעין תקציר ממה ששמעתי מפי ברנר על סופרים וספרים, אף הבאתי שהוקיר עיניו מחכמת ישראל. גלל כן צריך אני להזכיר שהיה מוקיר את ר' נחמן קרוכמל, ובו ראה את אביהם של כל הרעיונות החיוניים שבספרותנו. לא בדקתי בספריו אם הזכיר את זה. מה ששמעתי מפיו אני מספר. עוד זאת אספר, יום אחד קודם שקיעת החמה הלכתי אצל ברנר לבקרנו. מצאתיו בחוץ יושב לפני חדרו האפל שעשה בו כל היום כשהיה עומד על רגליו לפני עמוד של עץ שהתקין לו. באותם הימים עצוב ומדוכא היה. מעיקה היתה עליו ישיבתו בארץ, שכל יום דומה לחבירו בלא טובה בלא שמחה. עם שאני יושב עמו התחיל מדבר על ימים שראה בגליציה ועל האוירה שם שהיא מחיה נפשות ועל בני הנעורים הרכים והענוגים שרובם כולם שוחרי טוב ומבקשי אידיאלים. לבסוף התחיל מדבר על ימים שעשה בזולקבי. בתוך הדברים אמר, אילו מצאתי את הסגנון המתאים (הסגנון ההולם בלשוננו) הייתי כותב סיפור על רבי נחמן קרוכמל וסיעתו. על אותו מעשה כבר רמזתי במקום אחר.

ברנר בקי בספרות ובבקורת הספרות ובמדעי החברה היה. בשאר המדעים לקויה היתה ידיעתו. יש דברים שלא ביקש לדעת, ויש דברים שהיה מצטער שלא הגיעה חכמתו בהם אפילו לשל תלמיד קטן. בזמן שהיה מתעסק בתרגום סיפורו של ינסן קרחונים אמר לי, אילו ידעתי מקצת ממה שזה יודע במדעי הטבע הייתי כותב סיפור נאה מזה. לימים קראתי את הסיפור וראיתי שהחליף ברנר שמות סקנדינביים בשמות מן המקרא. והלוא נתכוון המחבר להראות שתחילת בריאת העולם בסקנדינביה היתה. פעם אחת נתעסק ברנר לתרגם קונטרס קטן מרוסית של יעקב שרתוק הפאנמה הארץ-ישראלית והוצרך לתרגם מלה שמהלכת בכל הלשונות ושאל אותי. חכמתי לא היתה מרובה מחכמתו ואמרתי לו איני יודע. נצטער ברנר עלי ואמר, לך היה לדעת, אלא פריטנדנט על מקדש מלך ועל כסא מלך ועל הדרת מלך מה חשיבות יש בעיניו ידיעות בר בי רב. אפרש את הדברים. באותם הימים ביקשתי לתרגם את ספר הזוהר לעברית ולקחתי עצה ממפרש הזוהר המקובל ר' שלום בוזגלו מחברם של אותם הספרים. פעם אחת דיברתי בשבח סגנון הזוהר. אמר ברנר, הם לא ידעו מה זה סגנון. לא הם ולא כל כיוצא בהם.

ברנר בבחרותו למד תורה הרבה ומתמיד גדול היה, לסוף שנה ופירש. ומשפירש שוב לא חזר. לילה אחד מצאני יושב ולומד במסכת סנהדרין. וכבר יצאה עלי שנה ומחצה שלא למדתי גמרא, שבאותם הימים ביפו לא היו מצויות גמרות הרבה. וכשנודמנה לי גמרא ישבתי ולמדתי באהבה ובחשק ובקול ובכה. נכנס ברנר ואמר, רבע שעה ויותר אני עומד ומשתומם ממה שוטה זקן זה מוצא קורת רוח. בן עשרים ושנים שנה ומחצה הייתי באותו הזמן.

כבר אמרתי עיקר השכלתו של ברנר בספרות ובהיות החברה היתה, במקצועות אלו הגה ובהם היה מסיח ולא הגיח ספר או קונטרס או עתון בעברית ובאידיש וברוסית וכמדומני אף באנגלית שבא לידו שלא קרא. מתלבט היה בכל אותן הפרובלימות החברותיות שנתלבטו בהן רוב בני דורו. ודעתו קרובה היתה לדעתם של הטובים שבהם. אבל מכעיסים היו אותו המשוררים שמבקשים את שויון האשה לאיש בכל דבר ודבר. פעם אחת שמעתי כשהוא מתרגז ואומר לנערה אחת, בשביל אותו פייטן שמפייט דברים שהם בניגוד גמור לטבע לא ישנה הטבע תפקידו. מה היה המעשה, מחזה של משורר סקנדינבי קראה, מצאה שם אשה צעירה אומרת לבעלה בלילה הראשון אחר נישואיהם כל הזכויות שיש לגבר בענייני המין יש לאשה. וכשאמרה הנערה את הדברים לפני ברנר בא ברנר לידי כעס.

חזר אני לתחילתו של ברנר בארץ. מיום שבא לארץ קבע עצמו בין הפועלים שראו את תיקון נפשם בעבודתם, ולא קבע עצמו לא בין המורים ולא בין בעלי בתים ולא בין האמידים ואין צריך

לומר בין אותם שנחשבו ביפו קצת לעשירים. משום אבותיהן התרחק אף מבנותיהם. עד היכן, מעשה באחת שעלתה מן הגולה וביקשה להכיר את ברנר פנים אל פנים משום שקראה סיפור שלו בתרגום רוסי. אמר ברנר, תסתפק לה זו בבלררים שמסתובבים שם בסאלון של אמה. ומעשה בצעירה שעשתה דבר תמוה ואותם הימים סמוך לפסח היו ואמר ברנר, אילו הוצרכה לטייח את הבית ולנקות את החלונות לכבוד פסח לא היתה פנויה לדברים יתירים.

אסיים את פרק האשה בדבר זה. פעם אחת ערב שבת סמוך לחצות היום נכנסתי אצלו למערכת הפועל הצעיר. לאחר שסידר את ההגהות לגליון הבא יצא והלך עמי. בדרך אמר לי, המתן לי מיד אני יוצא. נכנס לבית אחד ואני המתנתי לו בחוץ ושמעתי שהוא מדבר קשות. כשיצא היו פניו זעומות ובקירוב כך אמר לי, לא מצאה לה למי לכתוב מכתבי אהבהים וכתבה לי ועדיין טוענת היא וכי מה עשיתי.

עוד דבר אחד אביא לענין שהזכרתי. פעם אחת חלה. הלכתי לבקרו. מצאתיו שהיה מיצר ודואג. אמרתי לו, קשים עליך יסורים. נוף בי ואמר, לא על יסורי הגוף אני מיצר, על נפשי אני מיצר, שאם יאריך חוליי ולא אוכל לעבוד יפנו לעשירים שבחובבי שפת עבר לבקש תמיכה לעלוב זה, ודבר זה קשה לי מכל המכאובים.

ברנר לא היה בו משנאת המעמדות ואין צריך לומר שנאה מחמת קנאה. כשאני מסתכל בארבע השנים שהייתי קרוב אצלו אולי יותר מכל אדם איני מוצא בו שמץ משנאת המעמדות. אלא שהגיע לידי דעה זו שכל שאין עילוויו מכוחו ומבקש גדולה לעצמו פגום הוא. מוסיף עליו תלמיד חכם שמתנשא בשביל תורה שלמד. וביותר שנואים היו עליו המשולחי הוהאמרכלים וכל הלובשים בגדי כבוד להתהדר על העם. ניסה אחד מהם להתקרב אצלו כדי להתווכח עמו או מתוך סקרנות. היה פוטר בלא דברים יתירים. כנגד זה שמר אהבה לכמה תלמידי חכמים שהכיר בילדותו. ברנר שלא שמר שום מכתב ואפילו משל הסופרים הגדולים היה שומר בין חפציו המעטים כרטיס שכתב לו רבו הרב ר' העשיל נטע גנסיין. תחילת הכרטיס כך הוא. את קולך שמעתי מתהלך בגן מכתבך וארא כי עירום אתה וד"ל. כשהראה לי ברנר את דברי רבו צחק מטוב לב.

כאן אומר דבר כנגד חברנו אברהם קריב שיחיה. ערב שבת אחד אחר הצהריים מטייל הייתי עם ברנר בחוצות זכרון משה בירושלים ועמנו דוב קמחי עליו השלום ועוד שנים שאף הם כבר בעולם האמת. נתגלגלו דברים על גבורי דוסטויבסקי ומהם על צדיקי אומות העולם. נענה אחד ואמר, והצדיקים שלנו במה הם צדיקים, בזה שמשמינים מזיעתם של עניים. הוסיף אחר ואמר, אני אספר לכם מעשה. רבי מפורסם דר בעירי שנחשב בעולם לצדיק גדול. עם שהוא מספר צעק ברנר מתוך כעס, ומה דעתך על המהר"ם מרטנבורג. שש שנים קיבל עליו יסורי בית הסתרה. לא הספיק לומר עוד עד שגעה בכייה.

כמו שסיפרתי קבע עצמו ברנר בין אנשי עבודה. חברינו שחיים עמנו היום ועד ביאת הגואל ודאי זכורים אותם הטיולים עם ברנר על שפת הים ובחולות יפו ובאותן המושבות שמצאו בהן עבודה או סיכויים לעבודה. שיחות של גילוי לב כבאותם הימים לא שמענו מאז, ואין צריך לומר מפי סופרים.

מלבד אותן השיחות מרצה היה לפרקים בקלוב הפועלים שלא על מנת לקבל שכר. סגנונו קל היה וקולו מלבב היה ודבריו פשוטים ומובנים לכל. לא היה מתמיה בעמקנות יתירה ולא בגינוני מרצים. אפילו מי שדיעותיו היו מועטות היה שומע ומבין.

על הרצאתו אחת אתעכב קצת. מוצאי שבת אחד משבתות החורף הרצה על מנדלי. הרצאתו משכה רבים מחמת המרצה ומחמת שלא היינו רגילים בהרצאות על ענייני ספרות ומחמת מנדלי. מנדלי באותם הימים שיחתם של הקוראים היה, ואין צריך לומר של רוב הסופרים שהיו קרובים לו ברוחם, ברוחם ולא בתורתם ובהשכלתם. כל סופר וכל חצי סופר ראה את עצמו קרוב אצל מנדלי. ומיום שכינה שלום עליכם את מנדלי סבא ואת עצמו נכדו של הסבא נתגלגל הכינוי הזה לפיו של כל מושך בשבט סופר ורחוקים שהיו רחוקים זה מזה ראו את עצמם נכדים לסבא אחד.

אספר קוריוז אחד שיש בו מאותות הזמן והמקום. מעשה שעשו המורים נשף מנדלי ונתכנסו לבית המדרש למורות על שם לווינסקי, לפי שהיה בו אולם גדול והיה שם מקום לאוכלוסא גדולה

והרצה אחד ממורי יפו על מנדלי, שבכל הרצאתו לא קראו בשמו אלא הסבא. ולא נתקררה דעתו של המרצה עד שאמר כל מה שיש בתורה ובנביאים ובכתובים יש בסבא. וכדי להדגים את דבריו קרא מכתבי מנדלי לפי טעמי המקרא. ולא אמר לו אדם לאותו פתי בלום פיך ושתוק.

ובכן הרצה ברנר על מנדלי בקלוב הפועלים שביפו. ברנר כדרכו דיבר דברים שיצאו מתוך לבו. ולפי שהיה לבו מר דיבר דברים מרים וקשים שלא שמעה כל אוון עד לאותה ההרצה. כל שכן בפרהסיא. ובקירוב כך אמר, כל מעשינו וכל הווייתנו מיום שהלכנו בגולה ונתרחקנו מעבודת האדמה אפס ותוהו הם. ואף של חובבי ציון ואף של הציונים, ולא עוד אלא שמגוחכים הם, ואף להרצל לא נשא פנים. נודעו כל הציבור והתחילו צועקים, חוזר מדבריך, רד, הורידוהו, סתמו את גרונו, ירד ואל ידבר, שמטוהו, אל תתנו לו לדבר. אוי לנו שהגענו לידי כך נאן בארץ ישראל לשמוע דברי בלע שכאלה. ברנר עמד עלוב ומדוכא ומיואש. פניו היו לוהטים במין אש שחורה ודומה היה שאם היו באים ומחתיכים את בשרו היה שותק. אבל לא ירד מן הבמה. שחכ שאם היה רוצה היה יכול לירד. זקן אחד בעל קומה ובעל הדרת פנים שבא באישון לילה ואפלה ממקום רחוק מן החצר הווארשאית שמאחורי הפרדסים קם ונטל את מקלו ויצא. כל כמה שאני זוכר זו היתה ביאתו היחידה בקלוב הפועלים ואף בשאר המקומות של אנשי היישוב החדש לא ראיתיו. הרעש פסק לשעה קלה אבל מיד חזר וניכר היה שלא במהרה יפסק. קפץ ועלה על הבימה יוסף אהרונוביץ והיסה את הציבור וביקש מברנר שידבר. ברנר השיב בצער, אימת הציבור עלי ואיני יכול להוציא הגה מפיו. עלה ר' בנימין ואמר, יוסף חיים דבר. ולשומעים אמר ר' בנימין, נשב ונשמע ואחר כך נתווכח עמו. ר' בנימין מכובד היה על רוב הציבור ודבריו היו נשמעים ורבים ידעו שכתב על עצמו עבד מעבדי הרצל ואם הוא מבקש לשמוע דברי ברנר צריכים לתת לו לברנר לדבר. חזר ודיבר. ולא חזר מדבריו הראשונים. שנים שלוש בחורים שקראו עצמם קומוניסטים (או אולי שם דומה לזה, איני זוכר בדיוק) התקינו עצמם למלחמה, להגן על ברנר מפני הבורגנים, כלומר אותו הצבור שרובו ככולו מצא את מחייתו הדלה על ידי עבודה קשה. ברנר לא הוצרך שיגיבו עליו במקלות. באותם הימים עדיין לא היו נוהגים בארץ ישראל להגן על אמונות ודעות על ידי מכות. דבר זה התחיל לאחר מכן ובמקום אחר. מפני כבודו של אותו חדרשן שקנה את עולמו לדור דורים במעשים גדולים איני מזכיר את שמו על אותו מעשה. והרי כבר היתה חברת לק"ח קיימת, כמו שהבאתי בספרי תמול שלשום. לק"ח ראשי תיבות לאמיר קלאפין חסינין, פירוש הבה ונכה את חסינין. אבל לידי מהלומות אף חברי לקח לא באו*.

אחותי דרך קצרה. מפני צורך הענין ארחיבנו קצת. בימי הרצל ובעתונו של הרצל די וועלט נתפרסם מאמר נחמד, ובקירוב כך נכתב שם, מיום שגלינו מארצנו כל ההיסטוריה שלנו נעשית על ידי אחרים. כל מה שהעמים בעלי האכסניא שלנו רוצים לעשות בנו הרי הם עושים. אבל עם יסוד הציונות עושים אנחנו את ההיסטוריה שלנו על ידי עצמנו בידינו ובכחנו אנו. רעיון זה קנה לו מיד את לבותיהם של הציונים עד שנעשה הדבר רווח בפי כל מטיף ציוני, שבציונות שאנו עושים — עושים אנו את ההיסטוריה שלנו. בא ברנר בהרצאתו ואמר, שההיסטוריה שלנו מגוחכת היתה קודם לציונות ומגוחכת היא עם הציונות. מעתה קל להבין כמה צער וכמה עלבון גרם ברנר לאותם שראו את עצמם שותפים למעשה ההיסטוריה.

ציערתי אתכם בהרצאתו של ברנר אשמח אתכם בדרשותיו. אבל צריכני להקדים שתי הקדמות, אחת על הארץ ואחת על הבריות.

חינו בארץ באותם הימים לא היו שמחים בכל עת. מי שלא זכה לשמחת הנפש, כלומר שמחה שאינה תלויה בדברים מן החוץ, היה הולך קודר ולחוץ. ואם ביקש מעט שמחה מאותם הדברים

* ד"ר חיים חסיין רופא לפי מקצועו מן הבילויים היה ובא כוחו של ועד חובבי ציון שבאודיסא היה וכל מעשיהם של חובבי ציון בארץ-ישראל על ידי חסיין נעשו, ולפי שסירב לבזבו כסף של חובבי ציון על כל מיני ספילים ונרגנים עשו יד אחת להכותו.

שהארץ מלאה מהם היום כגון תיאטראות וקרקסאות לא מצא, ואין צריך לומר קולנוע ורדיו שעדיין לא היו בעולם. אשרי מי שזכה לשמות בשמחת הארץ שאלמלא שמחת הארץ אין לנו תקומה.

אבל הארץ קמעה קמעה נבנתה. נבנתה במקום אחד נסתרה במקום אחר. אבל מעט מן השמחה משכחת יגון הרבה. שנה אחת שמחנו שנוסדה כנרת ושנה אחת שמחנו שנוסדה מרחביה ושנה אחת שמחנו על עין גנים ושנה אחת שמחנו על דגניה, ואף יפו עצמה הרחיבה את גבולה. כת קטנה של סופרים ומורים וחנוונים עשו להם חברת אחוות בית וקנו להם מדבר של חולות שמאחורי נוה צדק לבנות להם בתים. בראשונה הניחו אבן פנה לגימנסיה העברית ואחריה לכמה בתים, ששים בקירוב, שהם תחילתה של תל אביב. זו הקדמה אחת שקראתיה על הארץ. ועתה הקדמה שניה על הבריות ועמה גוף הענין, שהיה לי לספר על ברנר.

אנשי היישוב החדש רובם בחורים ובחורות היו, ומאחר שטובת עין שלטה בינינו, (לא היתה כמוה כל השנים אחר כך), אם נכנס זוג לחופה היינו שמחים.

שמחת נישואים כך היתה. בחור נותן עיניו בבחורה או בחורה בבחור, ואין זה יודע אם זו זיווגו ואין זו יודעת אם זה זיווגה, הולכים לטייל קמעה על שפת הים ונכנסים לשנות כוס תה בקלוב הפועלים וכן כל כיוצא. לא באו לידי מסקנא בא ההרגל ועשה את שלו. רואים הם שאינם יכולים לעמוד זה בלא זה עומדים והולכים אצל הרב לסדר להם חופה וקידושין או עושים חופה אצל זוג שיש לו חצר בלא כלי זמר ובלא פומביות. שומעים חברינו וחברותינו ומתכנסים ובאים לבית אחד ומביאים מן החנות מיני עוגות קטנות הבאים מגרמניא ומביאים יין וקוניאק ומיני פירות לפי העונה ומביאים את החתן עם הכלה ויושבים ואוכלים ושותים ומשיחים ושרים. יש שרים זבחו וזבחי צדק ובטחו אל ה' ויש שרים שירים אחרים. ואם היה שם אדם שמח משמח את הבריות בדברים שראה בעירו. לסוף עומדים ועושים מחול ומרקדים ושרים עד שאומר מי שאומר רבותינו הגיע זמן שינה.

ברנר כשהיה מזומן לשמחת חתן וכלה אם היו קרובים ללבו היה שותה כוס או שתי כוסות, ולסוף משים עצמו שיקור וקם ועומד ומסבב את עצמו כחייל רוסי בשכרותו. היה שמח הרבה היה עומד ודורש בנעימה כמגיד ליטאי. חורו ממקרא לרש"י ומרש"י לגמרא ומגמרא למדרש פליאה וממדרש פליאה לפושקין להבדיל או לדוסטוייבסקי או לטולסטוי או לרמזניטוב ומהם להבדיל לקונטרס ההתפעלות של האדמו"ר האמצעי, וממנו למלה חדשה שבדה בן יהודה מלבו וממנה לדיבור מפוצץ של עסקן או של עסקנסקי או של עסקנוביץ או של עסקנסון ומהם לשיר של ביאליק וממנו למחזור ולתפילה בלשון ארמי, ובשעת דרשתו היה מתלהב ומלהיב את הלבבות ומוכיח שכל החכמים לא נתכוונו אלא לחתן זה ולכלה זו שאנו שמחים בשמחתם. פעם אחת אמרתי לו לברנר, יפה כחך מכחם של כל מגידי יפו ששמעתי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואמר לי ברנר שפעמים הרבה בבחרותו הציל את נפשו מרעב על ידי שהיה דורש לפני בעלי אומניות בבתי כנסיות שלהם. כשסיפרתי את הדבר לר' בנימין אמר ר' בנימין, כבר אמרתי שבכמה דברים דומה ברנר לפרץ סמולנסקין. שמע ברנר ואמר, אפילו לא דומה לדומה.

ברנר לא היה אדם שמח ולא ביקש שמחה לעצמו, אבל מאהבת חברים נעשה שותף לפרקים לשמחת אחרים. אסרו חג של סוכות אותה השנה שניתוקמו הבתים הראשונים של תל אביב העלו מדורה בטבורה של השכונה והכל היו שמחים, אנשים ונשים, זקנים וילדים, בעלי בתים ופועלים ואף ברנר היה באותה השמחה. אני לא הייתי שם, מפני שטרוד בסיפורי גבעת החול הייתי, אבל סיפרו לי ששמחה גדולה היה שם ואף ברנר היה שמח ומרוב שמחה צעק, יידן גיט מיר א מעסיר איך וייל זיך קוילין, פירוש יהודים תנו לי סכין רוצה אני לשחוט את עצמי.

כמו שאמרתי לא העמיד ברנר מחיצה בינו לשאר כל אדם. ולא זו בלבד אלא שממציא היה את עצמו לאנשים בודדים שהיו נימוקים בבדידותם. מתוך כך ניתן אף לי הצעיר שבחבורה לראותו בכל עת ובכל מדה ובכל מצב נפש ולראותו מקרוב. אם לא באתי אצלו בא הוא אצלי, אם לא בא לחדרי בא לאותם המקומות שהיה יודע בי שאני מצוי שם.

אגיד פרט קטן ואחר כך אחזור לעיקר. מזכיר הייתי בשלושה משרדים, בוועד של חובבי ציון

שביפו שהיה בא כחו של הוועד האודיסאי ובבית משפט השלום הראשון ובמועצה הארצי ישראלית שהימנה צמחה אספת הנבחרים וממנה הועד הלאומי וממנו הכנסת. בכל עבודתי לא מצאתי חפץ. משום צורך הפרנסה בלבד משכתי בעול. פעם אחת נתנו גדולי יפו לבם לייסד וועד העיר, מפני שנתרעמו על ר' שמעון רוקח עליו השלום שהיה מנהיג את הקהלה על דעת עצמו בלא לקבל דעת אחרים. נתכנסו לישיבה וטפלו ישיבה לישיבה עד שלושה ימים ושלושה לילות ואחרונה שבהן נמשכה מתשע שעות בבוקר עד לאחר חצות לילה בהפסק שעה קטנה לסעודת היום של עוגות ותה ובהפסק שעה יותר ארוכה לתפילת מנחה ומעריב מפני החרדים שנשתתפו באותן הישיבות, ובסוף כל הישיבות קראני שיינקין לביתו כדי להתקין את התקנות כדי שיהיו מוכנות לבוקר לתתם עליהן, יצאו כמה ימים שלא נודמנתי לברנר. יום אחד בא ברנר אצלי ללשכת המשרד ומצאני שחוי על תלי תלים של ניירות כשאני מתאמץ לסדר את דבריהם של כל נואמי נאומים ומתווכחי וויכוחים ויושבי ישיבות, ומשום שהייתי מלא כעס עליהם שלא הבינתי מה אמרו, הראיתי לברנר מקצת מן הדברים, כלומר ראה עלוב זה במה הוא עסוק, נסתכל ברנר בניירות ואמר לי, אתה יושב על אוצר. אילו ישבתי אני על אוצר שכזה הייתי כותב כמה רומנים. משונים היו דברי ברנר בעיני. עכשיו אני יורד לעומק הדברים. אבל אני מודה לשם יתברך שפטרני מלהיות שומר של אוצר שכזה.

אחזור לענין שיצאתי ממנו. אמרתי שראיתי את ברנר בכל מדה. מה ראיתי בו? התנהגותו פשוטה בתכלית הפשטות היתה, וכוחות נפשו למעלה מכל מדה, אם כסופר ואם כאדם. והואיל והאדם שבו מהיכל הספרות היה אספר על סדר עבודתו כסופר.

כשהיה מרגיש בעצמו שסיפור מעשה מתרקם בלבו היה עוצר עצמו בחדרו ונועל את דלתו בפני כל אדם והיה עומד לפני עמודו וכותב בלא הפסק. ואם דפקו על דלתו לא פתח. פעם אחת מצאני אדם משעמם, תפס בי והתחיל מדבר. ראיתי שאני עומד לפני חדרו של ברנר ואירע שאותו היום שכת ולא נעל את הדלת וברחתי מפני השעמום לחדרו. מצאתיו עומד לפני עמודו. ראיתי שראשו שקוע בין כתפיו וכתפיו בולטות ומגיעות ממש על למעלה ושתני ידיו תלויות לו למטה כשואב מים שכבדו דליו עליו. וכשהסב את פניו ועטו היה בידו היה כליסטים מזויין. אחר אותו מעשה ולא מחמתו סיפרנו על סופרים. הזכרתי לפניו מספר גדול שהיה מכוער ביותר. אמר ברנר, כלום ראית מימך מספר גדול בעל צורה נאה, עבודתו עושה אותו מכוער, שיותר שהוא משקיע עצמו באותן הצורות שהוא מצייר מעלה הוא אותן על עצמו. אמרתי לו דרך צחוק, וכשהוא מספר על בני אדם נאים מה? אמר לי, אם אמיתי הוא משקיע בהם את כל הנוי שיש בו ואינו מניח לעצמו כלום. מאמין היה ברנר בעיבור צורה מן המסופר למספר ומן המספר למסופר. אבל מעולם לא שמעתי ממנו שקובל על היוצר על שלא יצרו בעל צורה נאה. פעם אחרת אמר לי, אילו היינו מסתכלים בשעת עבודתנו במראָה היינו רואים פנים של רוצח.

גמר את סיפורו ושיגרו למו"ל היה דומה למי שכלה לו עולמו ואין לו מה יעשה. באותם הימים מתחבר היה לבני אדם זלים שהם זלים ודבריהם זלים עד כדי ניבול פה. עד כדי כך הגיע לידי שעמום, עד שלא חס על עצמו והיה מקפח ימים ולילות עם ריקים שכל שיחתם כעורה. מעשה זה כך אני מפרש אותו. ברנר לא היה בעל דמיון. סיים כתיבת ספר גימר בו כל פרי הסתכלותו בעולם שנודמן לו להסתכל בו, כלומר באותה המציאות שנתמצא בה ומיצה אותה עד תכליתה. מה שאין כן בעל דמיון ואין צריך לומר בעל חזון, שכבר בזמן שעוסק בכתיבת ספר אחד כבר מראים לו שלושה עשר ספרים אחרים שמבקשים להכתב על ידו.

חזר אני אצל ספריו. ברנר לא היה מדקדק לא בלבושו ולא בחדרו ולא בכליו, אבל כתב ידו היה נאה ומפורש והיה נותן דעתו על ספריו שיהו נדפסים על נייר נאה ובאותיות בהירות ומנוקים מכל שגיאות. כשיצא ספרו מכאן ומכאן על נייר גרוע ובאותיות רצוצות ומלא טעויות הדפוס נודעו וכתב לו למו"ל שמכאן ולהבא ידיו משוכות ממנו ומבטל כל צד ידידות שביניהם. ואותו המו"ל פ' לחובר היה, שהיו אהובים זה על זה.

צרות אחרות גרם לו לברנר ספרו מכאן ומכאן, כמו שאספר אחר כך. כאן אדבר על אופיו ועל דברים הבאים מחמת האופי.

ברנר בעל אופי חזק היה. אם עשה דבר לא נתחרט ואפילו היה עליו לסבול על ידו, ואפילו אם ניתן לשנות. מעשה פעם אחת שכר לו חדר ולא השגיח שהוא אפל. מפני שנכנס בשיחה עם בעל הבית לא נסתכל בחדר. מקצת דרכו של אותו בעל בית שהכרתי אותו אתם מוצאים בסיפור שכול וכשלוך. אם איני טועה חפץ שמו. כשבאנו לבקר את ברנר בחדרו החדש נבהלנו ואמרנו לו, צא מדירתך, שאם לאו לא תקרא ולא תכתוב. אבל הוא קיבל עליו יסורי החדר עד שכלתה שנת הדירה.

כל הכלים שהיו בחדרו לא היו מרחיבים את הדעת אלא מקצרים את הדעת. חוץ מן העמוד שעשה לו ביחוד לכתוב עליו. כשעלה לירושלים נתן לי את העמוד, וכשירדתי אני לחוצה לארץ נתתיו לר' בנימין עם שאר כלי חדרי וספרי, ואת הווילון שהיה משמש שומר בגדי מן האבק נתתי לדבורה בארון. לא לקחתי עמי מכל מטלטלי חוץ מתנ"ך ותמונה של רמברנדט ותכריך כתבי וכן כמה ספרים שנתנו לי סופרים. מחמת חיבת הכתובת שעליהם נטלתי אותם עמי לחוצה לארץ.

שוב תחבתי את עצמי לפרשת ברנר. מכל מקום מחמת עצמי לא שכחתי את ברנר. והריני חוזר אצלו. בכל עת עמד בפני פיתויי היצר (חוץ לגבי מצוות מעשיות) ולא נתפתה לשום דבר שאין בו צורך גמור לקיום הגוף. ואפילו דברים שהכל רגילים בהם מנע מעצמו. מעשה פעם אחת נתאכסן אצלי, מה שלא היה רגיל לעשות, שנוהג היה להתאכסן במלון של פועלים. בבוקר הבאתי לפניו סבון. אמר לי בקול קשה, טול מכאן לכלוכית זו. ברם צריך להזכיר שהיה לו גוף נקי ונסתפק במים. כל שגופו משומר מן העבירה גופו נקי. מימיו לא נמשך אחר שום דבר מיותר, ואין צריך לומר אחר הקניינים המדומים. הוא שקורא מובהק היה ורץ אחר כל ספר חדש לא היו בחדרו ספרים, חוץ מן הספר שקרא בו ומן הספר שעסק בתרגומו לשם פרנסתו וממלון רוסי עברי לאברהם כהנא. ספרים ששיגרו לו גדולי הסופרים ועליהם כתובות של חיבה וכבוד — אחר שקראם נתנם במתנה. יש שנתן למי שנתן ויש שנתן למי שידע בו שהמחבר חיבב עליו. לי נתן קובץ סיפורים לברדיטשבסקי.

כנגד זה היה משתדל עם צעירי הסופרים וטורח עליהם ועל כתביהם בגופו ובמונו. פעמים הרבה קימץ מפתו כדי להוציא ספר של צעיר. ולא היה מתקן מה שאין בו צורך גמור. בלשון גסה אמר, איני נכנס למטת אשת איש ואיני נכנס לתוך סגנון של אחר. אף עלי טרח והוציא את ספרי הראשון והיה העקוב למישור.

טוב היה לספר כיצד נכתב הספר ובכמה ימים נכתב ומה אמר עליו רבינו הגדול ר' אברהם יצחק קוק וצ"ל. וטוב מזה היה אילו צמצמתי עצמי למעשה ברנר ולא הוספתי מעשי אני, אלא אם אוציא את עצמי מסיפור המעשה מחסר אני את גוף הסיפור. סופר צעיר הייתי ועל ביגתי לא נשענתי. אם כתבתי סיפור הראיתו לש' בן ציון. מצאו ראוי לרפוס פרסמתיו, לא מצאו ראוי לרפוס גנותיו או קרעתי.

אחר שכתבתי את סיפורי והיה העקוב למישור הלכתי אצל ש' בן ציון ולא מצאתי בביתו. חזרתי והלכתי ולא מצאתיו. צעיר הייתי ולהוט לשמוע דעת מבינים הייתי. לקחתי ארבעה מטליתים קים שהם גרוש שלם שאפשר היה לקחת בהם חצי ככר לחם וחצי אוקיא זיתים והלכתי וקניתי לי בול ושלחתי את סיפורי על ידי הדואר לברנר לירושלים, שבאותם הימים דרתי אני ביפו וברנר בירושלים. אחר שבעה ימים בא מכתב מברנר ובו דברים על ספרי שכמותם לא כתב עלי שום מבקר מעולם. ועוד היה כתוב שם, שמבקש הוא להוציא את ספרי על ידו. כמה ימים אחר כך סיפר לי דוב קמחי עליו השלום שכינס ברנר סיעה של חכמים וסופרים וביניהם הדר' מהרש"ק מנהל בתי הספר של המזרחי וקרא לפנייהם את ספרי בדמע. מספר אני לך דבר זה, כדי להודיעך כחו של ברנר, שכונס חבורה וקורא לפנייהם ספרו של סופר מתחיל.

אתן ריווח בין המכתב ולמעשה ואפרש מה ראה ברנר שהניח את יפו ועלה לירושלים. והרי אוהב היה את יפו שמצא בה אנשים כלבבו, שמתפרנסים מיגיע כפיים, לא כירושלים שרובה אוכלת לחם חלוקה.

ברנר מעובדי העתון הפועל הצעיר היה והוא נתן לעתון הפועל הצעיר צורה, ולא היתה כת בארץ ישראל שהיתה חביבה על ברנר כאנשי הפועל הצעיר. אם איני מזכיר את כולם אזכיר מקצתם. אהרן דוד גורדון שטיפל ברנר במאמריו. יצחק וילקנסקי שבאו זה עם זה בכתובים עוד מימי המעורר. ואם מתרעם היה וילקנסקי על ברנר שגועף את קולמוסו בענייני היישוב שאין ידיעתו מגעת בו אפילו כדיעת בר בי בר לא נשתנתה ידידותם על ידי זאת. יעקב רבינוביץ שדעתו קרובה היתה לדעת ברנר בייחוד בענייני היישוב. דוד שמעונוביץ שכיבדו ברנר מחמת עצמו ומחמת שירתו. ואף יוסף אהרנוביץ עורך הפועל הצעיר חשוב היה בעיני ברנר. ואל תתמה שאיני מזכיר את ברל כצנלסון והרי יקר היה ברל כצנלסון בעיני ברנר, אלא שברל כצנלסון לא היה בעדת הפועל הצעיר, לכן לא מניתי אותו עמם, אלא אם אתה רוצה לדעת דעת ברנר על ברל כצנלסון קח את קונטרסי על ברל כצנלסון ושם תראה.

הזכרתי רק את אלה שעשו להם שם על ידי דברים שבדפוס. ואתה הוסף עליהם אותם שלא נתפרסמו שמותיהם בדפוס אבל חקקו את שמותם בארץ בדמם שנשפך על הארץ ותראה ותבין עדה זו מה היתה בראשיתה. ואל תתמה שקצת משיירי אנשי הפועל הצעיר לא עמדו באידיאלים הראשונים, דע כי הכל לפי הדור, ובדור אשר רבו בו גבורי כח נתגברו גם הנחלשים על תאות גפשמ.

באותם הימים שעשה ברנר עם יוסף אהרנוביץ במערכת הפועל הצעיר והיה יקר בעיני אנשי הפועל הצעיר יצא סיפורו מכאן ומכאן, שקוינו למצוא בו בבואה של הארץ, שכל המספרים שעמדו לארץ ישראל מימות ר' זאב יעבץ ועד למשה סמילנסקי, יותר ממה שראו את הארץ ראו לנפשם מה שביקשו מן הארץ שהיא תראה להם. וכיון שהגיע סיפורו של ברנר בהולים היינו לקרותו.

הציץ בו יוסף אהרנוביץ ונודעו, לפי שמצא בו דברים מבהילים על עתון אחד בארץ ועל עורך העתון. ולפי שלא היה בארץ שום עתון שהיה ראוי לקרותו עתון חוץ מן הפועל הצעיר ולא היה עורך שהיה ראוי לקרותו עורך חוץ מיוסף אהרנוביץ עורך הפועל הצעיר. הרי שנתכוון ברנר באותם הציורים המבהילים לפועל הצעיר ולעורכו. הרעיש עליו אהרנוביץ את כל חבריו ופירש עצמו מברנר. לא הועילו לו לברנר כל הוכחותיו שלא נתכוון לא לפועל הצעיר ולא לעורך הפועל הצעיר. דמיונו של מספר בסיפור שרואה צורות במקום אחד ומעבירן למקום אחר. אהרנוביץ באחת, עיקם ברנר את האמת ועשה את הפועל הצעיר מצע ליצורי בלהות. בעקבו של אותו מעשה כתב ברנר את מאמרו 'הז'ר הארץ-ישראלי ואביזריהו, שבירר בו אותו הרעיון שעמדתי עליו. ואם אינו מזכיר בו בפירוש מעשה מכאן ומכאן — מעשה יוסף אהרנוביץ הביאו לידי כתיבתו.

ברנר מדוכא היה. הוא שהיה נושא את צערו בלבו ולא שח את דאגתו לאחרים הרבה לדבר עמי באותו הענין. כל הימים שהכרתי את ברנר חוץ מליל הרצאתו על מנדלי שכבר דיברתי עליה לא ראיתי את ברנר בצער שכזה. יושב היה בחוץ לפני חדרו כשידינו נתונות בשרוולי בגדו כמי שאחזתו צנה והיה מביט לפניו כמי שכלה לו עולמו. הלכתי אצל אהרנוביץ. ובאותם הימים מקובל הייתי עליו ולא היתה אסיפה שנתית של הפועל הצעיר שלא היה משתבח לפני חברי הפועל הצעיר שסיפור זה וזה פרסמתי על ידו בשנה זו, ובכל דברי שדיברתי עמו להצדיק את ברנר לא הועלתי כלום. אהרנוביץ באחת, חטא חטא ברנר וכו' כפוי טובה הוא ברנר וכו'. מה שלא עשיתי אני עשה ר' בנימין. בהשכל ודעת הוציא מלבו של אהרנוביץ כל שמץ של תרעומת על ברנר ועשה שלום בינו לברנר. השלום החוזר, שמחת ברנר בפועל הצעיר לא החזרה. קץ בעבודתו והתחיל מבקש לו כדי חיותו ממקום אחר. ומקום אחר לא מצא ברנר בארץ עד שלא ראה לפניו אלא לרדת לאמריקה. איני זוכר אם זה היה קודם שהעלה את אחיו ואת אחותו לארץ או לאחר שהעלה אותם.

באותם הימים יצא שבועון עברי בירושלים, זה השבועון אחדות של מפלגת פועלי ציון, ועורכי העתון היו יצחק בן צבי, עכשיו נשיא מדינת ישראל, ודוד בן גוריון, עכשיו ראש ממשלת ישראל, ויעקב זרובבל, עכשיו ממנהיגי הפועלים. שמע יצחק בן צבי שברנר עומד לצאת מארץ ישראל

ירד ליפו וזימן את ברנר לעשות עמהם בעתון שלהם בירושלים. כל זה שמעתי מפי מר יצחק בן צבי (נשיא מדינת ישראל) בהרצאתו למלאת ארבעים שנה לפטירתו של ברנר. אחזור למקום שיצאתי משם. ברנר כתב לי שמבקש שיצא ספרי על ידו. וכאן נתערבו שני כחות. כנגדו ר' בנימין ביקש לשלוח את סיפורי לבן אביגדור לווארשא כדי להוציאני לאור עולם, ואהרנוביץ שראה עצמו בר מיצרא לגבי כל היוצא מתחת עטי ביקש לפרסם את סיפורי בהפועל הצעיר וראה בברנר משיג גבול. לסוף הוסכם בינו לבין ברנר לפרסם את הסיפור בפועל הצעיר ואחר כך יפרסם אותו ברנר בספר בפני עצמו.

שכחתי לספר, על המעטפה הוסיף ברנר, מחמת שלא היה בידו כדי לקנות בול, נתעכב המכתב בכיסי שבעה ימים. דרכם של מולי"ם שהם עשירים מן המחברים. בתולדותי אני באותם הימים עשיר היה המחבר מן המו"ל, המחבר היה בידו לקנות לו בול, מה שאין כן המו"ל שהוצרך להמתין שבעה ימים עד שמצא גרוש לקנות לו בול. ובאותם הימים הרי עורך של שבועון היה יחד עם מר יצחק בן צבי שיחיה שהוא עכשיו נשיא מדינת ישראל ועם מר דוד בן גוריון שהוא עכשיו ראש הממשלה.

כסף לא היה לברנר. נתגלגלו מעות לידו היה מוציא פחות משליש על עצמו לצרכיו ההכרחיים והשאר על אחרים. אם כן מה עשה? לזה קצת מר' בנימין וקצת מן האחים שטרייט. לסוף כשהגיע גמר הדפסת הסיפור ראה שטעה בחשבון והוצרך עוד לארבעה חמשה פרנקים. ולחזור וללוות לא רצה. כל הספר כולו בתבנית שמינית היה, ודפיו עם השער ועם עטיפתו ועם לוח הטעיות ששים ושמונה דפים.

באותם הימים גמרתי את עסקי ביפו ונפטרתי מכל שלש המשרות כאחת ועליתי לירושלים. בדעתי היה ללכת מיד אצל ברנר, שאמרו לי שהוא ממתין לי, אלא שהלכתי תחילה עם ק"ל סילמן ועם אחרים לבקש לי חדר כדי שלא יטריח עלי ברנר, שהיה ממציא עצמו לאוהביו לבקש להם דירה. כיוצא בזה סיפר לי ר' מרדכי בן יחזקאל, כשעלה לארץ טרח עליו ברנר לבקש לו חדר. אחר שהנחת את מטלטלי בהדרי הלכתי אצל ברנר לשכונת עזרת ישראל. עכשיו סימטא דחוקה היא בתוך רחוב יפו. באותם הימים שכונה משכונת ירושלים היתה.

חדרו קטן היה אבל מלא אורה. וחידוש מצאתי בחדרו, פרימוס וקומקום וכוסות וכלי סעודה, מה שלא היה כן בימי ישיבתו האחרונים ביפו. מיום שכלי של מים נתחלף לו בכלי של נפט. לא יצאה שעה קלה עד שזימן אותי לסעוד עמו. הוציא ככר לחם וזיתים ועגבניות וגבינה קשה נקראת קאטשקיבו ושפת קומקום לבשל לנו קאקאו שנעשה עליו משקה חביב. וקודם שמוג לי אמר, דו ביסטיך א פאטריציער, דארף מן דיר דאס גלאו אויסוואשין, פירוש הלוא פאטריציער אתה אם כן צריכין להדיח לך את הכוס. נטל כוס והדיחה ומוג לי. לאחר שאכלנו ושתינו עמד ואמר, בוא ואראך את ירושלים. כיון שיצאנו חזר לחדרו. כשיצא ראיתי שהוא טומן בכף ידו חפץ, אדם סקרני אינני ולא שאלתי מה זה בידך. הלכנו כמה שהלכנו ודיברנו מה שדיברנו עד שעמד ונכנס לחנות אחת מאותן החנויות שהיו אצל שער יפו ואמר לי, בוא עמי. נכנסתי אחריו. הניח את החפץ לפני החנוני ואמר לו, איהר מוסט מיר מוחל זיין, כ'דארף די צוויי בישליקים פון מייניט וועגן, פירוש ימחול לי מר, זקוק אני לאותם שני הבישליקים לשם עצמי. נענע לו החנוני ראשו ואמר, לעולם אל ישנה אדם ממנהגו והחזיר לו את מעותיו. מה פירוש זקוק אני לשני הבישליקים לעצמי ומה פירוש לעולם אל ישנה אדם מן המנהג. נוהג היה ברנר שהיה חוגר את המכנסים ברצועה של עור, משנתרפטה רצועתו והוצרך לקנות לו חדשה נתפתה למי שנתפתה לקנות לו כתפיות כדרך כל אדם מן הישוב. עכשיו שהוצרך לארבעה חמשה פרנקים לשם הוצאת ספר עברי החזיר את הכתפיות לחנוני וחזר לחגור עצמו ברצועתו הישנה והמרופטת. בבקשה מכם הנמצא בזה איש שמוותר על עצמו בשביל ספר של אחר.

ספרי יצא וברנר בעצמו נתעסק במכירתו. שלח טפסים למוכרי ספרים שהיו נאמנים עליו ושלה טפסים לחבריו שבאמריקה שנתנו נפשם על ספר עברי ושילם במכתבים למכור את הספר. אחר שפרע כל יציאותיו למדפים הביא לי כל פרוטה שבאה לידו ממכירת ספרי. דבר זה

מספר אני בייחוד כנגד מולי"ם וזים שעשקוני ואפילו טופס אחד לא שלחו לי. מולי"ם אחרים יש שמדפיסים את דברי ואינם מזכירים עליהם את שמי.

יום אחד הביא לי ברנר גליון הצפירה ובו מאמר שכתב פ' לחובר על ספרי. אם אתה רוצה לקרותו אתה מוצאו בספרו ראשונים ואחרונים. ישבתי וקראתי את המאמר וברנר עמד עלי כשהוא מבטיט בפני. לסוף אמר לי ומה אתה אומר על זה? אני לא זכיתי מימי שתכתב עלי בקורת טובה שכזו. הוא לא זכה אבל שמח היה שאני זכיתי. טובת עין שכזו אינה מצויה בכל אדם ואין צריך לומר בין בעלי אומנות אחת. כל שכן שזה צעיר וזה זקן.

חלטתי תה והוצאתי לחם וחלוה שבקיץ היא מן המעדנים שאינם שכיחים וישבג וושתינו ודיברנו על כל מה שהיה קרוב ללבנו ובתוך זה על סופרים וספרים. מספר לספר ומסופר לסופר הגענו לאמביציות של סופרים. שאלתי את ברנר, ואתה מה שאלת לך ומה ביקשת לך? צחק ברנר ואמר, מבקש אתה לדעת מה היו האמביציות שלי? אמרתי לו דרך צחוק, רואה אני שירדת לסוף דעתי. אמר לי, מה שאלתי ומה ביקשתי, לאחר שנתפרסם סיפורי הראשון מתאוה הייתי שכל כתבי העתים שלנו וכל העתונים שלנו, יביאו ביום אחד דבר מדברי. אם אין כח הזוכר מטעני פעם זו בלבד דיבר ברנר על יצר הפרסום שהיה בו. מספר אני דבר זה, לפי שכל ימיו הרחיק עצמו מכל שמץ פרסום חיצוני ולא נתן לשום מראיין להתקרב אצלו. זכור אני פעם אחת בא עתונאי אחד מחוצה לארץ וחזיר אחר ברנר כדי לראיין אותו. הרגיש ברנר בדבר והרחיקו. ולא זה בלבד, אלא אם כתבו עליו דברים לכבודו והראום לו קודם שקבעום בדפוס היה משדל את הכותב שלא לפרסמם. אביא שני דברים שהם אחד. לאחר שיצא סיפורו בין מים למים נכתבו עליו דברים קשים. קשה מכולם ביאליק, שכתב לו ספרך בין מים למים — מים במים. איני זוכר את הלשון מלה במלה, אבל אותן המלים מים במים זוכר אני. ביקש אחד מחבריני להפיס דעתו של ברנר וכתב בשבחו של הסיפור והלך והראה את מאמרו לברנר. קרא ברנר את המאמר ואמר, מאמרך ראוי לדפוס, אבל לפרסמו לא צריך. ושוב היה מעשה שנתכנסה חצי יפו למסיבה פומבית לשם ענין שאיני זוכר מה היה ודיבר שם מנחם שיינקין מעסקני יפו שבאותו הדור ובתוך הדברים הזכיר לגנאי את סיפורו של ברנר, משום שכתב שם שהצעירים והצעירות באו להרצאה פלוגית לשם חיכוך ברכים זה בזה. איני זוכר את הלשון, אבל אותן המלים חיכוך ברכים זוכר אני. ישב אחד מחבריני וכתב מאמר בשבחו של ברנר ובגנותו של שיינקין. קרא ברנר את המאמר ואמר, ראוי לדפוס, אבל להדפיסו לא צריך. וכשנעצו בו כל הקולמוסים מחמת שפגע בקדושת כתבי הקודש וכתב חוקר המטבעות העבריות מר שמואל רפאלי שמכר עצמו ברנר למיסיונרים לא תבע ברנר את עלבונו. כך היה ברנר נוהג לגבי עצמו, ואם הביאו לו מאמר בשבחו של סופר אחר ואם המאמר היה ראוי לדפוס היה טורח עליו לפרסמו. הרבה הרבה הרבה יש בידי לספר על ברנר, אלא אם באתי לספר איני מספיק.

הרבה סופרים הכרתי והרבה שמעתי מפי זקנים שהכירו את הסופרים שלפניהם, שהכירו את הסופרים הראשונים. לא אזכיר את כל בעלי השמועה, מקצת מהם אזכיר. הד"ר יוסף יצחק קובק, נולד בלמברג בשנת תקצ, סיפר לי דברים על חכמים וסופרים שהכיר בילדותו. כיוצא בו ישראל הלוי טלר נולד בעיר זלוטשוב בשנת תקצו. כיוצא בו אלעזר רוקח נולד בירושלים בשנת תריד. כיוצא בו דוד ישעיה זילברבוש נולד בעיר זאלישטשיק בשנת תרטו. וקצת דברים שמעתי בילדותי מחכמי בוטשאטש, שבבחרותם סוחרים גדולים היו והיו עסקיהם מביאים אותם למקומות שונים, ודרך חכמי בוטשאטש שאם באים לעיר שיש שם תלמיד חכם הולכים לראותו וכך היו נוהגים אף לגבי סופרים ואפילו לא היתה דעתם נוחה מהם מפני צד אפיקורסות שבהם. אף כאן בירושלים שמעתי דברים מפי ר' אליעזר מאיר ליפשיץ ור' מיכל רבינוביץ ומפי הרב דר' מרדכי זאב ברוידא בן בתו של הגאון ר' צבי אורינשטיין מלמברג ומפי הרב דר' יהודה ליב לנדא, ממה שראה בילדותו מרבו הני"ף הכהן מבעלי הרואים וממה ששמע מאביו ר' משה ישכר לנדא שהיה מן המשוררים שבדורו, ובברלין בימות המלחמה הראשונה בקרתי חולה זקן מחבריו של ר' אליעזר לנדסהוט שסיפר לי ממה ששמע מוקנו שהכיר כמה מבעלי המאספים. הרבה שמעתי והרבה אני שומר בלבי ויכולני בלא לטעות הרבה לצייר לי את רוב הסופרים שעמדו לנו מתחילת הספרות

החדשה ועד עכשיו. מהם נצטיינו בחכמתם, מהם במדותיהם, מהם בהרפתקאותיהם, מהם בשיחות חולין שלהם, מהם במעשים של ליצנות. כשאני מסתכל בברנר רואה אני שכל הצטיינותו באופיו היתה. שלם היה בכל עשיותיו. לא עשה דבר: שלא לפי טיבו, ולא עשה שום מעשה שלא כרצונו. נאנס ועשה — עשה תשובת המשקל.

אפרש את דברי על ידי סיפור וממנו תראה עד היכן תמים באופיו היה. מעשה שנתעסק הוא ועמו ליפא סוקניק בתרגום ספר של ארטור רופין מגרמנית לעברית. קרוב הייתי אצל רופין וסיפרתי לרופין על ברנר ולברנר על רופין. יום אחד הודיעני רופין שהוא בירושלים במלון קאמניץ. אמרתי לו לברנר, רופין בא לכאן, גלך אצלו. הסכים ברנר והלך עמי. קודם שנכנסנו למלון נטפלו לנו מצחצחי-נעליים שישבו על פתח המלון. נתרצה ברנר לאחד מהם לצחצח את מנעליו. נכנסנו אצל רופין וישבנו עמו מתוך שיחה נעימה מלאת דעת. רופין שאל את ברנר על הימים שעשה בוויטשפיל וברנר הביאו בדבריו לתקן תיקון קטן בספרו. ראיתי שנתעורר לבו של ברנר עד שצהלו פניו. כשיצאנו אמרתי לברנר, וכי לא אמרתי לך שכדאי הוא רופין להכירו. נתכרכמו פניו של ברנר והעביר רגל על רגל ולכלך את מנעליו שצחצח אותם שעה אחת קודם לכן. כל כך קשה היה עליו הדבר ששינה את דרכו והתהדר במנעלים מצוחצחים. כנגד זה מוכן היה בכל עת ללכלך עצמו להפוך משכבם של חולים ולסייע בגופו חילכאים ונדכאים. יגיעות הרבה יגע השטן על ברנר שהרחיקו מן התורה וממצוות שבין אדם לקונו. אלמלא כן היה נחשב לצדיק גמור.

קשים היו הימים בירושלים. היום בער כתנור והאבק כיסה את העיר והמים ששאבנו מן הבארות תולעים היו בהם. ירושלים יגעה היתה מחמת התחלואים ומחמת החום ומחמת האבק ומחמת חוסר מים. כצללים נעו אנשים בחוצות ירושלים כולם אפורים מן האבק שכיסה אותם. בבואה של אותם הימים בירושלים העליתי על ספרי תמול שלשום. כנגדם יפים היו הלילות בירושלים. מי ימלא הדר זיווים ומי יספר חסדם.

אחר סעודת הלילה יוצאים היינו לשאוב רוח, שבחדרים העיק החום ועיקצונו היתושים. פעמים נתללו לנו מן הפועלים בבתי הדפוס או מתלמידי בית המדרש למורים ופעמים אף בחורי ישיבה. אם איני טועה לא נמצא בסיעתנו שום אמן מאמני בצלאל. ואולי אני טועה ואיני זוכר.

לילה אחד הלכנו עד למוצא. דרך טיולנו נתלותה לו לברנר ריבה אחת משכילה שחזרה באותם הימים מחוצה לארץ וניכר היה ששיחתה עריבה עליו. בת רב מרוסיא היתה ובנעוריה מסייעת היתה את מכיני הריבולוציה הרוסית. מרוב יגיעה בהדפסת פרוקלמציות באותם המרתפים הלחים חלתה והחזירות חברה לבית אביה. כדי להציל את נפש בתו מפגעי הדור הניח את הרבנות ועלה עם כל אנשי ביתו לארץ ישראל. באה לארץ ישראל ולא מצאה מה תעשה. נתנה דעתה להיות מורה. למדה עברית וקצת גרמנית ונסעה לחוצה לארץ ואחר כך וכך שנים חזרה לארץ. אותו הלילה הביאה אחד מחברינו לסיעה שלנו ונתלותה לו כל הדרך לברנר, שהרבה עמה שיחה, מה שלא היה רגיל כן עם כל נערה.

סמוך לחצות לילה חזרנו לעיר שמחים ומרווים מן האויר הטוב. חזר כל אחד לחדרו ואני וזה שהביא את הנערה לתוך חבורתנו נותרנו עם ברנר. הושיט לו ברנר ידו ואמר לו שלום. אמר לו לברנר, רואה אני שנתת עיניך בה. שתק ברנר ולא השיב לו. חזר ואמר, לא וזה ידך מידה אפילו שעה קטנה. תפס ברנר עצמו בכובעו ונטל את כובעו מראשו והשליך את כובעו לארץ ודרך עליו ברגליו בועם. התחיל בן לווייתנו מגמגם. לא שמעתי מה אמר. לפי שהרכנתי עצמי להגביה את הכובע כשם שהגבהתי שם ביפו תכריך של עוגות שנתנה לו אשה ורקו. ברנר היה סר וזעף והלך וראשו מורד וגבו כפוף. רמזתי לו לבן לווייתנו שילך לו. והלכתי אני עם ברנר כשאנו שותקים והבאתיו עד לחדרו. ביקשתי ליכנס עמו, אבל הוא נעל את הדלת בפני.

הלכתי לחדרי והדלקתי את המנורה והטלתי את עצמי על מטתי ולקחתי ספר כדי להסיח את דעתי על ידי קריאה. ראיתי אדם עומד בחלון וראיתי שהוא ברנר. ירדתי ממטתי ופתחתי לו ואמרתי, אהלוט תה ונשב ונשתה. אמר ברנר, מוטב שנטייל. שנינו עייפים היינו ולא טיילנו. ישבנו ודיברנו עד הבוקר ואת הנערה ואת הבחור לא הזכיר. כל שיחתו על ערי חוצה לארץ

היתה, על הגנים ועל המגרשים שבלונדון שאנשים ונשים נגפשים שם ואין עינו של אדם צרה במעשה חבירו.

אחר אותו מעשה לא יצא ברנר מחדרו בלילות. איני יודע במה היה מתעסק. חודש אלול עמד בעיצומו ונפשי חמדה באותם הדברים שהנפש הישראלית חומדת בחודש הרחמים. ואת שחמדתי עשיתי. אף נתלוויתי לחסידים ואנשי מעשה והלכתי אצל הכותל המערבי ואצל קבר רחל ואצל קברי שאר הצדיקים. כל ימי צבאי לא אשכח את הימים האלה. ואם אזכה — אף לעולם הבא. שתיים שלוש פעמים נכנסתי אצל ברנר ומצאתיו יושב ומגיה מאמר שלו או של אחרים, או מצאתיו יושב וקורא באותם הסיפורים והשירים שהיו פרחי הסופרים מביאים לו. בכניסתי היה אומר, אן גיליינט, כלומר מלאו כרסם בספרים וניסו לעשות כמתכונתם. ופעמים אמר, ראוי לדפוס. עבודה זו עשה לא כעורך ולא כמו"ל אלא לשם הסופרים והספרות.

מלבד שהיה ברנר סופר גדול שכתב ספרים שעדיין עומדים בחידושם עמד לה לספרותנו בימי מצוקתה וקימץ מלחמו הדל והוציא את המעורר ואת רביבים וספר של שופמן וספר של גנסיין וספר של אורלוף ואף את ספרי הראשון הוציא כמו שסיפרתי וכל פרוטה שבאה לידו ממוכרי הספרים נתן למחבר ולא נטל לעצמו שכר טרחה. יש עושה לשם פרנסה ויש עושה לשם כבוד, ברנר לשם סופרינו וספרותנו עשה וכל מה שעשה מתוך טובת עין עשה.

שוב צריכני לספר על עצמי, לא לשם עצמי אלא לשם ברנר. אני עמדתי לצאת לחוצה לארץ והיה הדבר קשה על ברנר אף על פי שפעמים הרבה אמר לי, טובה היתה לך ישיבת חוצה לארץ, היית קורא בספרים טובים וכן כל כיוצא. מה פירוש, ספרים טובים, אלא רוב הספרים שבארץ ברוסית היו ואני איני מכיר לשון רוסי וספרים גרמנים לא היו בארץ חוץ מספרי המופת שעדיין לא מצאתי להם מסילות בלבי. ומה פירוש, כיוצא. סבור היה ברנר שמרוב שאני משקיע עצמי בהלכות ארץ ישראל ובקבלה וחסידות אני מחסר את נפשי ממה שאדם צריך לדעת. וכששמע שאני עושה אצל חסידי בית אל ואצל הברסלבים ביקש להציל אותי מהם, ובייחוד מן הברסלבים, שבאותם הימים היה מעשה שחתנו של אחד מבני סיעתנו בשביל שנתדבק בחסידי ברסלב הניח את מלאכתו ופירש מאשתו הצעירה והניח עליה את בנו הרך והיה מתגורר במרתף אפל בירושלים כשהוא שוקד על ספרי רבי נחמן. ובכן שידלני ברנר שלא לצאת מארץ ישראל. ולענין פרנסה, כך אמר לי, שלישי אתה יכול להוציא משכר סופרים ושלישי אתן לך אני בכל חודש, און או מ' מוז צו הונגרן — הונגרט מן צו. פירוש ואם מוכרחים לרעוב קצת. — רעבים. אבל כבר גמור היה עמי לצאת לברלין ובייחוד שנזדמן לי בן לוויה בן ברלין הדוקטור ארטור רופין עליו השלום. ובאותם הימים היתה ברלין משאת נפשם של צעירים שכמותי שנדמה להם שהחכמה והמדע והשירה מרגנים ברחובותיה. כיון שדחק עלי ברנר שלא אסע עניתי לו בלשונו של היינה בשירו טנהויור, איך זעהנע מיך נאך ביטרניסען, פירוש נכסף אני למרורים.

כשגגה שיוצא מלפני השליט היו הדברים. השביעני מרורים כרך של ברלין, אלא הואיל ולא על עצמי אני מספר אלא על ברנר חוזר אני אצל ברנר. יום אחד בא מכתב מברנר, שהוא עומד להוציא קובץ חדש של רביבים וכבר יש בידו כמה שירים ומאמרים וביניהם מאמר של שלום שטרייט עלי ומבקש הוא ממני שאשלח לו סיפור ולהודיע לו בטלגרמא אימתי אשלח.

אמתחתי היתה מלאה סיפורים, אבל אחד מהם לא היה מתוקן לדפוס. והימים ימי חורף ותנורי אינו מהוסק. וכדי שלא תאמר בעלת הבית שאותו הדייר אין בידו לקנות לו פחמים לתנורו אמרתי לה בשביל שאני בא מארץ חמה שחמתה באה לה מן החמה איני סובל את החום הבא מן התנור. עד היכן, עד שמוכרח אני לישוב בחלון פתוח. וכדי לטלגרף מברלין לארץ ישראל צריכין כסף וכסף כדי לטלגרף לא היה בידי. קניתי לי כרטיס וכתבתי לו מעט מהרבה, מה מצאתי בברלין ומה מצאתי בברלין. אחר ימים בא כרטיס ממנו, שנשא לו אשה את חיה ברוידא. ובשולי הדברים הוסיף ר' בנימין, אשת חב"ר כחב"ר, נקוד על כל חבר שבכרטיס לרמו שראשי תיבות הן, חיה ברוידא, חיים ברנר. מאותו הזיווג נולד בן שקראו ברנר אורי ניסן על שם חבר נעוריו אורי ניסן גנסיין שכיבדו בחייו וכיבדו אחר מותו.

נזכרתי דבר ואזכירנו, אף על פי שאין כאן מקומו. יום אחד עוד בימי יפו הגיעני העתון די וועלט ובו תרגום סיפורי עגונות ועמו שלושים וחמשה כתרים ששלח לי המתרגם ארנסט מילר עליו השלום שחילק עמי את שכרו. רצתי אל ברנר וסיפרתי לו. אמר לי ברנר, סופר צריך להת- בצר תחילה בלשון עמו. דברים אלו היו לי לעינים כל הימים, ובייחוד בימים שדרתי בברלין וראיתי סופרים מתבזים לפני מולי"ם ערלים. וכן סיפר לי הדוקטור אהרן אלישברג עליו השלום שהיה בעל בית ההוצאה היהודית יודישר פרלג. לאחר שנתייאשו מלראות את ספריהם יוצאים על ידי גוי באים הם אצלו בטענה שמחוייב הוא לשם כבוד ישראל להוציאם. ועוד סיפר לי אהרן אלישברג, לאחר שהעלה מכס ריינהרד מחזה של שלום אש על הבמה הגרמנית נתקנאו בו סופרים אף מן המפורסמים ובאו לברלין בדרמותיהם ורצו מתיאטרון לתיאטרון להציע להם את סחורתם. מקצתם ראיתי אף אני בעניבותיהם הפייטניות וכו'.

ואף בזה עמדה לי התנהגותו של ברנר, לא להמציא את עצמי לכבוד המדומה, שהרגילו עצמם סופרים, כגון מסיבות סופרים ונשפי סופרים. נזכר אני אותם ואיני יודע אם לצחוק אם להצטער. אומר לו סופר למי שאומר אילו עשו לו מסיבה של כבוד היו המולי"ם הגרמנים שומעים והיו מפרסמים את ספריו והיה כבוד ישראל מתרבה בעולם. הולכים ומבקשים להם גואמים וקריינים אם בצורת זכר או בצורת נקבה ושוכרים אולם ושולחים הזמנות. אם יש לסופר בגדי כבוד משלו מה טוב ואם לאו משאילים לו. פעם אחת טיילתי לי בפרוורי ברלין, חברו עלי שני חובבי ספרות וסחבו אותי לאולם אחד שעשו שם נשף לשם פייטן פלוני כדי להשלים את המנין. על כגון זה אמרתי, גדול הוא הכבוד שכדאי להתבנות בשבילו.

סיפרתי דברים על ברנר וטפלתי להם שבחים על עצמי. אם כן אעשה תשובת המשקל ואספר דברים שאין לי להשתבח בהם. מעשה שאמרתי לברנר, אי אתה מראה עצמך אצלי? ענה ואמר לי, עשית מחדרך פאטיש והיאך אבוא. אמרתי לו, בוא ואראך סיפור שכתבת. הלך עמי. הראיתי לו סיפור אחד האפיפיורית יוהנא היה שמו. ולא על האפיפיורית היה הסיפור, אלא על מורה אחת בכפר שבגליל העליון שאירעה מה שאירע את האפיפיורית שבאגדה. קרא ברנר את הסיפור וראיתי שפניו כועסות והולכות. לאחר שקרא החזירו לידי ואמר, כלכל לא אוכל סיפורים שכאלה. אף סיפורי בדים אינם פטורים מקורטוב מציאות. וכאן הוכיר עלי כל מיני סופרים שלא היה סובלם. פעם אחרת הראיתי לו סיפור האומנת והפרוץ. קרא את הסיפור ויצא למרפסת וחזר וקרא וטייל ארוכות וקצרות. לסוף חזר והציץ בסיפור. לסוף אמר בלשון של צער, כמה שאני יגע לעמוד על סודו של הסיפור יגע אני לבטלה. ועוד אמר, קשה לי להבין מה הביאך לכתוב סיפור שכזה. לסוף קיפלו ונתנו בבגדו ואמר, אקרא אותו בביתי. למחר החזירו לי כשכתוב עליו בכתב ידו ובאותיות גדולות לאורך כל עמוד ועמוד מששת עמודיו לא אבין בו כל מאומה.

אספר עוד דבר מאותם הדברים. ר' בנימין וברנר הוציאו קובץ. הוא הקובץ בינתיים שאין שמו של ברנר עליו כעורך אבל כל שגדפס שם מדעתו של ברנר נדפס. אם איני טועה כתוב שם ערוך על ידי 'פלדמן. הוא 'פלדמן הוא ר' בנימין. לקח ממני ברנר לשם אותו הקובץ את סיפורי לילות ובעל כרחי לקח אותו. שעדיין לא היה מתוקן והיה בדעתי לטפל בו עוד. מסר ברנר את הסיפור לדפוס וכתב עליו לר' בנימין, ילקו אותנו המבקרים. ובסוף לקיתי על ידי ברנר עצמו, שכתב עליו דברים קשים. אבל אף מזה הרווחתי, שנשתייר בדפוס אחר ששאר כל כתבי נשרפו עם ביתי בהומבורג וביניהם סיפורי הגדול בצרור החיים וניתן לי אחר כך לתקנו. זה כחו של אדם טוב שאם בא על ידו דבר שאינו טוב אף הוא נהפך לטובה.

עוד טובה אחת יצאה לי מזה. ברנר שהיה נזהר מלתקן דברי אחרים תיקן לי תיבה אחת שלא כדיון. ראה דקדקן אחד ונפל על הטעות וכתב עלי שאני חוטא בחוקי הדקדוק. צפיתי שיבוא בעל השגיאה וינקני מן השגיאה. אבל ברנר לא מצא את כל הענין כדאי להתעכב עליו. מכל מקום לי היה הדבר כדאי, שמכאן ואילך התנית עם העורכים שלא יתקנו לי דבר, אלא שלא כל עורך עמד בתנאי זה. הרי אני כתבתי מאכלות אסורות ובא לו עורך אחד ותיקן לי מאכלים אסורים.

חוזר אני לאותם הימים שהיה ברנר חי ואני דר בגרמניא. כותב מכתבים לא הייתי מעולם. אי אפשר לספר כמה קשה עלי כתיבת מכתב. באה גלויה מברנר שמחתי עליה וסידרתי בלבי תשובה ארוכה. לידי כתיבה לא באתי. לסוף באה המלחמה ונתקלקלו סדרי הדואר ונעשה שיגור מכתבים כל שכן למקום רחוק קשה למאוד ועדיין היה ספק אם יגיע המכתב למי שצריך להגיע. מצאתי לי עילה שלא לכתוב מכתבים.

יום אחד נתארחתי אצל מרטין בובר בהפנהיים. הלכתי לחנות ליקח לי ציגרטות. בדרך ראיתי עגלה בלא סוסים עומדת ברחוב ועליה היה מוטל חיל כשהוא מתחמם בחמה והיה דומה בגופו ובשערו ובפניו ובעיניו לברנר ובייחוד בייאושו שבצבץ מעיניו ובכל הוויתו. ועוד נוסף על כל אלה הביט עלי בתרעומת. נפעמתי ונרעשתי. יודע הייתי שאין זה ברנר, ואף על פי כן חשבתי שמא ואולי ברנר הוא. כגון שנשבה במלחמה והביאוהו השוברים לגרמניא. יודע הייתי שלא באה אותה המראה אלא כדי לייסרני וקיבלתי עלי לכשתפסק המלחמה אכתוב לברנר. נפסקה המלחמה ובאו בעקבה של המלחמה מלחמה אחר מלחמה ולא כתבתי לברנר. פעמים הרבה באו אלי מכתבים מארץ ישראל ואף אנשים שונים באו מארץ ישראל לגרמניא והביאו לי פ"ש מברנר. ויום אחד בא שלום שטרייט אצלי לוויסבאדין והביא לי דברים מברנר ומשאר חברי שבארץ ישראל. באותם הימים בא שינוי ברוחי. דברים שהבהבו בי מנעורי התחילו מתלקחים והולכים. השקעתי עצמי בתורה ובדברים הסמוכים לתורה וקניתי לי חברים חדשים שעשיתי אותם לי רבנים. באותם הימים נצנצה מחשבה גדולה בלבי, לאסוף את כל סיפורי המעשיות של החסידים ולסדרם ולהתקיי- גם שיהו שוים לכל נפש. הלכתי אצל מרטין בובר, שהוא בקי בהם וספריהם מצויים בידו, ודיברתי עמו שנעשה את הספר ביחד. נתרצה לי והסכים לעשות עמי. התחלתי עושה עד שעלתה בידי לסדר ספר אחד ולהתקיניו לדפוס. (נשרף בשריפת ביתי בהומבורג עם כל כתיבי וספרי). לרגל תלמודי התחלתי מחזר אחר ספרים עבריים ישנים, ופשפשתי בעליות גג ובמרתפים, ואם שמעתי שבכפר פלוני יש אדם שיש בידו ספר עברי שאיני מכיר הלכתי אצלו. בין כך לכך התחיל האמצעי עושה עצמו תכלית. נעשיתי מאסף ספרים ומתעסק עם ביבליוגראפים ועם מאספי ספרים. נתרחקתי קצת מרבותי שבארץ ישראל וכן מחברי הראשונים. וכשזימנו אותי לתת מחלקי לקבצים שהוציאו בארץ ישראל עניתי אין לי או לא עניתי כלום. ובלבי חשבתי לכשיצא סיפורי הגדול בצרור החיים שהיה עמי בכתובים ועמו שאר סיפורי שרבים מהם כבר היו מתוקנים לדפוס ועמיהם יצאו שני מחזות ואחד מהם רמברנדט ואסתר וכן אותם הקבצים שעסקתי בסידורם לא יקפידו עלי חברי שלא נעניתי להם.

יצאו כך וכך ימים שהיו בעיני כיום ארוך של תורה ועבודה. יום אחד בא מכתב משלום שטרייט ועם המכתב תכריך גליונות מארץ ישראל והיה כתוב בהם על הפרעות ביפו ועל ברנר שנהרג ובאיזה מיתה נהרג.

לא אספר עוד על ברנר, אבל אוסיף, שמצאוהו הרג כשהוא אוחז בידו קומץ דפים של ספרו החדש שכתב ושאר כל הדפים מפוזרים היו ומתבוססים בדמו. הדם הוא הנפש. זה שכתב את ספרו בנפשו נתקדש ספרו בדמו.

כדי שלא יהו דברי ריקים מכל דבר תורה אזכיר דברים של תורה.

אמרו עליו על רבי חנינא בן תרדיון, שהיה יושב ודורש בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח בחיקו. הביאוהו ואמרו לו, מפני מה עסקת בתורה? אמר להם, כאשר ציוני ה' אלקי. מיד גזרו עליו להוציאו לשריפה. כרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחוהו על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו, אבא אראך בכך. אמר לה, אלמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי. עכשיו שאני נשרף וספר תורה עמי, מי שיבקש עלבונה של תורה הוא יבקש עלבוני.

חס ושלוש שאני מדמה את ספרותנו החדשה לתורה או דומה לדומה, אלא אדם שקידש את חייו במותו ואת מותו בחייו ונהרג בארץ ישראל על ידי גויים בשביל שהוא יהודי מיהודי ארץ ישראל, ראוי לומר עליו, מי שיבקש עלבוננו הוא יבקש את עלבוננו, כמו שכתוב ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו, ופירש רש"י ז"ל וכפר וגו' ויפייס אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם ושעשה להם האויב. ושאר כל הדברים בנידון זה כתבתי על ספרי בפתיחה לקדיש על הרוגי ארץ ישראל.

הערה כוללת, דברים שהבאתי בשם ברנר לא בלשונו של ברנר הבאתי, חוץ מן הדברים שאמר בלשון אידיש שקבעו עצמם בזכרוני כמות שיצאו מפיו. עוד זאת צריכני להעיר, שמיום שקראתי את ספרי ברנר עוד בחייו שוב לא קראתי בהם חוץ מספר שכול וכשלון שיצא בזמן שדרתי בחוצה לארץ. הוא שאם אתה מוצא בדברי דבריו שאינם הולמים את לשונו של ברנר הרי זה שכל מה שכתבתי מן הזכרון כתבתי ולא עיינתי בשום מאמר ממאמריו. ואף את מכתביו ומכתבי יוסף אהרנוביץ שיצאו לפני שנים לא ראיתי ולא קראתי. כשקראתי את מאמרי זה על ברנר נבהלתי בראותי שהוא תופח ועולה מרוב מעשי אני, עד שדומה שלא את מעשי ברנר אני מספר אלא מעשי אני, אלא לגזור כליה על המאמר לא רציתי, שהרי בכל עניי ואניות שלי שומעים הימנו אף על ברנר, אם לא כמות שברנר ראוי הרי כמות שיש בידי לספר עליו ודי בזה.

על יוסף חיים ברנר

דברים לזכרו

דב סדן

מאזינו, לראות דרך-דיבורו כשל גולל אבנים; אותה שעה ראיתו כעוקר אבן-כבדה, שמשעקרה הטיל הפסק-מה בדבריו והמשיך. דומה, השומעים כולם חשו, כי דבריה הפתיחה, שביסוסם בא לאח-ריהם, היתה בהם רמיזה גם אל שלפניהם. לא-מור, רמיזה של תוכחה על אָזנו של מי שלא עמד בפני הפיתוי, שחייב היה לעמוד בו, הוא הפיתוי לפסוח על העיקר וליאחז בטפלה לעיקר. פיתוי זה ארב, *mutatis mutandis*, גם לנו, כשבאנו, אם לרגל פתיחת תערוכת-ברנר בבית-הפועלים בירושלים, אם בכינוס לזכר ברנר בגב-עת-ברנר, לדבר בו, ביום האזכרה הארבעים, ומה הפיתוי? שנדבר בו כעל איש תנועת-העבור-דה, סופר-פועלים, אידיאולוג של העליה השניה ולאחריה, וכדומה. אכן, גם זה ניתן לומר בו, ובצמצום תחום-הראייה אפשר שיהא זה מצד-מה עיקר בו, אך עיקר אינו העיקר; והעיקר נרחב יותר, מקיף יותר, אף מעמיק יותר. ודאי, זו רצועה נחשבת במפה שלו, אבל לא כל המפה כולה. לכאורה, אלה דברים מובנים מאליהם, אבל ימי-זכרון דרכם שהסטיראוטיפ משליט עצ-מו עליהם, ומי שדיבר, דרך סניטה ושנינה, על מזכירי מועצות-הפועלים ונוסח הערכתם הנדוש לברנר ופעלו, לא דק פורתא, שכן כתובתם של הנמשכים לפיתוי שהם חייבים לעמוד בו ואינם עומדים בו ונשטפים לשיגרה, היא כתובת ארוכה יותר.

ב

הלכך דין הוא, שנחזור על דברים, שלכאורה הם כמוכנים מאליהם, בחינת הדרן עלך מסכת ברנר לסוגיותיה.

מספר היה — ביגיעת-נפש גדולה ובכשרון-מעשה גדול כמותה, עשה בריקאפיטולאציה של דורו ובן-דורו על דרך ריקאפיטולאציה שלו עצמו. היתה בו תודעת ייחוסו שלו עצמו, והוא אף שירטט אותה שרטוט ברור ומדויק, למן פייארברג ואילך, באופן שידע את עצמו בפמלית המספרים, שענין סיפורם הוא ענין הצעיר בן-דורם ולבטיו. מעמדו בפמליה הזאת מעמד מיוחד

רשות שביקשתי מעם שומעי, אבקש עתה גם מעם קוראי, היא הרשות לפתוח בדבר-חידוד מועט ובדבר-וידוי מועט.

חידוד מועט — מעשה שנתגלגל הדיבור על השימוש המחודש בתיבת שדה על דרך מיפק-דת-שדה, בית-דין-שדה וכדומה, ונשמע הער-עור עליו, שהרי צירוף הנוהג בלשונות אחרות, שבהן תיבת *campa* וצאצאיה פירושה גם שדה גם קרב, אינה מחייבת את לשוננו. שמענ. אלתר-מן את השקלא-וטריא, אמר: והטוב שבכל מיני שדה אלה הוא ירחון "השדה". על משקל זה ייא-מר לעניננו עתה: כמה וכמה ציונים הצטברו לו לברנר — היתה קבוצת-ברנר בכרכור והיתה שכונת ברנר ועתה יש רחוב-ברנר ובית-ברנר בו בתל-אביב, ויש רחובות-ברנר בפנינות גדולות בארצנו, ופינת יקרת ירושלים בראשה, ויש פרס-ברנר, ואחרון אחרון קיבוץ גבעת-ברנר, אבל הטוב שבכל ציוני-זכרוננו הם כתבי ברנר. ושעלי-כן ראוי להזכיר ביום זכרוננו את מנחם פוננסקי, שהניח לנו כתבים אלה ברכה, כשהם ערוכים וסדורים ומהדורתם ברורה ונאה, עד שהם נקרא-אים מאליהם.

וידוי מועט — ככל שאני מתבקש לומר דבר-מספד שפירושו דבר-אזכרה קרוב, או דבר-אזכרה שפירושו דבר-מספד רחוק, היני תולה בפתח-דברי כמין התראה לעצמי, התראה שיצאה מלפני מחזה מועט ורב-רישום, שהייתי עד לו: היתה זו לווייתו של אַחדי-העם, כשכל מלווי כנוסים בחלקו של רחוב קטן ופני העיר קבוצים על גוזרת-העיריה, שמשמה ספד לו לנפטר פדגוג נודע — כסבור היה, כי מתוך שהוא מדבר משמה של העיריה, הוא חייב לדבר על הנפטר ופעולתו כחבר-מועצתה והוא, אמנם, דיבר בשבחו של המנוח שהשרה, בכוח עצותיו הנבונות, את רוחו הטובה על סיעתו סיעת הציונים הכלליים. אָזני שמעה דבריו ועיני לא נגרעה מפניו של ביאליק, גם משום שראיתו אותה שעה בראשונה, גם משום מראהו מראה גוש של צער וזעף, וכשבא להספיד, פתח לאמור: לפני ארונו של אדם גדול כאחדי-העם אסור לשקר. לימים למדתי, כשאר-

שבין שני התחומים האלה ודרך גילויים, חייב, לפחות, שלא לפסוח על הצד השווה שביניהם; שכאן וכאן משמשת את הביטוי אישיות אחת על אפיה ומוגה ומישקע-חוויתיה. תולדתה של הפור-בליציסטיקה המודרנית, שפתחה לפני דורות כפנייה רוהה אל השכל הישר כקנין כלל-האדם, והמשיכה כפנייה עזה למצפון כערך יחיד-האדם, וסיימה בדורנו כפנייה גסה אל חילופם, מקשה עלינו לדבר בה, כדרך שהורגלו קודמינו לדבר בה, כלומר כעל נכדת-כוחה של הנבואה. אבל אם יש צידוק-מה לדבר על ירישה כזאת ואפשרותה, ביחוד בדור שאין בו אפילו דמיום ביטחון מאנדאט-של-מעלה, שבלעדיה הנבואה יוצאת מכלל עצמה, הרי כאותו צידוק מצוי בפובליציסטיקה שלפנינו, ויהא משום נקודת-בוחן מכרעת ואחת, הלא היא התודעה של חובת האמירה, אם כהוכחה ואם כתוכחה, מתוך התראה מפני שלום שלום ואין שלום.

עורך היה — ואם גם רבו בימינו, שענים לא ראתה את צרור מחברות "המעורר", "רביבים" או "אדמה", הרי אָנֹם קלטה את הדין, שמתוכם מהמה ועולה בת-קולו של עובד ספרותנו ועבדה, שמסירותו האחרונה לה, אביה התעודה ואמה החובה, וזו כן זו עידוד-סביביה אינו עשוי להו-סיף עליה וריפוי-סביביה אינו עלול לגרוע ממנה, כי מידתה אחת — עומק אחריותו של נושא-המשא.

מתרגם היה — וכבר ניסה ע. א. סימון, לפני שנים, לקבוע קו מסויים במעשה-תרגומיו, ועיקר הקביעה בבקשת צד-הזיקה או השווי שבין סיפור-שבמקור או מחזה-שבמקור ובין סיפורים או מחזות שבתרגומם. ואם כי התרעתי על חשש-הצמצום שבהצבעה על אלה בלבד, העשויים להוכיח את צידוקו של הקו, ועיקרם כמובן דוס-טויבסקי והאופטמן, והזכרתי את תרגומיו האחרים והשונים ביותר, כשוני שבין ספרו של רופין שתירגמו וספרו של טימריאזוב שעמד לתרגמו, והוספתי עליהם שארי תרגומיו, ובכללם תרגומי החוברות למדע פופולארי "לעם", הרי גם בביקעה המורחבת חובה לזכור, מה הוא עיקר ומה היא טפלה-לעיקר, מה תירגום עשה מחבר-הסיפור האמן ומה תירגום עשה פועל-הספרות הנאמן. אבל הוא שירת במסירות אחת את העיקר ואת הטפל, כדרכו של אותו צדיק, ר' משה מקוברין, שכשנשאל מה הוא בעיניו החשוב שבמעשיו, השיב: מה שאני עושה בו ברגע.

היה — נאמנותו לגילוי-אמיתו דחפתו לדרך הוי-דוי, שפירושו סיפור דברים כהווייתם; אמנותו בעילוי-אמיתו דחפתו לדרך הגילגול, שבו זוכים הדברים כהווייתם למולד-מישנה. אם מותר להט-ריח דוגמה רחוקה, ניתן לומר, כי שני ידידים מלפני כמה דורות נפתלו בו — כוונתנו לשלמה מימון והאבטוביגרפיה שלו, שענינה שילוב זכ-רונותיו על אירועי-חיו כדרך התרחשותם וסדר-רה, ולחברו קארל פיליפ מוריץ והאבטוביגרפיה שלו, שענינה היתוך זכרונותיו על אירועי-חיו על דרך גלגולם בסיפור כחוקתו. דומה, ברנר — שני דחפים אלה פעלו בו, ולפי שלא ידע, על פי אפיו, מתיקות-הפשרה, עמד במרירות-מתי-חותם ופריה — סיפוריו.

מבקר היה — מסירותו ליצירה העברית החיה, מסירות שהיה בה הרבה ממידת-הדבקות בער-כי-אמונה, והיתה לו, כפי שהיתה ליציאי בית-מדרש רבים, כתחליפם של ערכי-אמונה שנת-קפחו, היא שעשאתו בחינת הקורא בה"א הידיעה של הספרות העברית החיה לכל גילוייה, ותגובתו עליהם הפעילה כלים מכלים שונים — מאמר-הערכה ורשימת-פולמוס, ציוני-תוך והערות-אגב, עד שאסופת תגובותיו המגוונת היא כתשקיפה של ספרות-דורו, בעיקר בלשון העברית ובמקצת בלשון אידיש. מקצוע מיוחד קובעת לעצמה בבקרתו המסה המקפת, שייעד אותו לראשי-סופרים, משיפוליה של ההשכלה עד טבורה של המודרנה. וכבר קבע פ. לחובר תכונתה ודרכה של בקרתו והבחין בה בין המעריך העולה דרגה והוא כאמן ובין המבשר הנוחת דרגה והוא כפוב-ליציסט, אפילו כנואם. אבל דין להעיר, כי ההבחנה היא במעלתם של הדברים שהיא שונה, ולא בטיבו של הדובר, שהוא אחד ודרכו חסד של אמת, ובין אמת גוברת על חסדו ובין חסדו גובר על אמתו, הוא חותר תמיד מלוא-נפשו לגס של זימונם, ואין הוא בן יחיד לאימותו של הכלל: לאו בכל יומא מתרחש נסא.

פובליציסט היה — וכבר נדרשו להבדל שבין הפובליציסט שבו ובין הבלטריסט שבו, ואף עבדכם דימה לתרום תרומת-מה לאותו בירור, כשדיבר על טעמה של הנעימה המינורית השורה על סיפוריו וטעמה של הנעימה המאזורית השו-רה על מאמריו, וניסה להסביר את ההבדל כהב-דל שבין תחום שבו מחייבים דברים כממשותם הנפשית, ובין תחום שבו מותרים דברים כמש-אלתם הרעיונית. אבל המפרש את הצד השונה

ובין אלה שאין לפניהם אלא שער־הטירוף, ובין־תר אלה שפסעו על ספו של השער האחד או על ספו של השער האחר וחוט דק של נס־לא־נס הפריד בין מעברם בו בחווייה ובין מעברם בו בחיים. והנה הבדק בעדויותיהם של קוראיו, מהם לא בלבד בני שורש ומזג אחרים אלא גם בני דור וגידול אחרים, שומע לפתיעתו, כי אלה ואלה מצאו זהות בין עצמם ובין ראשי־הנפשות של "מכאן ומכאן" "שכול וכשלוך" וכדומה. כדי לעמוד על גודל הפליאה, ניתן להאירה בדוגמה־לסתור — כשנתפרסם סיפורו של ד. מלץ "מעג־לות", שבו הוא סיפר מה שנראה לו כאמת נפשם ומציאותם שלו ושל בני־סביביו, והיא אמת כול־לת ואבתנטית למדי, כמה סערת־מחאה, שיסוד נהמתה היה סירובם הגמור של הקוראים להודות בזהות או קירובה של זהות בין חיהם ובין חיי ראשי־גפשותיו של הסיפור; ולא עוד ככל שהללו היו קרובים יותר למועמדות־הזהות, כן מחאתם היתה חלוטה יותר. קל לפרש את הדבר בהבדל שבין כשרון העשוי לכפות את ההזדהות גם במקום שאין צידוק לה, ובין כשרון שאינו עשוי לעורר על הזהות גם במקום שיש ויש צידוק לה; כשם שקל לפרש את הדבר בהבדל שבין דור הנוטה לתוכחת־עצמו עד־כדי־כך, שהוא מקבל עליו מומים לא לו; ובין דור הנוטה לחנוך־פת־עצמו עד־כדי־כך, שאינו מקבל עליו מומים, שלא בלבד קצתם אלא כולם בו.

אולם אף אם הדין הוא גם עם הפירוש האחד, הרואה את ההבדל בשוני טיבם של המספרים, וגם עם הפירוש האחר, הרואה את ההבדל בשוני מצע־סיפורם, הרי מיצוי השאלה, על שום־מה מספר זה נתקבלה על קוראיו־זמנו הקטיגוריה שיצאה מלפני סיפורו, ומספר זה לא נתקבלה על קוראיו־זמנו הקטיגוריה שיצאה מלפני סיפורו, אין לה, כמדומה, חשובה אלא במהות הקטיגוריה האחת והאחרת. כי אינה דומה קטיגוריה העשויה גבונית תרעומות, שמתוך שאינה מתגבשת כדי כאב, היא מתנמכת והולכת; כקטיגוריה הבנויה מיקשת־כאב, שמתוך שהיא מבליעה את התרעו־מות בה, היא מתגבהה והולכת; ומידה היא באדם, שאינו מגיח לתלות בו קטיגוריה בדיוטה־של־מטה, אף שאחריותו עליה, ומגיח לתלות בו קטיגוריה בדיוטה־של־מעלה, אף שאין אחריותו עליה. דרך־צחות ניתן לומר: גם זו לו לאדם חנופת־עצמו, כי הוא פתוח בפני קטיגוריה־תר־תי משמע שדרכה בפתוס תרתי משמע.

1909] היה — פטרונה של הספרות, ודרכו שלא כדרך המחזיק טובה לעצמו על שהוא מסייע לזולתו אלא כדרך המחזיק טובה לזולתו על שהוא מניח לסייעו. ושיטת סיועו לא־פניה — חונן ונותן וגושא־סבל כאחת. ודאי, מידת־ישרו הקי־צונה באמירת אמיתו היא שעמדה לו להיות בחזקת סמכות לסייעה חשובה בדורו, אבל מידת־ריעותו הקיצונה גם היא הכריעה על טיבה וכוחה של סמכותו. אבי־יתומים ואץ להושיע ורחמיו על כל סביביו — כך נתגלה בחייו, כדברי עדו־יותיהם של שזכו לחסדו, אך הילת־תכונותיו אלה נאצלה לצומת־יחוסיו עם משפחת הקרובים לו מכל קרוב, עודרי ספרות־דורו.

ג

ואחרון אחרון שנוהגים למנותו ראשון ראשון: איש העליה השנייה היה — הווה אומר: טיפוס מיוחד בה, שפניה של אותה עליה מרובים היו ביותר ומגוונתה משופעת ביותר.

לא הרי הנחות עליתו שלו וישיבתו שלו בה, כהרי הנחותיהם של אחרים, אישי העליה היא — לא של שלמה לביא ושמואל יבנאלי, לא של אליעזר יפה ונתן חפשי, לא של יהודה מהרשק ואליעזר מאיר ליפשיץ, לא של שלמה שילר ור' בנימין וכדומה, אף שמאחורי שוני הנחות המודעות ומתחתיו תסס שווי הנחה האחוזה בע־בי־שרשה של הוויית הדור והדורות. השוני הזה נבלט לפני הקורא בליטות חדה למקרא ספרו של אחד מראשוני מפלסי דרכה של העליה הש־ניה, שלמה צמח "שנה ראשונה" — מתוכו נראה בעליל טיפוס של עולה, השונה במכריע מצמד־הניגודים, שאנו רגילים לראותו כמיצוי קצות הטיפולוגיה הספרותית של העליה היא. הלא הוא צמד־הניגודים, שאם ניתן להעמידו על חודו, הוא מגולם בתכונות־היסוד של שני טיפוס־הקצה: הפעילות ההיסטרית של יחזקאל חפץ מזה והסבילות הפאטאלית של יצחק קומר מזה. והרי בין שני הקטבים האלה מתפשט המישור הגדול, מישורם של גופי־החיים למסלוליהם — "כי מלבד המדבר תחת השמים, עוד לאלוה עולם גדול רחב ידיים". ועולם — גם עולם־גפשות במשמע. אבל נכזב, אם נתעלם מחידה גדולה שחד לנו ברנר — לכאורה סוג מיוחד בלבד של קוראים, שנילושו כשרשו וכמוגו, עשוי היה שידהה עם תמצית־גילומו, אלה ראשי־הנפשות שבסיפוריו, בין אלה שאין לפניהם אלא שער־ההתאבדות

ד

— בשלהם במה שאותו מלך נודע, יאן סוביסקי, נפלא על קסמי-נופו וקרא ברוב התפעלות: ha raj (הו, גן עדן); בשלנו במה שאותו הוגה נודע, ר' נחמן קרוכמל, היה מתייחד בצללי-אילניו ושזור את מחשבת "מורה נבוכי הזמן"; אבל שניים אלה, שתובא בזה עדותם על ברנר, לא היו לא במזל-מלכות ולא במזל-פילוסופיה, כי אם פשוטי-עם היו — האחד גוי שישב בעיבור-רה של העיר והאחר ישראל שישב בטבורה. הראשון לא ידעתי שמו, גרמני שנתפלך, וקצת שרטוטי דמותו ואוירתו נשמרו לנו בנובילה של ג. שופמן "לניה"; ההוא הכיר את ברנר מתוך שקבע מדורו בביקתתו, ועוד שנים הרבה לאחר כך לא פסק פיו משבחו לאמור: Das war ein heiliger Mann (זה היה איש קדוש). אח-רון, ר' דוד מימון שמו, על פי יחוסו בנו של העילוי-המשכיל ר' יהודה מאיר, ועל פי אומ-נותו מוזג, אך גאותו על שיר "נקמת הדג", שאם לא נדפס ב"המבשר", ראוי היה שיידפס בו, וכשהיה נשאל לדעתו על ביאליק, שלא הכירו אך קראו, היה כמרים כוס של יין שרוף ומכריו על מלוא שיעור הכהול שבו; ניין און ניינציג טראל; וכשהיה נשאל לדעתו על ברנר, שהכירו אך לא קראו, היה אומר: צדיק יסוד עולם. דומה, שניים אלה קלעו למרכזה של ההערכה לאמיתה, כי באמנה ברנר קדוש היה, והמדקדק יאמר: הקדוש של המודרנה שלנו.

ובבוא המקשה להקשות: מה פירוש קדוש בתוך המודרנה, נשיב לו מתוך הקבלה לקדוש שלפני המודרנה; ותשובתנו מעשה-דרוש בקטע מועט מסיפורו של ש"י עגנון "חופת דודים" — הנפש הראשה שבו, יחנן שומר-הקברים, שניים אנשים פוקדים אותו בבדידותו ויסוריו, שכלל המשוער אינם אלא האצלה של ניגודיו שלו עצ-מו, האחד הבא ממחווה של הציניות והאחר הבא ממחווה של הקדושה, ועליו ייאמר: "השלג כיסה ארץ ואיש בא ממרחקים, זקן ונשוא פנים. וינח תרמילו באהל וירד העירה. ויהי שם כל היום וישב אל בית הקברות לילה. יומם יעשה את מלאכתו בעיר, כי סבל הוא, ובלילה יבוא אל הנחל. — ובאשמורת הבוקר יבוא אל האהל, להחם את בשרו מעט, שם ילמד שלושה פרקים משניות. את הפרק האחד ילמד לעשות חסד של אמת עם נשמות בעלי מלחמה אשר נספו בשפכם דם אחיהם מטעם המלך ושריו והנה נטושות על פני השדה. ואת הפרק האחד ילמד לעשות חסד

אולם גם לאחר פירושים אלה ואלה אין החי-דה יוצאת מסתימותה, ואטול רשות לעצמי לדבר בה בחינת מבשרי חזיתי, מתוך ודאות של פרט היוצא ללמד על כלל.

נער הייתי כשגיליתי את ברנר, וסיפוריו יותר משבלעתים נבלעתי בהם, ביתר בירור: חשתי את עצמי בלוע בתוכם, עד שדימיתי, כי הם מצווחים כנגדי: בן הכתוב מדבר, והרי דיה היתה בדיקת-מעט להעמידני על הטעות האופ-טית הגמורה; שהרי כל ההנחות של גידול ומוג ואוירה היו שונות לחלוטין, ולא עוד, קודם שקראתי אות אחת משל ברנר, קראתי את מחב-רתו הגרמנית של הוגו ברגמן "יבנה וירושלים" (ברלין 1919), ובה המאמר Ein Schwarzseher (כלומר: רואה שחורות, נכתב ב-1912), שהיתה בו השגה על עצם-ראייתו של ברנר וצידוקה, השגה שכמותה כהתקוממות משמה של גישת יסוד אחרת. ואמנם, התרסתו, ההירה והאמי-צה, היתה משמה של מנטליות בני-דורנו והלך רוחם. ועם-זאת לא פג מעמנו כוח-רישומו של הסיפור הברנרי ולא נתרופפה בנו חישת-ההוד-הות עם ראשי-נפשותיו.

נאמר: בני דורנו, להבדיל מבני דורו וגידולו, וביחוד מבני-מחיצתו של ברנר, כי הם ידעו גם את ברנר האיש גם את ברנר הסופר והפליאו את אחדותם, כדרך שדורות-ישראל הפליאו, בראו-תם בה את אמת-גילוי וגיילוי-אמיתו של אדם-המעלה, ואילו אנו אין לנו אלא ספריו, והערכ-תנו, ביחוד כשהיא אדוקה בכלל הגדול של הבי-קורת השלטת, אין לה אלא המשענת הקרויה בחינה טכסטואלית. אבל האמת היא, כי גם אם אין בידנו להפעיל אלא אותה משענת בלבד, אנו מגלים בשיטי-דבריו וביניהם את האחדות המופ-לאה הזאת, ולא עוד נמצא שאנו שלא שחנו עמו אפילו שיחה קטנה אחת ואין לנו אלא הסופר בכתביו, רואים אותו ממש כשם שראו אותו מיודעיו, שלא קראו משלו אפילו שורה קטנה אחת ולא ידעו אלא את האיש בחייו.

אלה שלא הכירו אותו ומכירים ספריו רבים ודבריהם כתובים במאמרי-הערכתם; אלה שלא הכירו ספריו והכירו אותו גם הם רבים, אך דבריהם כמעט שלא נכתבו, ועל-כן אביא דברי שניים, שהעליתי בחיפוש-עקבותיו של ברנר בזולקיב, בסביבי ההר האראי, שמן הנודע בקו-רות-הפולגים כשם שהוא נודע בקורות העברים

צידוקה עמה. אך חס לו למעיין לומר, כי הגדרה בדויה היא לו למספר; אדרבה היא מעידה על התאמצות-נפשו להעמיד את ההווה הקרוב ביותר בחינת עבר רחוק במקצת, כדי להפריד ככל האפשר בין המתאר ובין המתואר; הפרדה שככל שהיא חוצצת יותר היא מניחה אפשרות גדולה יותר, שהמתאר את עצמו יראה את עצמו מחוצה לעצמו. עדימה התאמצותו עשויה להיות התאמצות-שוא ניתן ללמוד מדברי-הפתיחה של "מא. עד מ." : שנאמר בה: "הרי אין זה, אחי ורעי, אלא ראשי תיבות: ארנובסק ומיוולנה — בדידי הוה עובדא"; וכפתיחה כן ההמשך — לשון-מד-בר-בעדו. על כרחו של לשון-מדבר-בעדו אנו למדים מפתיחתה של "שנה אחת", הקרויה: דברי הקדמה מאת המחבר, והמכוונת לקבוע פרגוד בין המתאר והמתואר, לאמור: "שם האיש אשר סיפר לי — ובגוף ראשון — את כל הדברים הבאים לקמן בטיילנו בלילות באחד מערי השדה של ה"קונטיננט" מאפס מקום ללין היה חנינא מיניץ". ובכן, אנו מוזמנים להאמין, כי יש משמיע ויש שומע, ואנו שומעים עליו על המשמיע, שכבר טעם טעם מיתה וניצל ממנה בחוט דק של נס-לא-נס, והוא נושא בקרבו זכר התפוררות הווייתו הגופנית ומקיים את חיותו בתוכה ומעבר לה כאחת, ואנו מתבקשים להניח אופי משולש של הדברים — כפי שנחיו, כפי שסופרו, כפי שנכ-תבו. אולם גם המספר עצמו אינו מתפתה לכך, ואף מעמידנו על כך, כשהוא מעיר בפירוש על אפיה של כתיבתו: "ולא עוד אלא שהכל יוצא למרות הפרקים המיוחדים והמסומנים בידי, כאי-לו הכל נאמר 'בנשימה אחת' ובקירוב כך פיתו אמריו". דומה, בשתיים תיבות קטנות אלו, התי-בה האחת: למרות והתיבה האחרת: ובקירוב, חבוי סודו של הכל. לאמור, הנאמנות התובעת מידת-קירבה והנאמנות התובעת מידת-ריחוק מת-נגשות זו בזו, והנאמנות גוברת.

לא יפלא, איפוא, כי ההקדמה המסייגת ב"מכאן ומכאן" קרויה בבירור: התנצלות. והמתנצל קורא עצמו: המביא-לביית-הדפוס. ובכן, לא לשון בדידי-הוה-עובדא ולא לשון מאזין לדברי-חברו ומעלם על הכתב, כשרצונו מושכו לדיבור בגוף שלישי וכרחו מרתקו לדיבור בגוף ראשון, אלא מי שנפתה לשידוליו של הנקרא: מוציא-לאור, להביא לרשות הרבים כתבים, שהוצאו "מתרמי-לו של אחד הנודדים והכואבים בתפוצות-הגולה". לאמור, גם עתה סיוג משולש: הכותב, המו"ל,

של אמת עם המתים אשר נמקו בעוונם בבית-הסוהר ואיש לא עמד עליהם לקרוא את שמע בצאת נפשם העשוקה מעמק עכור. ואת הפרק האחד ילמד לזכר הנשמות העזובות אשר עזבו את עולם היגון בבתי-החולים ובנים יודעי ספר אין להם". לאמור, לפנינו שלושה תחומי-פורענו-תו של האדם: שדה-המלחמה, בית-הסוהר, בית-החולים; אלה שלושת התחומים, שהם כשם-דבר ליסורי-האדם, והקדוש שלפני המודרנה עושה עמהם חסד של אמת, ואף הקדוש בתוך המודרנה כך — אלא שהוא עושה חסד של אמת לא עם המתים אלא עם החיים, עם הנפתלים בין החיים והמות, וכל עצמם וקיומם מפרפרים על קוצו של אם לקסרקט — צאו חזו פרשת-חיו של חנינא מיניץ ב"שנה אחת"; אם לבית-הסוהר — חזו תיקו.

פרשת-חיו של האסיר ב"מא. עד מ."; אם לבית החולים — לכו אצל "מכאן ומכאן" וביחוד אצל "שכול וכשלוך", ותשמעו מכל אלה את הקינה על חילול החיים ושיקוצם, ואת הקריאה לכבודם ולישרם. אולם שלא כקדוש שלפני המודרנה הוא הקדוש בתוכה — הוא עצמו הנירדה, הוא עצמו האסיר, הוא עצמו החולה. ואם לדבר במונחי-ספרות — המספר והמסופר הם אחד, והם נלחמים בתוך האחד ההוא בין גזירת-קירבה ובחירת-ריחוק, והרוצה לעמוד כעל-רגל-אחת על נפתו-ליהם יעשה כבית-אחיזה לו את מנהגו של ברנר בקצת סיפוריו להקדים כמין הקדמה, הצריכה לסייג בין המספר והמסופר.

ה

בהשקפה הראשונה נראה בית-אחיזה זה רפוי; ספק הוא בו בקורא אם ניסויי-סיוג אלה אינם שעשוע ואפילו קוקטריה-בעלמא, אבל בהשקפה שלאחריה, המגלה את ניסויי הסיוג בגופו של הסיפור, הוא מבין כי דבר של כובד-ראש לפניו. בבכור סיפוריו הגדולים "בחורף", ההקדמה אינה עומדת עדיין לגופה והיא מענינו של עצם הסיפור: "עשיתי לי פנקס של גייר חלק ואני אומר לכתוב איזה רשימות ושרטטים מ"חיי". "חיי" במרכאות כפולות: כי עתיד הוהוה הלא אין לי, נשאר רק העבר". אבל המעיין מוצא, כי גם זה ניסוי-סיוג, שכן מרחק-הימים שבין חוויי-תם של הדברים ובין תיאורם הוא מועט כל-כך, כשם שהוא מועט גם בשראי הסיפורים, עד שמת-עורר ספק נכבד ביותר, האמנם הגדרת עבר

הגדולים: "בחורף" "מא. עד מ." "מן המיצר", שהרצאתם בגוף ראשון הכובש גם רוב מצעו של הסיפור, וכן: "מכאן ומכאן", שאם האני המספר אינו כובש בו רוב מצעו, הרי הארתו כובשתו כולו; מה שאין כן "מסביב לנקודה" ו"שכול וכשלוך", שני סיפורי-מיפנה נחשבים, שכל אחד ואחד מהם הוא תחנה המציינת עלייתו בדרך יצירתו.

פסחנו, ולא בכדי, על "שנה אחת", וגם הוא הקדמה מסוייגת לו ומתוכה אנו למדים, כי המחבר מבקש להיראות בעינינו כמי שטרד מתוך כתב-היד שהיה לפניו את לשון המדבר בעדו והחליפו בלשון נסתר, ואמנם ההחלפה הזאת מקוימת יפה-יפה. אך הנה הגענו לפרק י"ג והרינו רואים כי הוא פותח, לאמור: "אמר המחבר: נפלאים דרכי הכתיבה ומפני סיבה אחת כמוסה גם ממני, ניטל עלי למסור פרק זה דוקא באותה הצורה שנתן לו ריעי המספר המנוח בתור מדבר-בעדו". רמיוה היא, עד מה אותו הטעם, הכמוס גם מעמדו, הטרידו וחזר והטרידו, כשם שהיא רמיוה לכוחו להתגבר עליו. והמבקש לעמוד על גודל-תגברתו, ילך אצל ההקדמה ל"שכול וכשלוך" — גם כאן לפנינו עזבוני-כתבים של "אדם עלוב ומכוער אחד, שבשיחותיו אתי, חברו לספינה, קודם לזה, הירבה להטעים את הצורך ביחס טוב לבני אדם"; אלא שכאן שוב אין המחבר נקרא שם צנוע של-מביא-לבית-הדפוס, ואדרבה הוא משמיענו בבירור, כי עשה בקונטרס-ירשימותיו של אותו אדם, שנטרפה עליו דעתו, כמעשה-מחבר, כדי להביאם לפנינו "בצורה המקובלת של סיפור". אם אמנם, עיבודו וחיבורו לא הגיעו כדי טירוד גמור של הילוך-הדברים שבאותם קונטרסים, והראיה: "בהרבה מקומות נשמע עדיין אפילו קול של מדבר-בעדו בגוף שלישי". אבל קורא-הסיפור, אפילו הוא מתעורר על הבצבוצים האלה, חש את הסיפור נצחונו של המחבר ושל כוח-בנינו. אמת, המחבר עצמו פפקוק הוא בו, אם שעת-פירסומו של הסיפור מכוונת יפה, והוא מפיגו מתוך סברה, כי "עינויי האדם המסכן, צריך לשער, לעולם יעמדו, ומאבדים עצמם לדעת או יוצאים מן הדעת, על כי לא יכלו נשוא חרפת חייהם הפרטיים, יקרו גם בזמנים היותר נהדרים". והוא אף מוסיף בסוגריים: "הן ראה ראינו, שהדאגה הקטנה על חיוי הבטלים אצל כל אחד ואחד מאתנו לא פסקה גם בימינו אלה, הימים הגדולים, המהממים".

המביא-לבית-הדפוס; הכותב — אותו נודד וכואב שהלך לעולמו והניח צרור כתבים מעורבבים; המו"ל — הרוצה לפרסם את הכתבים ההם, אך יודע, שפירסום כהווייתם קשה ופירסומם שלא כהווייתם קשה כמותו; המביא-לבית-הדפוס — המתבקש לגשר בין שני הקשיים והוא מתקשה בכך. ולא עוד, הצניעות שבהגדרת עצמו מעידה על אפסי-יכלתו או, לפחות, מיעוטי-יכלתו לפוגג את זוהות המכסימאלית של המתאר והמתואר, כדי לקיים בה כאותה התביעה המינימאלית, שמתכונת-סיפור נתבעת לה מפי הביקורת. אמת, לא מעט אירוניה זורה המביא-לבית-הדפוס על הביקורת השלטת, לטעמה ונימוקה, אבל כשאנו מסירים את קליפת ההטעאה הקוקיטית מעט, המעלימה מאחורי שלילת תביעותיהם של המבקר רים המצויים את חיוב תביעותיו של המבקר שבו עצמו, הרינו רואים כי, ביסודו-של-דבר, הרי הכותב, העסקן והעורך הם שלושה שהם אחד, והם משחקים, באותה התנצלות, לפני הר-ביעי, הקורא, שהוא גם הוא מגופו של האחד ההוא, מישחק של שלישיה נפרדת כביכול.

כי, אמנם, הטעאה היא לפנינו, ניתן ללמוד מתוכו של הסיפור — אנו קוראים את המחברת הראשונה, שרוב מצעה כבוש לאני המספר ולשו-נותיו: אני, מיטתי, יומי, מחלתי, אשאר, אקיים, אקח וכדומה; אנו קוראים את המחברת השניה, שמצעה מחולק רובו לנפשות אחרות ומיעוטו לאני המספר ולשונותיו: ישבתי, סגרת, הרגשתי, קמתי, צחקתי וכדומה; אולם המחברת השלישית, פותחת בשתי פסקאות מעניינות. פיסקה ראשונה כך לשונה: "עלעלתי בדפים אשר כתבתי בחמשת הימים הקודמים. כתיבה בבית חולים מה היא! לא הייתי מאמין מעולם, שאני אוכל להסיח דעתי מעצמי במידה כזאת. הן יש שם חצאי ורבעי עמודים, שאני איני זוכר שם כלל. פליאה! פיסקה שלאחריה כך לשונה: "זו ההערה האחרונה אינה אות לטובה. מנבאה היא, שהטון הסיפורי שלי, הצלול כביכול, יגע אותי, ואני מתאווה שוב לערבוביה ולחיטוט בנפש. להכנע?"

שאלה זו שאלה קטנה היא גדולה, וודאי הטרידה וחזרה והטרידה את המספר, ותולדות כניעותיו ותגבורותיו היא-היא, בעצם, תולדת דרכו בסיפור; עדי-כדי-כך, שניתן לחלק סיפוריו על פי הגוף, שמחברם נזקק לו, אם גוף ראשון אם גוף שלישי, אם עירובם. הרי לפנינו סיפוריו

אנו מה היה, חס ושלום, נמנע מבית היוצר של-נו; ולענין ברנר היא שאלה שיש בידנו לענות עליה, במאומד, שמשערים אנו מה נמנע מבית היוצר שלנו עם רציחתו, שלא היתה אלא חוליה לרציחות שלפניה ורציחות שלאחריה.

1

הערכת דרכו של ברנר בסיפור מחייבת תשור-מתדעת על גבולי נושאים, הוא שיחדורו בינו לבין עצמו, שעשוי היה להעמיקם בתוכם אך לא מחוצה להם, כי סיפורו לא ידע שיחדורות קרוב, כל שכן שיחדורות רחוק.

סיפורו לא ידע שיחדורות קרוב — ונבדל בזה ממורו ורבו ברדיצ'בסקי, שכלל בסיפוריו את עולמו של העבר הקרוב, ביחוד כדמות הח-סידות. סיפורו לא ידע שיחדורות רחוק — וגם בזה נבדל ממורו ורבו, שכלל את העבר הרחוק בניסויי הריקונסטרוקציה של אגדתו, כשם שכר לל את העבר הקדום במחקרו, וכשם שנבדל ממו-רו, נבדל מחבריו הקרובים ביותר: אל נשכח שלא ידע מה שידעו חבריו במעשה הסיפור, — לא היה בו מה שהיה בגנסין ושופמן, כלומר, מלוא ההרחק הדרוש להשלם עשייה ביסוד-האמנות, שכן המתבונן שבו לא הכחיד את הלוחם שבו, וסימנך שירבובי פובליציסטיקה בתוך הבליטריסטיקה שלו; ואל נשכח שלא ידע מה שידעו חבריו בתחום ההשקפה — הלל צייטלין ור' בנימין שמצאו דרך תשובה לעולם אבותיהם, והוא כשם שלא מצא ואף לא חיפש דרך זו וכוזו בספרות לא מצאה ואף לא חיפשה בחיים. אבל מה היו טמירי-געועיו של המספר שבו, ניתן ללמוד מיחוסו למנדלי, כשם שניתן ללמוד מיחוסו לש"י עגנון — כמה קנאה טהורה מבצבצת מפליאתו על הראשון, שהוא יודע בבת אחת לעמוד גם בתוך תחום תיאורו וגם מחוצה לו; כמה קנאה טהורה מבצבצת מפליאתו על האחרון, היודע בזמננו זה לארוג דבר אגדה. דברים אלה צריכים הטעמה מיוחדת, לאור הביקורת על ברנר ופעלו, כפי שהיא נשמעת עתה בקרית-ספר, ושחידושיה הבולטים הם שני דרכי הערכה, של אברהם קריב וברוך קורצווייל, השונים מן הקצה אל הקצה, לא בלבד בהנחותיהם ומסקנותיהם, אלא גם במפת-טיפולם. ראשון הערכתו היא בתוך קווי-האורך של ספרות העב-רים בזמנינו, ושעל-כן שכני-הערכה של ברנר הם מנדלי ופרישמן; אחרון הערכתו היא בקו-

פקפוק זה, על אף האירוניה שבו, הבולטת בהג-דרה המשולשת של ימי-פירסומו של הסיפור: נהדרים, גדולים, מהממים, בא גלגות את הרג-שת המחיצה שבין המספר ובין קהל-קוראיו, מחיצה שאין יודע מה היה סופה, אילולא נקפדו חייו באמצעם, כשפתחי ההשערה פתוחים לכאן ולכאן — כי הנה ר' בנימין, הסומך על אוטופסיה שלו בסמוך לרציחתו של ברנר, סבר, כי החציצה שבין ברנר וסביביו לא זו בלבד שהיתה מוסיפה והולכת, אלא היראה מפניה, העלתה לו את הס-ברה כי היחס שבין החציצה ובין אחריתו הוא כשל יחס בין סיבה ומסובב באופן שיותר משר המיתה מצאה אותו הוא חיפש אותה; אבל יורשה לנו לחלוק על כך, ולא בלבד משום שהדי כבשי דרחמנא, אלא משום שלא בלבד אגרופיו הקמו-צים של המת אלא גם כתביו האחרונים של החי מלמדים היפוכו של דבר.

כי הבודק בהם, בכתביו האחרונים, רואה אותם כעקומה מתרוממת והולכת בדיאגרמה של חילו-צי חמרי-חוויתו, מסד-יצירתו, ממסגר שקעונו במיצר האני שאינו יודע אלא את עצמו בלבד והוצאתם למרחב האני היודע מתוך עצמו מיני אני רבים, וידיעתו נקנית לו על דרך הפרדת נפשו ויסודיה לנפשות הרבה. "שכול וכשלוך" מגלה את מעלה-העקומה לא בלבד בתחרות של בין שתיים נפשות, העשויות כמתכונת הנפש הראשה בסיפוריו, צעיר-הדור הטיפוסי ללבטיו, על דרך חלוקת היסודות וניגודיהם בין יחזקאל חפץ ובין חנוך חפץ, אלא בתחרות בין שתיים נפשות אחרות, העולות נפשות ראשיות, ואינם מכלל דור הבנים אלא מכלל דור אבותיהם, וגם עתה אנו רואים דרך חלוקת היסודות וניגודיהם בין שני האחים, ר' יוסף ור' חיים, ואלה שדרשו שמותיהם כתלוקת שני שמותיו של ברנר עצמו לשני יסודות-ניגוד שבו, שנעשו נפשות בעלילה, הכונסת נפשות הרבה, לא דרוש-בעלמא הוא להם, והרי בכוחו של ברנר ב"שכול וכשלוך" לר-אות את עצמו בדור שלפניו, כוחו ב"מהתחלה" לראות את עצמו בדור שלאחריו, ונמצאת הרצי-חה מפסיקה בזרוע התפתחות שאין לטעות בסי-מניה, סימני תגבורת עליונה על פירותיה ופי-רי-פירותיה.

והלא הוא ששאל בשיחתו המוקדשת לב, כצ-לטון את השאלה, מה היה עלינו, אילו ביאליק וטשרניחובסקי היו נרצחים בפרעות, והיא שאלה שיש בידנו לענות עליה במבורר, שהרי יודעים

לתלות בו מה שתלו בו, ברנר לא כל שכן, שהרי לא בא בעיקרו אלא להראות פרפורו שלו ושל כמותו בהווייה-לא-הווייה, על דמותה הטיפו-סית-ייחודית, כפי שאמיתה נראתה בעיניו. הש-אלה, אם החיים היו, אמנם, כפי שתיארום לנו בסיפוריהם מנדלי על פי דרכו או ברנר על פי דרכו, אין כל חובה להשיב עליה הן, כל-שכן הן גמור. ראשית, תיאוריהם שוברם בצד-ם — למן שלום עליכם עד ש"י עגנון ולמן י. ל. פרץ עד אופאטושו, וביותר אלה שניתן באמת לומר בהם, שענינם כוליות חיי-עמנו, כגון יצחק באשביס, שסיפוריו אומרים שפעת עלילות וד-מויות המסתכמות כדי כוליות של גולה גדולה אחת, וביחוד חיים הוז המפליא בכוח-כיבושו, למן ישוב של יער באוקראינה עד ישוב אחינו בתים; אחרית, גם אנו לא נולדנו בארקאדיה, אלא באשר נולד וגדל ברנר, וגם אנו התבוננו בחיי בני-עמנו ולא ראינו את שראה הוא, אבל אין הוא מחוייב לראות בעינינו אלא בעיניו והן ראו כדרך שראו והראו מה שראו, ומתעודתה של הביקורת, אפילו מתערבבים לה תפקידו של מבי-קר ותפקידו של מוכיה, לא לגעור בו במספר על שראה כך, אלא להסביר על שום-מה ראה כך, שהמבקר והמוכיח חייבים להעמיד עצמם תחת המבוקר והמוכח, בחינת אל תדון את סופרך עד שלא תגיע למקומו. כי ראשית חכמת-הביקורת היא הבנה, שאינה אמנם הסכמה, כל שכן הסכמה מראש, שאינה גם באפשר — לא מנדלי ולא בר-נר ולא כל אחר אינם טאבו מקודש, ודבריהם אינם דוגמה מקודשת, ומותר לומר עליהם שאמ-רו, כמותם כאחרים, מריבוי לעגם או צערם, דב-רים שנוח להם שלא נאמרו משנאמרו, מהם שחייבים עליהם קריעה, אבל גם זאת המשאלה-לאחור, ואפילו מלוא-צידוקה עמה, אינה מבטלת את חובת ההבנה, על שום מה נאמרו הדברים כדרך שנאמרו, כי הטחה: שנאת-ישראל, לא כל שכן שונאי-ישראל, כשם שפגיעתה ודאית כך אמיתה מסופקת. ואודה, כי יותר משאני חושש מדבריו של קריב בחינת דברי רב, שמעלתו המוסרית נותנת כי כאב-לבו מרתה על שגגת לשונו ואפילו ודונה, אני חושש מדבריהם של תלמידים, שאין בהם מכאב לבו של רבם ויש בהם מכשלון-לשונו בלבד. ועלי-כן לא אוכל שלא לומר: שרי ליה מריה לאברהם, אפילו הוא זוכר על מה הוא מדבר, הוא שוכח על מי הוא מדבר.

צמצום יתיר — ביקרתו של קורצווייל על

הרוחב של ספרות-יהודים בזמנינו, ושעל כן שכ-ני ההערכה של ברנר הם קארל קראוס וקאפקא; ורקע-ההערכה היא ספרותו הכללית של הדור. אם להמשיך קווי-הניגוד ניתן לומר, כי כשם שהראשון מוצא, על פי דרכו, עילה להערכה, הגולשת מגבולי הסוביקטיביות המותרת, ומעמי-דה את גיליו של ברנר כגילוי מיוחד בקווי-האורך ובהם בלבד, כך האחרון מוצא, על פי דרכו, עילה להערכה, הנלפתת בסייגי האוביק-טיביות הנדרשת, ומעמידה את ברנר כגילוי כו-לל יותר בקווי-הרוחב וסביביהם. אין ספק, כי ההדיינות עם שתי הערכות קצויות אלה עשויה להפרות את החשיבה הספרותית ולהרטיטה, וע-דים לכך הוויכוחים המתחדשים והולכים. מיצויה של ההדיינות מצריך יריעה גדולה, ובבואנו לר-שום בה עתה שתיים שלוש דלתות ראשונות, נאמר, כי כשם שצמצומו של קריב גורר הרחבה יתירה, כך הרחבתו של קורצווייל גוררת צמצום יתיר.

הרחבה יתירה — ביקרתו של קריב על ברנר היא המשך ביקרתו על מנדלי והיא ביקורת מש-ברי-הספרות כמשבר אהבת-ישראל ותמוטתה, ובה הוא יוצא להוכיח, כי מי שהיה או נחשב ציירה של כנסת-ישראל לא ציירה כאמיתה; הרבה הדליג והרבה שמש, הרבה קיפל והרבה עיקם, ובלבד שהפאנורמה תיראה לנו באופן שעי-רימת גגותה הנאמרת בפסקנות תאפיל על שיבולת שבחה הנפלט בספק-ספקא. והנה גם בבואו לדבר בברנר אותו קנה-מידה בידו, כאילו גם הוא היה או נחשב ציירה של כנסת ישראל. אבל מה נע-שה, אם עצם ההנחה, שפרישמן או ביאליק תלו בו במנדלי, צריכה בדיקה — ראשית, תיאורו של תחום המושב, בריווח הזמנים משנות הששים עד ראשית שנות השמונים, לא היה בו, אפילו בימים ההם, לא כל-שכן לאחריהם, כדי ציורה של כנסת-ישראל, שהיתה נרחבת יותר, מקפת יותר, מגוונת יותר; אחרית, תפיסת הכוליות היהודית, כעיקר-רקמתו של הסיפור שלנו, היא מאוחרת בהרבה, ובעצם אך ימינו הם ימי-התח-לתה. נמצא, הבא לתלות בו במנדלי אספקלריה מאירה של כל כנסת-ישראל, כמותו הבא לתלות בו אספקלריה עקומה שלה, שזה כן זה תולים בו מה שאין בו. ענין תיאורו הוא תיאור ההווייה של חלק תחום המושב, הווייה על דמותה הטיפו-סית-הקיבוצית, הקופאת בגדרי זמנה ומקומה, כפי שאמיתה נראתה בעיניו, ואם מנדלי אין

של כל מיני הגיטאות, החל בעיירות אוקראינה ובילורוסיה, דרך גיטו לונדון (שעל פיו התקין לעצמו ציור גיטו ניו-יורק, שאם לא נתגלגל אליו בעצמו גלגל לתוכו נפש מנפשות סיפורו) — ומגישו וויצ'פל לגיטו לבוב ואגפיה, וכלה בישוב ארצנו, שגם אליה, כדבריה, לא בא אלא כדי לטעום טעמו של הגיטו שבה, הכוונה בעיקר היא לצד שבעצם העמידה בתוך הקולקטיב, חיי והווייתו ולשונו, ואפילו עמדה של תלוש היא, — הרי מקום העמידה מכריע, וביותר שעצם השימוש הנפרז בתיבות: תלוש ותלישות וכדו-מה, לא זו בלבד שהוא סובל ערעור, אלא מעיקרא דדינא פירכא, שלא אחטא בשפתי, בדייה היא שבדוה הבעלי-דבר, אם לא עלילה שהעלילה על עצמם, כי יהיה נידחך בקצה השמים משם אקחך כתיב—ברסלא ומערב-ברלין לא היו בקצה-השמים, הומל וויצ'פל וגוה-שלום לא כל שכן. אלא מאי, המעורה ועומד דומה עצמו תלוש וגידת, ועד כדי כך, ששאלת ומה לי לגועי ומה לי לשוכי מפורשת בשירת-הדור ומפי גדול-משורריו. אבל אל תשכח כי בלבד היות כל אותו שיר וקבוצת השירים שכמותו עראי דיאלקטי, בחינת כד הווה ניים, הרי עצם השאלה כשם שבחינתה הסובייקטיבית מעמידתה שאלה טראגית, כך בחינתה האוביקטיבית מעמידה שאלה ריטורית.

נמצא, כי כשם שבידולו של הצד-השוה מותר מבחינה מיתודית של בירור הבעיה, כך בילוטו של הצד השונה מחוייב מבחינה מהותית של עצם הבעיה. אודה, כי יותר משאני חושש מד-בריו של קורצווייל, בחינת דברי רב שמעלתו האינטלקטואלית נותנת, שהוא מכיר במאמרם: אם אין דעה הבדלה מנין, ויודע כי השלם-אמתה הוא בשינוי-סדרה: אם אין הבדלה דעה מנין, אני חושש מדבריהם של תלמידים, שלא עמדו בסודה של הבדלה, והריהם מגלגלים במטבעות שסופם אסימונים: ניהיליזם, אכסיסטנציאליזם, ויטאליזם וכדומה.

ז

יפה ההצבעה על האוירה הכוללת של דור וס-בך בעיותיו, שאין רגיש-הדור נמלטים מהם, אבל חלוחה אינה כדבר שאין לו שיעור. כבר הוראינו, כי גם רגיש-הדור, שאינם נמלטים מאוירתו הכוללת, נועד להם אורח-ימים לא במה שבדקו באותה אוירה אלא במה שחרגו

ברנר היא המשך ביקרתו על ביאליק, והיא ביקורת משבר-הספרות כמשבר אמונת-ישראל ותמונתה, והיא מעמידה את בעיית דורו של ברנר בתחזית כוללת יותר, שמשבר הספרות העברית, ביתר דיוק: משבר התרבות העברית, כשם שנר-אה בתחילתו, בראשית-התמוטה, כמשבר לגופו ובייחודו, כייחודה של תרבות-ישראל ההיסטורית, כך הוא נראה בסופו, בהמשך התמוטה ול-אחריה, כמשבר בתוך משבר, כפן במשבר הספרות האירופית, ביתר דיוק: במשבר התרבות האירופית. ההעמדה הזאת, שהשכילה לגלות כמה וכמה חוטי-זיקה סמויים, שהביקורת שלנו לא התעוררה עליהם, מבטלת, ולא שלא כדין היא מבטלת, את הראייה המצויה, כאילו הספרות העברית עתה, על אף פתחוה בפני ספרות העמים, היא גן נעול מעין חתום, כמשפט ספרותנו בימי חטיבותם של חיי-העם לפנים, שגם סיג-רונם לא היה מוחלט כל עיקר, ופעמים אפילו יחסי ביותר, במה דברים אמורים, אם ההקבלה בין הסופרים שהם יהודים היושבים בתוך עמם ובין הסופרים שהם יהודים שאינם יושבים בתוכם, מהם שזיקתם ליהודים זיקת-מוצא בלבד, ובין אלה ואלה לבין סופרי עמים אחרים, נע-שית לשם קביעת הצד השווה, שלא במתעלם מצדדיהם השונים. כי אפילו הצד השווה מפליג ביותר, אינו דומה מי שמשול כאילן שנתערטלו שרשיו ומיעוטו בקרקע ורובו באויר, אך שהוא תלוי ועומד בתוך הקיבוץ של עמו, כמי שמשול כאילן שכמותו, אך הוא תלוי ועומד לכרחו, כל שכן לרצונו, שלא בתוך הקיבוץ של עמו. שכן העמידה או חילופה בתוך הקולקטיב, חיי ולשונו-נו יש בה כדי להכריע. כי אם אין הבדלה זאת באה על הדגשה המחוייבת ונפרשת חופה אחת, או בדומה לחופה אחת, על השרוי ונושם ופועל בתוך הוויית-עמו ועל שאינו שרוי ונושם ופועל בה, הרי הצד השווה, שהוא חשוב כשלעצמו יוצא בעמעומו, אם לא בערעורו, של הצד השונה, שהוא חשוב כקודמו ואף חשוב ממנו.

והכוונה היא לא בלבד לצד השונה של מסגרת החיים, כגון הצד השונה שבין וינה של קראוס, שלא רצה בזיקה לקולקטיביות יהודית לו גם יכול לקיימה, לבין פראג של קאפקה, שרצה בזיקה לקולקטיביות יהודית ושקד לקיימה מלוא-נפשו, עד שהשתעשע בחלום היותו סופר עברים, ובין קוה-נודדים המפותל של ברנר, שהיה כביכול עשוי באופן, שיגיד לו לטעום את טעמם

ואפשרותם, כשמאמציהם לא נפטרו מעירוב מור-זר של ביטחה ויאוש, עירוב שהוא מוכרח לו למי שבא לקיים את הפרדוקס של ירושת ערכים על-יונים, שלידתם היתה בעולם של אמונה ומתוכו, ושמירתם נדרשת בעולם של כפירה ומתוכו. מה שניתן בידינו לעשות בגידור גירסתו המיוחדת של ברנר, הוא ניסוי תשובה לשאלה, כיצד נתקיים לו לברנר אותו פרדוקס, ואולי לא נטעה אם נדמה להניח, כי משנחסמה לפניו האמת: הלא אב אחד לכולנו למה נבגד איש באחיו, נפתחה לפניו אמת, שאם אינה כתובה בספר, היא כתובה בשיטי כל ספריו וביניהם: הלא אין אב אחד לא לכולנו ולא לקצנתו ולא לכל אחד בינינו, למה נבגוד איש באחיו. לאמור, האחוה הגדולה הבאה מתוך האבהות הגדולה נחלפה לו באחוה גדולה הבאה מתוך יתמות גדולה. והמקשה לשכינה מה אומרת, יזכור כי דברי הנביא ירמיהו: ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו, נדרשו לו לרבי ירמיהו: הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו. ודומה, כי חשו בכך ביחוד אלה ממעריכיו, שלא ניתקו את שבילם מעולם-האמונה או מצאו שביל תשובה אליה — צאו וראו מה מדברים ובעיקר איך מדברים עליו, החל באלכסנדר זיס-קינד רבינוביץ, הלל צייטלין, אברהם חן, ר' בני-מין, ר' אליעזר מאיר ליפשיץ ושי' עגנון וכלה ביעקב מלכוב ואשר כורך, כולם בני אורחא-דמהימנותא. שלא יכלו שלא להכוות מגחלת כפירתו, שהתזוה צרבת דברים שהכאיבתם, ולא אחת עד היסוד בהם. והם אינם נוהגים בו בחיי-נת לכבשון-הלב הבט ואל תפן למוצא-השפתיים, אף אינם נוהגים בו בחינת תוכו אכלו וקליפתו זרקו, שידעו לבו ודיבורו שוים ותוכו וקליפתו שוים, ואדרבה, אם תבדוק בהערכתם ותמצא אותה כהערכת כל שכתבו בו בברנר מתוך ראיית אחדותו עין בעין, למן רשימותיו החושפניות של ביילין מלפני שנים עד שרטוטיו העדינים של מרדכי קושניר מתמול-שלשום, ואם תוסיף עליהם דברי עדות רבים, שנעימתם נעימה האגיו-גראפית ממש, ותבין כי הכלל העולה מהם עולה מתוך הכרה, כי האמת היא בהטחת איוב ולא בתנחומי-ריעיו.

ממנה, וברנר עצמו הפליג יותר, כשדיבר בענין יל"ג דברים, שניתן לעשותם ענין לו לעצמו — הוא הבחין בין המכוון שביצירה שענינו לשעתו ובין שאיגור-מכוון בה שענינו מעבר לשעתו; והרי למותר להשחית רוב דברים כדי להסביר, כי המכוון הוא בעיקרו הזמן ורוח-הזמן, בין לבושו אידיאולוגיה ותכניתה, בין לבושו הלך-רוח ואפ-נתו. ודאי שאנו, הקרובים מדי לזמן ולרוחו, נבצר מעמנו לדעת, מה יתקלף מהם בעבור עליהם גלגל-ימים רחוק הקובע, מה בר קיים ומה תבן חולף, אבל במידה שמתר להשען אל נסיוניה של תולדת הספרות, שמא לא נגזם בהשערה, כי תהא זו מלאכת-קילוף הגונה, ומה שישתייר אחריה יהא בחינת ערך קיים ועומד. ודומה, כי לענין ברנר מותר לא בלבד להפליג לצד אזורה של השערה אלא להסתכן בפסיעה לצד אזורה של התנבאות ולומר, כי מה שישתייר היא בת-זיוה של האישיות, שהיתה גדולה מפעלה, ומשום גדולתה הבקיעה את עצמה לתוך פעלה, עד שהיא נוהרת מתוכה. ומשפטענו פסיעה אחת לצד נבוא-אהלפנים נפסע פסיעה נוספת לצד נבואה-לא-חור ונאמר בה באישיותו, שאפילו פניה היו שונים, אילו נשארה, יכלה להשאר, בעולם שלפני משבר-דורו ולא נגרפה לסערותו, הרי תוכה היה אחד; ללמדך, כי ברנר שהיה נמשך להרב קוק וברנר שנמשך לברדצ'בסקי, היו, בעצימות גיו-ליום ויקודו, אחד.

אכן, כמונו, כרוב מעריכיו, אנו מגלגלים בתי-בה משבר, הנדרשת לבאר כלל גילוי ופרטי-גילוי, כאילו הוא או דורו בני יחידים למשבר, וכאילו מצינו דור שאין בו משבר משלו. ואם כוונתנו למשבר מסוים, הוא משברם של דורות האחרונים בישראל, הרי סעיפיו, אמנם, מתפתלים כפיתולו של דור ודור, אבל שרשיהם משותפים לשלשלת-הדורות כולה, מדמדומי ההשכלה עד בוחק המודרנה ומעבר לה, ואפילו נצליח מתוך מסכת גדולה זו לבדל גירסה מיוחדת, שמשמעה משברו של ברנר, נתקשה שלא לכלול בה כמותו שלפניו ושלאחריו, שבת אבותיהם, השלם בילדותם, נתמוטט בנעוריהם ונחרב בשחרותם והתאמצו להציל מחורבותיו אבני בנין לחידוש חיים

שירי האשה הזרה

לאה גולדברג

א.

אני ירקה ורוייה כמו שיר שעבר בעשב
אני עמקה ורפה פקן צפור.
אני מתמול לשלום,
מיצר אשר למדני לגשום,
מלאות אוהב ים חבוקים ישנים בעשב.

אני משם -

מכפר הרוחות הקטנים,
על גבעה אחרונה שם עמדה טחנת הרוח
ושמים תלו על כנפה עננים מהולים בעשן.
והלך הרוח ובא הרוח.
אני מכפר המקיש בכפות של עץ -
אני משם.

ב.

טחנת הרוח, טחנת הרוח,
על איזה חוף קראו השחפים
את שם ארצי המתה?
טחנת הרוח, טחנת הרוח.

באיזה רחוב הלכו ההולכים
חשים בגבם את מלכות השקיעה
ואינם מחזירים ראשם?
ונעו כנפים ברוח.

היכן

הנן האדם מן הסתו
שכפה את צלליו
והסתיר דמדומים בין עליו
ונתן לעבר לרוח?

והרוח קרא עם השחף
את שם ארצי המתה -
והנה אני בת-חורין ושקטה.
טחנת הרוח, טחנת הרוח!

ג.

אָרץ רוחות נמוכים, הייתי שלך.
 לבי נושא כל טפה מגשמיך.
 אלה ברגלים כושלות – לא יתמד בי מלאך –
 להביא פטריות יערך אל מלכות השמים.

במלכות השמים שלי עוד זוכרים את הנד.
 מפוחית עליזה מנצנת את שיר המתים.
 בין פנפי טחנת הרוח כוכב אחד נסתבך
 וסוכב וסוכב –

ואני כבר זקנתי ושבתתי ואיש לא ירקד אתי.

ובכל זאת אבוא אל החג, כי השער פתוח.
 אחליץ נעלי ואשב לי בצל.
 ופני יזרמו לאשם במי נחל עצל,
 פני מחוסי נהרך
 מוארים בזכרך –
 טחנת הרוח, טחנת הרוח.

מדינת ישראל והפליטים הערביים

מיכאל קומי

מתושבי המקום יש לה סמוכים בתעודות של האו"ם. ב-4 בנובמבר 1949 הגיש המזכיר הכללי לעצרת "דין-וחשבון על סיוע לפליטי ארץ-יש-ראל". בפרק שכותרתו "קשי ההגדרה" מתוארים האקראיות שבהכנת רשימות הסיוע, העדר כל בוחן לזכות ההנאה מן הסיוע, והקושי העצום בפועל להבחין בין מי שנעקרו מביתם עקב הקרבות לבין תושבי המקום המובטלים ובין בני-דואים נוודים או נוודים למחצה הנוטים בדרך הטבע לנהור למקומות שיש בהם חלוקת מזון. "יתר על כן", מוסיף המזכיר הכללי, "מספר ניכר של פליטים נמצאים בכפרים קטנים ששם מת-חלק המזון על ידי המוכתר, ואין כל ספק שבמק-רים רבים נכללו ברשימות הסיוע אנשים שאינם זכאים להיחשב לפליטים 'כשרים'".

בה בשנה נאמד בדין-וחשבון הסופי של ועדת הסקר הכלכלי מטעם האו"ם למזרח התיכון (ועדת קלאפ), שלפחות מאה ושישים אלף לא-פליטים הצליחו להכלל ברשימות הסיוע. במרוצת הש-נים הבאות, כפי שהודגש לעתים קרובות בדי-נים וחשבונות של סוסו"ת, תפחו והלכו המספרים על ידי הרשמה כוזבת ועל ידי אי-הודעה על מיתות. סוכנות הסעד מעולם לא הצליחה לבדוק את הרשימות בדיקה של ממש. אגב הארכת תוקף סמכותה של הסוכנות הדגישה החלטת הע-צרת בשנת 1959 את הצורך לתקן את המצב הזה, אך הדין-וחשבון האחרון מראה שהדבר לא נעשה. בלוח א' בדין-וחשבון (עמ' 13), הנתון את המספר הכולל של הרשומים, אנו קוראים בהערה הראשונה: "הסטטיסטיקה הנ"ל מיוסדת על רשו-מות סוסו"ת שאינן דוקא משקפות את אוכלוסית הפליטים לאמיתה בגלל גורמים כגון השיעור הגבוה של מיתות שלא הודיעו עליהן, הרשמות כוזבות שלא נתגלו וכו'". יתר על כן סוכנות הסעד אין ברשותה מנגנון נאות לבדוק מי מן הפליטים המוסיפים לקבל סיוע נעשה מפרנס עצמו לגמרי או במקצת. זאת לא קל לגלות מכל מקום, כי רוב הפליטים חיים מחוץ למחנות ה-סוסו"ת. מידה של "קליטה ספונטאנית" מתקיימת בירדן, בסוריה ובלבנון, ולפי האומדן הרי 200,000 בקירוב מועסקים בשלוש ארצות אלו. אין אנו באים למתוח ביקורת על סוכנות הס-

בגילוי-דעתו בפני הועדה המדינית של האו-מות המאוחדות ב-16 בנובמבר אמר נציג אר-צות-הברית:

"עצתנו הנאמנה לכל המשלחות לצאת מן ההנחה כי הגורם המכריע הוא טובתם בהווה ובעתיד של פליטי ארץ-ישראל עצמם. אם נפעל על פי הנחת-יסוד זו, תתכן התקדמות של ממש".

מדינת ישראל סומכת שתי ידיה על גישה זו. קראנו בתשומת-לב רבה את הדין וחשבון של מנהל סוכנות הסעד והתעסוקה (סוסו"ת) מטעם האו"ם. בסטטיסטיקה היבשה שבו כלול הישג הומניטארי חשוב ואנו תומכים בתכניתו של המ-נהל להרחבת ההכשרה המקצועית שהוא מציע באם ימצאו האמצעים הדרושים.

אכן מן המועיל להתבונן ולראות מהם ממדיה הממשיים של הבעיה. לדעתנו לא היו מעולם ואין עכשיו מיליון גפשות שחל עליהם המונח פליטים ארץ-ישראליים כפי המוגדר על ידי האומות המאוחדות. זה לא כבר יצאה לאור בלונ-דון חוברת מאת ד"ר ואלטר פינר ושמה "כמה פליטים ערבים?" לפנינו נסיון רציני ועצמאי לנתח את המספרים של סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם בהשוואה לסטטיסטיקה של ממשלת המנדט בארץ-ישראל. ד"ר פינר יוצא משתי הנ-חות: (א) שלא יתכן כי מספר הפליטים בשנת 1948 עלה על מספר הערבים שישבו לפני המל-חמה במקום שהוא שטחה של מדינת ישראל כיום, בניכוי מספר הערבים שנשארו בתחומי המדינה; (ב) כי משנת 1948 עד שנת 1958 אי-אפשר שמספר הפליטים גדל למעלה משיעור הריבוי הטבעי, בניכוי מספרם של אלה שנעשו מפרנסים את עצמם. מסקנת מחקרו היא כי "קיי-בוץ הפליטים הבלתי מסודרים אינו יותר ממיל-יון, אלא פחות מ-550,000; כי למרות כל התע-מולה נגד ישובם מחדש הרי יותר מ-131,000 מן הפליטים נעשו מפרנסים את עצמם; וכי בקרב הפליטים שעדיין לא מצאו הסדר של קבע, תה-ליך התערות בחיים הכלכליים של הארצות המ-ארחות מתקדם".

הדעה כי רשימות סוכנות הסעד והתעסוקה נכללו בהן לא רק פליטים בלבד אלא גם רבים

מכים שורש עדימהרה באדמת ארצות מארחות שאינן זרות להם. על ידי תהליכים טבעיים אלו, ורק על ידיהם, נפתרו בעיות פליטים רבות ממדים בזמננו. בשום אחד מן האזורים הללו לא מצאו לנכון ולמעשי להפוך את גלגל הנדידה, כי דבר זה יהא פירושו בדרך כלל שיבה אל "סטאטוס קוו" שאינו קיים עוד ואין להשיבו על כנו. הנסיון העולמי מלמד כי במצבים כאלו הישוב מחדש הוא הפתרון, ולא ההחזרה למקום המוצא.

מנהל סוס"ת טוען שאי אפשר היה ליצור מקומות עבודה רבים בארצות אלו אלא ברמת השקעה שאינה כלכלית. אך איזו מן הארצות המארחות בעולם שלאחר המלחמה לא עמדה בפני בעיות כלכליות ופתרה אותן באמצעים שאינם כלכליים? הדבר החסר במקרה שלפנינו הוא הרצון לפתור את הבעיה. אילו החליטו הממשלות הערביות לעזור לפליטים בני-עמם למצוא אחיזה חדשה, אילו היה בהם העוץ המוסרי לגייס את דעת-הקהל שבתוכן בהתאם לכך, אילו התאזרו למאמץ לאומי כדרוש, הרי, בסיוע החוץ שהיה בא בלי ספק, הבעיה היתה מתקרבת לפתרונה.

כאן מקום להעיר הערה מסייגת בנוגע לירדן. לאחר שסיפחה את הגדה המערבית העניקה ממ"שלת ירדן לכל הארץ-ישראלים לשעבר הנמצאים בגבולה אזרחות מלאה וראתה לשלבם בחייה הלאומיים לכל גורמיהם. התוצאה היתה שאם כי סוס"ת מוסיפה לתמוך בחלק ניכר מאוכלוסיית ירדן, שוב אין הללו בגדר "פליטים" כפשוטו של מונח זה.

ג.

רבים דשו בהלכי-רוחם של הפליטים ובמידת דבקתם של הפליטים ברעיון ההחזרה למקומות מוצאם. אכן במנטאליות של פליטים יש לנהוג במידת ההשתתפות ובהבנה, ומי כמונו היהודים יודעים את נפש הפליט והגר. מדרך הטבע שאנשי שים נידחים יתעסקו בעברם ויהיו נכספים לשוב לחיים ולבתים שהניחו מאחריהם. אך אם אין שיבה זו באה בחשבון כהפתרון האובייקטיבי לטווח ארוך של בעייתם, מן האכזריות הוא לטפח אשליה מעין זו בלבם. העיקר הוא, יהיו מה שיהיו רגשותיהם של הפליטים, שנכונים הם לפרנס עצמם בארץ מקלטם כל אימת שניתנת להם האפשרות לכך. כפי שקראנו בדין-וחשבון הנזכר, רוב הפליטים העירונים, שהם 20% בערך

עד, נקל להבין מה טיבן של בעיותיה, כשהיא פועלת בארצות הערביות באמצעות צוות עובדים ערבי בעיקר. אך ברור שמספר הפליטים הכשרים שאינם מפרנסים עצמם אפילו במקצת הוא נמוך בהרבה מן המספרים הרשמיים. הרוצה לראות את הדברים כהויתם עליו לזכור כי בחיים הערביים היחידה החברתית והכלכלית היא לא הפרט אלא המשפחה. בנספח 2 לדין-וחשבון ניתן גם מספר המשפחות לכל איזור. מספרן הכולל הוא 78,000 משפחות במחנות, 138,000 משפחות מחוץ למחנות — כלומר כ-220,000 משפחות. והנה לפי אומדננו מספר המשפחות שנעקרו משיטחה של מדינת ישראל כיום ושלא נקלטו עדיין אינו עולה על 100,000. השאלה היסודית היא לא היקף הסיוע, אלא השאלה אם אפשר להן למאה אלף משפחות ערביות להקלט באיזור שיושבים בו ארבעים וחמשה מיליון ערבים.

ב.

תהליך הקליטה המתקיים לנגד עינינו מורה על הדרך לפתרון של קיימא. קליטה זו טבעית היא והכרחית, משום שהללו ערבים הם היושבים בתוך עמם, ואין מחיצה של גזע, דת, לשון, תרבות, או אורח חיים ביניהם לבין סביבתם. פתרון כזה יהא בהתאם למסכת הגלובאלית של בעיות פליטים שנולדו בעקבות מלחמות והפיכות בומ"גנו. בשנים שלאחר מלחמת העולם האחרונה נעקרו קיבוצים גדולים מאדמת מטעם והוטלו לאזורים סמוכים עקב תמורות מדיניות נוקבות באירופה ובאסיה (ובכלל זה לא פחות משש חלוקות מדיניות): כארבעים מיליון נפש — בגרמניה המערבית והמזרחית, בפינלנד, אוסטריה, מזרח אירופה, הודו, פאקיסטאן, קוריאה, הודו-סין וכו'. בדברו בקאהיר זה לא כבר עמד נשיא פאקיסטאן במיוחד על תשעת מיליוני הפליטים המוסלמים שקלטה ארצו.

מדינת ישראל קלטה במשך התקופה הזאת יורדן ממיליון פליטים, שמחציתם יהודים אשר הגיעו לארצנו הקטנה מן המדינות הערביות.

מה אירע לכל אלו בעיות הפליטים, שכמה מהן כברות בהיקפן רבי-יתר מזו שאנו דנים בה עכשיו? כיצד ירדו הללו מסדר-היום הבין-לאומי, או שנכנסו לתהליך של פתרון? לא קשה למצוא את התשובה. הפליטים נהרו לארצות שיש להם קרבה לאומית גועית או דתית עמו, וארצות אלו קיבלו אותם בברכה וקלטו אותם. פליטים כאלו

יימצא פתרון סופי לבעיה במסגרת שיקומן הכלכלי והחברתית של כל ארצות המזרח הקרוב". בסוף אבגוסט, כשהגיעה ועידת לוזאן למבוי אטום, מינתה הועדה משלחת סקר כלכלי (משלחת קלאפ) שהוטל עליה בין השאר להתוות תכניות שתסייענה להשרשת הפליטים בחיים הכלכליים של האזור בהקדם האפשרי. משלחת קלאפ המליצה על יזימת עבודות ציבוריות ותכניות פיתוח בארצות מארחות לשם יצירת עבודה פרודוקטיבית לפליטים שיחדלו על-ידי כך מהיות מקבלי קיצבה. ב-8 בדצמבר 1949, משקיב לה את דוח הביניים של המשלחת, החליטה עצרת האו"ם להקים את סוסו"ת והטילה עליה מילוי התכניות שהמליצה עליהן המשלחת. במושב החמישי המשיכה העצרת לדון בנושא זה. בהחלטה מ-2 בדצמבר 1950, בסעיף 4, נאמר כי העצרת

"סבורה כי, בלי לפגוע בהוראות סעיף 11 של החלטת העצרת מ-11 בדצמבר 1948, השרשת הפליטים בחיים הכלכליים של המזרח הקרוב, בין על ידי החזרה ובין על ידי ישוב מחדש, הכרחית היא לקראת ימים כספוע בין לאומי לא יהיה מצוי עוד, ולשם קיום תנאי שלום ויציבות באזור".

אם כי ההחלטה נתקבלה בלא לפגוע בסעיף 11, הוא סעיף ההחזרה, ראתה העצרת את נוסח חתה כמתישבת היטב עם סעיף 11, וכמסגלת אותו לטווח הארוך של בעית הפליטים, דבר שלא עמדו עליו ברור משנת 1948. החלטת 1950 הקימה קרן מיוחדת לשם קליטתם המתמדת של הפליטים ופטירתם מסיוע.

תכניות השיקום והפיתוח הכלכלי לא הוצעו אל הפועל מעולם משום שהממשלות המקומיות נמנעו מתמוך בהן, כשם שעשו מאז ועד היום לגבי כל תכניות פיתוח שהיה בהם משום עזרה לפליטים. דבר זה כולל את התכנית שנשא ונתן עליה במשך שלוש שנים שליחו המיוחד של הנשיא איזנהואר, השגריר אריק ג'ונסטון, לשם השימוש המתואם במימי הירדן. הליגה הערבית הטילה וטו על התכנית. אך ההנחה היסודית של הדין-וחשבון מטעם ועדת קלאפ, ההשרשה הסופית של הפליטים באזור, עמדה בעינה. ההדגשה החדשה שהמזכיר הכללי הדגיש גישה זו אינה איפוא בגדר מיפנה, אלא ניסוח מחדש של עמדת האו"ם הקיימת ועומדת זה כבר. כל משקיף מחוסר-פניות יודע שאין כל מוצא

מן הכלל, נעשו מפרנסים את עצמם מיד ומלכתחלה, משום שהיו בעלי אומנויות שהיתה בהן ברכה לארצות הערביות. הבעיה העיקרית לגבי השאר, אלו החקלאים והבלתי מאומנים, היא חוסר ביקוש בשוק העבודה. לשון אחר, הגורם הקובע לגבי הקליטה הוא משקי, ולא אמוציונלי. כדברי המנהל:

"בעוד שגורמים פוליטיים מסוימים שהודגשו הרבה סיעו להאט את ההתקדמות בבעית הפליטים, הרי, לדעת המנהל, ההגבלות הכלכליות והחינוכיות היו מכריעות".

הקורא בעיון את הדין-וחשבון של מנהל סוסו"ת, ד"ר דייוויס, יגיע לידי מסקנה שהמחבר רואה את עתיד הפליטים במסגרת התערותם באזור בכללו. דבר זה משתמע מכמה פסקאות: כשהוא מביע דעתו שהבעיה תיפתר על-ידי הכוונות שיקבעו ויעצבו את עתידו של המזרח התיכון; כשהוא סובר כי לאורך-ימים יצטרכו רוב הפליטים לעקור ממקומות מושבם הנוכחיים ולעבור גבול בין-לאומי בכיוון זה או אחר; כשהוא מציע כי תכניות פיתוח גדולות במזרח התיכון לא תתקבלנה על לבם של הפליטים ועל לב הממשלות המארחות אלא אם תיערכנה באופן בלתי תלוי בסוסו"ת וללא זיקה לישוב הפליטים מחדש (זו, כמובן, לאו דוקא דעת ממשלת ישראל).

גישתו היסודית של ד"ר דייוויס דומה איפוא לדעת המזכיר הכללי של האומות המאוחדות בדין-וחשבון שלו, שבו הוא אומר בסכמו את הנושא המרכזי:

"כשאנו מתבוננים בדברים בפרספקטיבה של הנאמר קודם (היינו פיתוח כלכלי אזורי), הרי האוכלוסיה המובטלת המיוצגת על ידי הפליטים הארץ-ישראליים יש לראותה לא כמעמסה אלא בגדר נכסים בעתיד; הרי זה מאגר כוח-אדם אשר במסגרת הפיתוח הכלכלי הרצוי יסייע ליצירת רמת מחיה גבוהה יותר לכל אוכלוסית האזור".

אכן גישה כלכלית אזורית זו לבעית הפליטים היתה מגופי תורה של האומות המאוחדות זה אחת-עשרה שנה. בראשית קיץ 1949, כשנמוגו התקוות להסדר-שלום לאלתר, יזמה ועדת הפיוס הארץ-ישראלית את המדיניות לטווח ארוך, המבוססת על גישה כלכלית אזורית. בדין-וחשבון מ-19 באפריל 1949 הביעה דעתה ש"בטווח ארוך,

"כל השאלות התלויות ביניהם". דבר זה כולל את בעיית הפליטים.

זיקת-גומלין זו של היסודות השונים, לרבות בעיית הפליטים, הודגשה לא אחת על ידי ועדת הפיוס עצמה. למשל, בדיון-וחשבון השמיני קבעה הוועדה בתוקף, שהקריטריון שלה בקיום כתב סמכותה יהא שכל עקרונותיה "הם בגדר שלמות הומוגנית ואין להפרידם זה מזה" (סעיף 53). בסעיף 5 של הדיון וחשבון היא פירטה והלכה באמרה כי

"ועדת הפיוס, בהכירה היטב בחשיבות ובדחופות המרובה של בעיית הפליטים, הן מבחינה הומניטארית והן מבחינה מדינית, אינה רואה לאפשר להסריו איזו בעיה שהיא מכל יתר זיוני השלום או מהסדר השלום הסופי".

בדיון-וחשבון העשירי, בסעיפים 19—21, היא מפתחת את הנושא ומעירה שוב כי

"הדגש הברור של ההחלטה הוא על זיקת-הגומלין של היסודות השונים בבעיית ארץ-ישראל. בגילוי הדעת של היושב-ראש נאמר כי הנסיון הראה שההתרחקות בסעיף זה או אחר מן ההחלטה, חוץ להקשר, לא סייעה לקידום השלום... בשקלה את הצעותיה שלה, סברה הוועדה שכל פתרון לבעיית הפליטים יהא כרוך בהתייבויות נכבדות מצד מדינת ישראל. אך הוועדה הבינה כמו כן שאין לצפות ממדינת ישראל שתקבל עליה התייבויות כאלו אם לא ינתנו לה בה בשעה ערובות סבירות מצד שכנותיה בדבר בטחונה הלאומי והכלכלי".

במשא-ומתן בלואזן, ג'ניבה ופאריס בשנות 1949 ו-1950 עמדה בעיית הפליטים על סדר היום כחלק ממכלול השאלות התלויות ועומדות בין הצדדים. אכן כל גישה אחרת לא תהא לה זיקה למציאות או לשכל הישר. אם נציגי הערבים מדברים על החזרת אנשים לשטח ישראל בין שמדינת ישראל מסכימה ובין שאינה מסכימה, בין שמדינות ערב עושות שלום ובין שאינן עושות שלום, הרי אלו דברי הבל ותו לא.

ה.

כיון שעמדנו על ההקשר שבו מופיע סעיף 11 מהחלטת 1948, הבה נתבונן בסעיף עצמו. ראשית אין כאן "זכות שיבה" ללא סייג, ואפילו עצם הביטוי אינו מופיע כאן, אף שהוצע בשעתו. לא יקשה לעמוד על הסיבה. תעצרת אין לה

ריאליסטי אחר — זולת מלחמה אשר תהרוס את מדינת ישראל ותיישב מחדש את הפליטים בתוך החרבות. "פתרון" אלטרנטיבי כזה, הדעת נותנת שמדינת ישראל לא תתן לו ידה, ושארגון האומות המאוחדות לא יוכל לשאתו.

ד.

באמרנו כי עתיד הפליטים הערבים הוא בעורף לם הערבי, אין אנו אומרים דבר שהוא בניגוד לאיזו החלטה שהיא של האו"ם בבעיה זו. נציגי הערבים מרבים לדבר על החלטת העצרת מ-11 בדצמבר 1948, שהם קוראים לה "החלטת ההחלטה" ו"אבן פינה" לתביעותיהם. מה הם עושים? הרי הם תולשים סעיף אחד בלבד מהקשרו, מעמידים פנים שאין כל סייגים עמו, ובונים טענותיהם על השרידים העלובים. לא יפלא כי שיתפתת פרשנות מוזרה זו תביא לידי מסקנות כותבות. הבה נחזור ונתבונן בהחלטה זו כלשונה וכפשוטה.

מטרתה היסודית היתה להשיג חיסול בהקדם של הסכסוך הערבי-ישראלי מכל בחינותיו. מאז מן כולל זה של העצרת, ואחדותה האורגנית של ההחלטה בכללה, מקויימים על ידי הפתיחה האומרת:

"העצרת... לאחר שדנה שוב במצב בארץ ישראל".

בסעיף 2 של ההחלטה נקבע כי ועדה בת שלושה חברים תוקם. בסעיף 3 נקבע ששלושה חברים אלה ימונו על ידי חמש המעצמות שהן חברות קבועות במועצת הבטחון (לרבות ברית-המועצות). הללו הציעו את ההרכב הנוכחי, שאושר פה אחד.

סעיף 4 מבקש מן הוועדה להתחיל בעבודתה מיד ולבוא במגע עם הצדדים. הסעיפים 5—6, שהם חיוניים, לשונם כך:

"5. קוראת לממשלות ולשלטונות הנוגעים בדבר להרחיב היקף הדיונים שנקבעו בהחלטת מועצת הביטחון מ-16 בנובמבר 1948 ולחתור להסכם על ידי משא-ומתן שיתנהל, בין עם ועדת הפיוס ובין במישרים, לשם הסדר סופי של כל השאלות התלויות ביניהם;

"6. מורה לוועדת הפיוס לנקוט צעדים כדי לסייע לממשלות ולשלטונות הנוגעים בדבר להשיג הסדר סופי של כל השאלות התלויות ביניהם";

יש לשים לב לביטוי החוזר בשני הסעיפים

סעיף 11 אינו יוצר שום זכויות מוחלטות; ויש בו שני סייגים מפורשים.

סייג אחד נובע מן הדרישה שהפליט יורשה לחזור בתנאים שבהם לא יהיה בו משום סיכון למדינה שהוא חוזר אליה. דבר זה יתכן רק אם יחסו הוא למדינת ישראל יהיה יחס שלום, ואם הנסיבות שמסביב תהיינה כאלה ששיבתו לא תיצור בעיות בטחון, פנימיות או חיצוניות. כפי שאמר ברור נציג ארגנטינה בוויכוח ב־24 בנובמבר 1960:

"קיום יחד בשלום הוא תנאי קודם יסודי ומהותי לשם הגשמה משביעת-רצון של המטרות שהוצבו בהחלטת 11 בנובמבר 1948. המדינות הערביות ומדינת ישראל רק הן תוכלנה ליצור קיום יחד בשלום מעין זה..."

ועדת הפיוס עצמה קבעה כי

"יש להודיע לפליטים במידה מלאה את התנאים שבהם יחזרו; ביהוד את ההתחייבויות שיקבלו עליהם וכן את הזכויות שיובטחו להם".

הסייג השני בסעיף 11 נובע מן הצירוף "בהקד"ם המעשי". הקורא את פרוטוקול הויכוח בוועדה על החלטה זו ימצא שלא היתה מקריות בצירוף המלים, שנידונו וחזרו ונידונו. בטיסה הראשונה של ההחלטה שהציעה בריטניה נאמר "בהקד"ם האפשרי". נציג גואטמלה הציע לתקן את ההחלטה באופן שיהא לשונה: "בהקד"ם האפשרי לא-חר הכרזת השלום בין הצדדים היריבים בארץ-ישראל". בעל ההצעה לא היה מוכן לקבל את התיקון, והבהיר את הצעתו כדלהלן:

"בהעירו על התיקון של גואטמלה אמר כי על הוועדה לראות את העובדה עין בעין, שיתכן ויעברו שנים רבות עד שיוקם שלום רשמי בארץ-ישראל. אולם אחת האפשרויות היא שתנאי יציבות יוחזרו בפועל, ללא הסכם שלום רשמי, ומשלחתו סבורה שמיד להקמת יציבות סבירה מעין זו בארץ-ישראל, יהא מן הראוי לשקול שיקול דחוף את בעיית שיבתם של אנשים קשיגורל אלו".

כאן הציע נציג לבנון את פירושו הוא ל"בהקד"ם האפשרי". הוא אמר:

"אולם נכון הדבר שהפליטים לא יוכלו לחזור בנסיבות הנוכחיות ויאלצו להמתין עד שהמצב יהא תקין יותר".

הסמכות להעניק "זכויות" לשום יחידים להכנס לשטחה של מדינה ריבונית כלשהי. החלטות העצרת הן, מכל מקום, רק המלצות, שאינן מחייבות את הממשלות. לשון ההחלטה היא שהאנשים "יורשו". יורשו על ידי מי — ברי, על ידי ממ-שלת המדינה הנוגעת בדבר, בהתאם לחוקיה. בשקלה אם להרשות לאלו פליטים לחזור, על ממשלת ישראל להביא בחשבון את המצב בכללו, לרבות גורמים כגון מעמד היחסים בין מדינת ישראל לשכנותיה הערביות, יחס הפליטים עצמם לישראל, שיקולי בטחון, ובעיות חברתיות וכלכליות יסודיות.

כאן מקום לומר דבר על "הבחירה החפשית" המשתמעת כביכול מסעיף 11. ברור שרצונו של הפליט היחיד הוא אחד הגורמים שיש להביא במנין. אי אפשר להחזירו אלא אם כן הוא רוצה בכך. אך משאלה זו אינה יכולה להחשב כזכות מוחלטת. המכרעת את שיפוטה של ממשלת הארץ הנוגעת בדבר. סעיף 11 אינו יוצר, ואי אפשר לו שייצור, שום זכות מוחלטת מעין זו. ישנה גם בעיה מעשית: כיצד תתגלה ותיודע משאלתו של הפליט? בתוך האוירה האמוציונאלית החמומה שהוזכרה בדין-וחשבון של סוס"ת ברי שהפליט יוקע כבוגד אם יודיע בפירושו שאינו רוצה לחזור, וברור שיוקע כבוגד גם אם יכריז שהוא מוכן לחזור כאזרח ישראלי טוב. אם נגיע במשאל לדידי 99.9% התובעים פתרון ותיקון מעין זה שדרשו נציגי הערבים באו"ם, הרי הדבר לא יוכיח כלום ויסבך את הבעיה עוד יותר. משום כך כנראה הציע המזכיר הכללי בדין-וחשבון על בעיית הפליטים מאשתקד ברוב תבונה, שיש לדחות את הבעיות הפסיכולוגיות לעתיד ולעת-עתה להמשיך בעשייה. בסעיף 17 של הדין-וחשבון שלו הוא עומד על "הדעות הנשמעות עכשיו מפי דוברי הפליטים" על חופש הבחירה, והוא ממשיך:

"אולם יש לזכור כי השרשה כלכלית בפועל — היינו השרשה שאינה נובעת מבחירה בהתאם להחלטה — לא תפגע בשום זכויות שנקבעו על ידי החלטה זו. לנוכח בעיה פסיכולוגית רצינית זו יש לקחת כי במרוצת התהליך הממושך שיש לצפות לו בתחום הכלכלי, יימצאו דרכים להגיע להסדר משיע רצון אהודי של עמדות ותגובות מכל הצדדים אשר יישב את הקשיים הפסיכולוגיים הללו עד לשעה שהשרשת רוב הפליטים תיעשה לאפשרות כלכלית".

ולהלן אמר :

"משלחת לבנון סבורה כי ההחזרה צריכה להתקיים לכשישוב המצב לתקונו".

על כך לא בא ערעור מצד שום אחת מן המשיחות הערביות. באיכות ישראל, מר אבן, הדגיש כי לא תיתכן שיבת פליטים עד שיוקם השלום, וביקש להוסיף להחלטה ביטוי מסייג ברוח זו. במענה לכך הציע נציג בריטניה

"להמיר את "בהקדם האפשרי" בצירוף "בהקדם המעשי" בהתאם להערות נציג ישראל. הוא מקוה שהדבר יבהיר את כוונת ההצעה".

לכל הנוגעים בדבר היה ברור כי ההחזרה לא היתה "מעשית" עד שלא הוחזר המצב לתקונו ולשלותו.

רק בסעיף-המשנה השני בסעיף 11 מופיעה ועדת הפיוס. וזה הלשון :

"מורה לוועדת הפיוס לסייע בהחזרה, בישוב מחושי, ובשיקום הכלכלי והחברתי של הפליטים ובתשלום פיצויים...".

נוסח זה מעורר שתי שאלות.

ראשית, כיצד תוכל הועדה "לסייע" ? ברי, דבר זה יכול להעשות רק על-ידי נקיטת צעדים (במסגרת סעיף 6) לעזור לצדדים שיגיעו לידי הסדר. ועדת הפיוס אינה ועדת ביצוע ואין לה כל סמכות לבצע דבר כלשהו. יכולה היא להשפיע השפעתה במסגרת משאומתן בין מדינת ישראל למדינות ערב. משום כך, מדברת הועדה בצדק בדין-וחשבון השמונה-עשר שלה על

"זרכי פעולה שאפשר יהיו פתוחות לפניו במאמציה לסייע להתקדמות לקראת הסכם בין הצדדים...".

אין דרך אחרת לפני הועדה, מבלי שתעבור את גבול הסמכות והתפקידים שניתנו לה על ידי החלטת דצמבר 1948, ואשר החלטה כלשהי של העצרת עשויה לתת לה.

שנית, מה הדבר שהועדה צריכה לסייע בו ? ארבעה דברים נזכרו כאן : החזרה, ישוב מחדש, שיקום כלכלי וחברתי, ופיצויים. מלכתחילה, על כן, נוקבת ההחלטה את ענין הישוב מחדש כפתרון אלטרנטיבי להחזרה. גישה כפולה זו לא זו בלבד שנשמרה בעינה בהחלטות מאוחרות, אלא פותחה עדי-מהרה לכדי תפיסה של השרשה כלכ-

לית באזור המזרח התיכון בכללו, כפי שהסברנו קודם.

לפני שנניח להחלטת דצמבר 1948, מן הדין לשאול מה היתה עמדת הערבים כלפיה באותה שעה. כיום הם מנפנפים בהחלטה זו כאילו היתה הלכה מקודשת, כאילו כלולה בה נוסחת-פלאים לפתרון בעיית הפליטים. אך בשעה שנתקבלה ההחלטה, הצביעו הערבים נגדה, בלי להפלות את סעיף 11 לטובה. בועדה הודיעו שהם מתנגדי דים לסעיף 11, ובהצבעה נפרדת הוטלו נגדו ששת קולות הערבים בלבד.

ניתוח זה של פרשת ההחלטה מדצמבר 1948 ניתן לסכמו בחמש הנקודות הבאות :

(א) ההחלטה קוראת להסדר סופי, על-ידי משאומתן, של כל הבעיות התלויות ועומדות, לרבות בעית הפליטים ;

(ב) ההחלטה יש בה איזון בין יסודות שיש זיקת-גומלין ביניהם, והסדר בעית הפליטים אין להפרידו מהסדר הבעיות האחרות ;

(ג) תפקידה של ועדת הפיוס הוא לסייע לצדדים להגיע להסדר מוסכם ;

(ד) סעיף 11 מסייג על ידי קריטריונים של "שלום" ו"מעשיות", שלא נתמלאו אף, ולא נתמלאו מעולם ;

(ה) סעיף 11 מצביע על ישוב הפליטים מחדש כאלטרנטיבה להחזרה, וגישה כפולה זו פותחה כדי נוסחה של השרשת הפליטים בחיים הכלכליים של המזרח הקרוב.

1

ניתוחנו זה אין משתמע ממנו שאנו רואים את שאלת ההחזרה או הישוב מחדש כענין משפטי או טכסטואלי בעיקרו. אדרבה, השאלה מעורה עמוק במציאות התיכון היום. בשעה שנציגי הערבים מדברים על שיבת הפליטים למולדתם, למה הם מתכוונים ? האם מבקשים הם שהערבים יכנסו למדינת ישראל כדי להיות בה לאזרחים נאמנים ? אף דובר ערבי לא היה מוכן מעולם לקבל עקרון זה. באיזו רוח, ולשם איזו תכלית, מכניסים אפוא בלבם של הפליטים, שעליהם לעמוד על "זכות השיבה" שלהם ? הרי כמה הכרה וזאת הזרעות אור על נקודה זו.

ב-23 ביולי אשתקד הקדיש רדיו קאהיר תכנית מיוחדת למיסדר הצבאי בקאהיר שנועד לחוג את יום השנה השמיני למהפכה במצרים. בשעת המיצעד הכריז הפרשן :

מכבדים את נימוקיהן של ממשלות אלו, ככל שאנו מבינים מה קשה להן לדמות עצמן במקומנו. הבה אציע מבחן פשוט. השנה, כבשנים קודמות, שמענו דברים מפי איש הטוען שהוא מביע את רגשות הפליטים. נאזנו היה מוקדש להנחה אחת — שמדינת ישראל אין לה זכות קיום ויש לבטלה. אילו היה מדבר על איזו ארץ אחרת, והיה תובע רשות כניסה לגבולותיה, האם היו השלטונות באותה ארץ מרשים לו להכנס? אם דבר זה אין להעלותו על הדעת במקום אחר, בארץ קטנה המוקפת איבת שכנותיה מכל שכן.

מדינת ישראל אינה אדישה לגורל הפליטים, ואין היא משתמטת מעשות כל מה שבידה כדי לעזור להם. אך יכלתה לעשות כן יש לראותה לאור מצבה האמתי, הלחץ שהיא נלחצת, והסכנות האופפות אותה. לנהוג אחרת, פירושו להינתק מן המציאות, ולכך אין לשום ממשלה יפוי-כוח.

כלום יש בזה מן האמת, שסירבנו לקבל פליטים או לשלם כסף כל-עיקר? הרי תרומתנו עד כה: א. החזרה. היה זמן שסוסו"ת דאגה ל-50,000 פליטים בתחומי ישראל. הללו נקלטו בהדרגה. בשנת 1952 הגיעה ממשלת ישראל לידי הסכם מיוחד עם סוסו"ת, שהסיר מעל זו כל אחריות להבא ל-27,674 שהיו במדינת ישראל באותה שעה. (הדו"ח עמוד 13). מלבד זאת, במתן הכשר חוקי לפליטים שחזרו ונסתננו למקומותיהם בתקופה הראשונה, ובעריכת תכנית לאיחוד משפחות שנקרעו, הוחזרו יותר מ-30,000 מעבר לגבולותינו. כל אלה הערבים הושרשו בחייה הכלכליים של המדינה ונעשו אזרחיה. אילו היו המדינות הערביות מוכנות לקלוט אף הן חלק מאחיהן הפליטים. כבר היה כל הבעיה נעלמת.

כיום אחד מכל עשרה אזרחים ישראלים הוא ערבי. אולם אין בידנו לכלכל תוספת ערבים שנתחנכו על שנאה למדינת ישראל במשך שנים עשרה שנה. עם זאת, במסגרת פתרון על ידי השרשה בארצות הערבים, אין אנו מוציאים מכלל אפשרות את הרהבת התכנית לאיחוד משפחות.

ב. פיצויים. ישראל הכריזה לא אחת ולא שנים שבבוא פתרון על ידי קליטה בעולם הערבי, וב-הימצא הסיוע הבינ-לאומי שהוצע בשנת 1955, תהא מדינת ישראל מוכנה לשלם פיצויים, אף לפני השגת הסדר שלום סופי, ולפני יישוב בעיות אחרות. בקביעת שיעור הפיצויים יהא מן הצורך להביא בחשבון את נכסי היהודים באזורים כרו-בע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, ואת הכפ-

"הנה חיל-חלוץ ערבי חדש המשתתף השתתפות בולטת עמנו ביום-המהפכה — חיל-חלוץ של הצבא הארץ-ישראלי... הנה בא המשמר הלאומי, ובתוכו מפקדי הפדאיון, שהסתנו מבעד לקוי האויב לשם מעשי חבלה. המשמר הלאומי מתכונן ליום הגדול של כייבוש ארץ-ישראל מחדש".

ב-15 באוקטובר, בפירוש המוסמך על הופעת הנשיא נאצר לפני עצרת האומות המאוחדות, הכריז רדיו קאהיר:

"אין אנו מכחישים שאנו רוצים במלחמה. אנו רוצים במלחמה; זו זכותנו. החזרת ארץ-ישראל אינה אפשרית בלא מלחמה".

ב-12 בנובמבר 1960 שידר רדיו בגדאד את נוסח נאומו של ראש הממשלה קאסם בוועידת אגודת פועלי הנפט. הוא דיבר על "גדודי מלחמת-קודש" לשם כיבוש ארץ-ישראל והוסיף:

"אין אנו מדברים באקראי ובמעורבב. הכינונו את התכנית, הציוה, הכסף, האנשים והנשק. כבר התחלנו בגיוס חיל השחרור הארץ-ישראלי. נעמיד מספר נאות של קצינים, סמלים והיילים כמשענת חזקה לאחיהם, לשם השתתפות בגאולת מולדתם. כל המדינות הערביות תעמודנה לימינם".

כשאנו מעוררים את הדעת על חרחור-מלחמה מעין זה, אומרים לנו לעתים שאין לנהוג כובד-ראש בהכרזות ערביות הבאות לשם תצרוכת-בית. אך האומנם רשאים אנו לאטום אזנינו משמוע הכרזות של דיקטטורים ערבים או עמיהם, דיקטטורים החולשים על צבאות גדולים ומצו-ידיים היטב? הנוכל להתעלם מן ההתיימרות הג'לויה ב"סיבוב שני" שיבוא, ובו חלק לפליטי ארץ-ישראל אשר יזוינו ויאומנו לשם כך? הנוכל לפתוח את גבולותינו לפני המוני פליטים האמורים על קישור שיבתם בהרס מדינת ישראל? השאלות הללו תשובותיהן משתמעות כמאליהן. בכנות עמוקה נכספים אנו לשלום וליחסי שכנות טובים עם המדינות הערביות אשר מסביבנו, וא-מונתנו כי הדבר בוא יבוא. ואולם מדינות אלו עדיין מסרבות להכיר בקיומה של מדינת ישראל, ומאיימות לתקן את הדבר הנקרא בפיהן "משגה היסטורי". וזה הרקע לתביעת החזרת הפליטים. יש ממשלות שאין לנו כל ספק בידידותן ליש-ראל, הן יכולות להציע, במלוא תום הלב, כי נקבל עוד פליטים, יתר על מה שקבלנו עד כה. אנו

לא באו לעומתן שום מחוזות קונסטרוקטיביות ושואפות-שלום מצד מדינות ערב.

נהפוך הוא. אותן מגשלות ערביות אשר דחו בשנת 1947 הצעת פשרה שנתקבלה על-ידי האומות המאוחדות, אשר ניסו בשנת 1948, ללא הצלחה, לפתור את הבעיה בחרב, ובכך יצרו את בעיית הפליטים, עודן חולמות על נקם והרס.

כמה מהן תומכות יתדותיהן בדין-וחשבון שה"גיש בספטמבר 1948 הרוזן ברנאדוט, המתווך מטעם האו"ם. אין אנו מליצי-יושר לדין-וחשבון זה, שכלולות בו הצעות אשר התנגדנו להן. אך יש בדין-וחשבון זה כמה פיסקות המשיאות למדינות ערב עצות שראוי וראוי היה להן לשעות אליהן. כשהיתה מדינת ישראל בת ארבעה חדשים בלבד, כתב הרוזן ברנאדוט:

"ההתפתחות החשובה ביותר בארץ-ישראל למן נובמבר אשתקד היא העובדה שהמדינה היהודית היא מציאות חיה, איתנה ונמרצת... יהא מה שיהא עתיד המדינה היהודית הרכה, מסקנה שאין מנוס ממנה היא כיום שקיימת בארץ-ישראל מדינה יהודית, רי-בונית במלואה, ושהחלטת הערבים לחסלה אינה ניתנת להתגשם אלא בכוח הנשק, ובעצמה מספקת כדי להכריעה. מכל מקום, הפנייה לכוח הנשק כאמצעי ליישוב הבעיה נאסרה על ידי מועצת הבטחון... אין ספק כי הערבים שגו משגה טראגי בהשתמשם בכוח הזרוע בארץ ישראל... האומות המאוחדות החליטו החלטה נחרצה שהמלחמה אסור לה להימשך ושהסכסוך הארץ-ישראלי יש ליישבו בדרכי שלום. וזו הדילימה הערבית. המדינה היהודית, שהוקמה בחסותן ובסמכותן של האומות המאוחדות, אפשר לבטלה רק בכוח הזרוע. לכן על הערבים להשלים עם נוכחותה של המדינה היהודית, או ללכת בדרך הנמהרה של המריית פי האומות המאוחדות ולהתחייב על ידי כך חיוב שאין לשער מראש את כבדו וסכנותיו".

אם לפני שתיים-עשרה שנה כך, על אחת כמה היום. אולם הערבים עודם מתחמקים מראות את הדילימה שהרוזן ברנאדוט הורה עליה. הם מקיי-מים מצב, שאינו לא שלום ולא מלחמה, ושעלול להתפתח אם בכיוון זה ואם בהיפוכו. היש ספק מה הכיוון הרצוי לאומות המאוחדות? שלום על ידי משא-ומתן נדרש על-ידי הסכמי שביתת-הנשק, החלטות העצרת, על-ידי מגילת האומות המאוחדות, ועל ידי האחריות הכבדה של תקופת-תנו זו, כש"מלחמה מקומית" עלולה להמיט שואה על העולם כולו.

רים היהודיים בחבלי ירושלים ותברון, וכן את תביעותיהם של חצי מיליון מאזרחי ישראל לר-כוש שנאלצו להניח אחריהם בארצות הערביות השונות, אשר עברו לא הציעה שום ממשלה ערבית פיצויים כלשהם.

ועדת הפיוס לארץ-ישראל עדיין עוסקת בהכ-נת מצאי ואומדן לקרקעות הערביים הנטושים על סמך המצב שהיה קיים בשנת 1947, והשלטו-נות הישראליות שיתפו פעולה עמה במישור הטכ-ני ופתחו לפני פקידי הועדה את ארכיוניהם ורשומותיהם.

עניינו של האו"ם ברכוש זה צריך שיהא מוגבל במשימות הכרוכות בהצעת הפיצויים מצדנו. שום הוראות במגילת האו"ם אין בהן סמך למינויו של אפטרופוס מן החוץ לרכוש זה, ואין שמץ סיכוי שממשלת ישראל תסכים למינוי כזה.

למען דעת: אין שחר לשמועות על הרווחים העצומים שמרויחה ממשלת ישראל מן הרכוש הזה. הרכוש הנידון עיקרו הונח במצב נטוש ומוזנח בשנת 1948, והקרקעות שולבו זה כבר בתכניות הפיתוח, הטוב וההשקיייה שלנו. השק-עות ההון הגדולות שלנו בתכניות אלו מוצדקות הן מבחינת המדיניות הלאומית, אך ודאי שרחו-קות הן מלהיות מכניסות מבחינה פינאנסית רגילה. עבודת פיתוח זו במשך שתיים-עשרה השנים האחרונות אינה משנה מהבטחתה של ממשלת ישראל, מרצונה היא, לשלם פיצויים — הבטחה שדומה אין לה אחרות בתולדות בעיית הפליטים לאחר המלחמה באירופה ובאסיה.

כאן עלינו להוסיף אזהרה: מילוי הבטחת הפי-צויים יהיה מושפע בהכרח על-ידי המלחמה הכל-כלית שקשרו על ישראל הארצות שתושביהן יהיו התובעים לפיצויים.

ג. פקדונות בבנקים. מדינת ישראל שחררה פקדונות מוקפאים בשיעור שמונה מיליון דולאר בקירוב. השחרור נעשה במטבע זר, מפקדונות בבנק ברקלס ובנק עותומן. ההסדר לא כלל חש-בונות בבנקים אחרים, בעיקר משום בעיות הח-ליפין. כפי שנאמר בדין-וחשבון ה"ח של ועדת הפיוס, נעשים סידורים טכניים גם לשחרור החש-בונות הנוספים הללו. ממשלת ישראל מסרה אף הרבה כספות וחפצי ערך שהניחו אחריהם הפלי-טים הערביים. אף דבר זה נעשה על פי סידורים מיוחדים באמצעות ועדת הפיוס.

פעולות אלו שנעשו מתוך אמונה שיש בהן משום תרומה קונסטרוקטיבית לפתרון הבעיה,

קאסטרו והקומוניסטים

שתי שנותיו של המשטר החדש בקובה (ב) *

פ. ר. אלימאן

קהל מריי-הנפש, שהלך ורב ברבות הימים, אשר הלך אחרי פידל קאסטרו להלחם בבאטיסטא, נצטרף משתי שכבות. גרעינו היה מן האינטיגנציה, שהיתה מימים — לפחות מראשית שנות השלושים — חלוץ כל התנועות המהפכניות והטרוריסטיות באי. צעירים אלו היו רובם ככר לם בני משפחות בורגניות — לאו דוקא ממעמד הביניים העולה, אלא גם מבין בעלי-האחוזות ה"בינוניים ואף הגדולים. אביו של קאסטרו עצמו היה "לאטיפונדיסט" (את אמתות השמועה, שש-מעתי ממקור נכבד, שהיה רק המנהל, ולא הב-על, של קרקעותיו, לא היה בידי לבדוק); כבמ-קומות אחרים באמריקה הלטינית או, למשל, גם במזרח התיכון, נמשכו רבים מבני השכבה העל-יונה לתנועות רדיקליות, ואיש-הבוהימה המז-היר פידל קאסטרו נראה עוד בשנות לימודיו באוניברסיטה כנציג מובהק של אותה עמידת מחאה, שחוברו בה שאיפת-תקונים אידיאליס-טית עם סכסוכי-דורות שלא הבכירו, לאומנות דרוכה עם הרפתקנות-נעורים, עד שהמרידה האישית, הסתגננה והלכה כדי מרידה פוליטית. עשרות שנים היה הנוער הלומד של האבאנה עו-סק בפצצות ורימונים, אוגר נשק לא-חוקי ועורך התנקשויות; פידאל מצא לפניו אילנות להת-לות בהם.

הדבר אשר העלה את קאסטרו על קודמיו וי-ריביו הרבים היה ההבנה לכוח-הנפץ הכביר ה-טמון בקובה החקלאית. כל הקושרים וההפכ-נים שלפניו לא הביטו החוצה מהאבאנה: עיר-הבירה היתה זירתם, האוניברסיטה שדה גיוס להם. אבל בדרך זו אי אפשר היה להתגבר על מנגנון הדיכוי של באטיסטא ועל משטרת הב-טחון שלו הידועה לשמצה. לא רק מבחינה גי-אוגרפית, אלא גם מבחינה סוציולוגית, התחיל קאסטרו בקצה האחר. רוכסי ההרים של סיארה מאאסטרה בקצה מזרח האי לו לא רק מחסה ומגן מפני המשטרה והצבא: בתוך האכרים וה-אריסים באזור זה, הנחשל ביותר, שההתפתחות הסוערת של הכלכלה הקובנית לא הגיעה אליו, מצאה המהפכה שלו את בסיסה ההמוני הראשון.

כשחנה פידל קאסטרו בשנת 1957 במזרח קו-בה כדי לצאת למלחמתו בדיקטטורה של בא-טיסטא, מלחמה שנראתה דו-קישוטית, עמד בראש "חיל" שמנה פחות משמונים איש, שמר-ביתם נפלו עד-מהרה בידי אנשי הבטחון; לפ-רקים נותרו לא יותר מארבעה-עשר לימינו בחבלי היערות קשי-הגישה בסיארה מאאסטרה, ואולם כשהמריא הדיקטטור הנבוס ב-1 בינואר 1959 כדי לחוש לו מפלט, עמד רובה המכריע של האומה לימין המורדים. כולנו היינו "פידליס-טים" — רבות שמעתי פסוק זה מפי מתנגדים זועמים לקאסטרו! ואמנם מעטות המהפכות שז-כו בהסכמה שלמה ונלהבת כמהפכה הקובנית. אין אדם ששאלתי את פיו אשר ניסה להכחיש כי באותה שעה קיבלו לפחות תשע עשיריות מבני קובה בתרועות את האיש אשר בראש חבו-רות ה"בארבודוס" שלו, אלו הפרטיזנים עבי-הזקן וארוכי-השיער, הביס את באטיסטא וצב-או, 40,000 במספר, וטאטא את משטרו השנוא. נוכח אחדות-דעה זו אפשר שתיראה השאלה לשרשי המהפכה כמיותרת. האם לא נקבעה זו מתנועת איתנים שהקיפה את העם מכל מעמדו-תיו ושכבותיו? האם לא היו "בעלי-הזקן" פשוט חילי-החלוץ של כל השואפים לשבירת עול הע-ריץ? האם לא עשו אגודה אחת באותם ימים נלהבים בעלי-אחוזה ואכרים, סטודנטים ופוע-לים, עירוניים ממעמד-הביניים ופרטיזנים?

ואמנם בתחלת 1959 יכלו הדברים להיראות כך. אף על פי כן ניטיב לעשות אם נבחן יפה-יפה מיתוס זה של תקופת ההפיכה, וכן נבחן את האגדה האחרת שירשה את מקומה: כי המהפ-כה לא היתה מעיקרה אלא התקוממות ההמונים המקופחים מבחינה חברתית כנגד שכבה מוכת-שחיתות, הכפופה ל"אימפריאליזם" האמריקני. האמת מסועפת ומסובכת רב-יתר מהפירושים ההיסטוריים שלאחר מעשה — הפירוש ה"די-מוקרטי" וה"פרוליטארי" כאחד.

* חלקו הראשון של המאמר נדפס ב"מולד" חוב' 153-154 עמ' 107.

קה התנהגו בכל שנות המשבר במנוחה מפלי-
אה. אין סימן חותך לכך יותר מכשלונן של סיס-
מאות השביתה השונות שהוכרוזו אם מטעם הפי-
דליסטים ואם מטעם הקומוניסטים ואם מטעם
שניהם גם יחד. אמנם היו כמה שביתות גדולות,
אך אופיין היה כלכלי מעיקרו. וכל זמן שתנאי
העבודה והשכר היו שורש השביתה, הרי השל-
טונות שלא היו לוקים בצניעות-יתר, נהגו בנייט-
ראליות פחות או יותר.

פועלים בעלי תודעה פוליטית ורוח אופוזי-
נית חשו בכל כובד זרועו של המשטר ממש
כסטודנטים הממרים. ובכל זאת אין כל יסוד
לומר כי באטיסטה נקט, ביוזמים ודרך שיטה,
מדיניות "עוינת-פועלים". אדרבה, התחיקה ה-
סוציאליסטית הורחבה במידה ניכרת בימי שלטונו;
היו בקובה, למשל, חוקי פיטורים שהרחיקו לכת
מכל המקובל בארצות התעשייה "המתקדמות"
באירופה, ותקנות חופשה, שבאנגליה וגרמניה של
היום תיראינה "אוטופיות". יתר על כן, גם הא-
גודות המקצועיות, במידה שמשכו ידיהן מפו-
ליטיקה ולא איימו על המשטר גופו, זכו במידה
של אבטונומיה וחופש-תנועה, ואם ה"בוס" הו-
ריו והממולח שלהן מוכאל שקד להתהלך בידי-
דות עם הדיקטטור, הרי ידע, על כל פנים, לה-
פיק ממנו שפע יתרונות לחברי ארגונו (מעמד
הפועלים הקובני הוא, אם איני טועה המאורגן
ביותר באמריקה הלטינית). ודאי שבאטיסטה
"ריאקציונר" היה, שכן ביקש להחזיק את ארצו
באופן מלאכותי בשלב מדיני, שהתפתחותה כבר
דחפה אותה ממנו והלאה. אבל אין זו אלא אנדה,
שהוא דיכא את ההמון הפרוליטארי דיכוי כל-
כלי וחברתי, ואף "רושש" אותו, למען חבורת
מנצלים: סיפוקם של הפועלים מבחינה כלכל-
לית היה אחד הסממנים המובהקים שנשתמש
בהם לחיזוקו שלטונו המט.

מצב מיוחד זה נשתקף גם בעמדתם של הקו-
מוניסטים. בעבר — בימי נשיאותו הראשונה,
"הדימוקראטית", של באטיסטה — שיתפו פעו-
לם עמו ואף שלחו מיניסטריום לממשלתו. אמנם
לדיקטטורה שהקים באטיסטה בהפיכה של
1952 התנגדו (קודם-כך משום שראו בבאטיסטה
"כלי-שרת של האימפריאליזם האמריקני"), אבל
לפחות בשנים הראשונות היתה התנגדותם לשל-
טונו השרירותי של בעל-הברית מלפנים מתונה
ובלתי בטוחה, אך על הכל פסלו את דרכי המל-
חמה של קאסטרו. יש כרוזים של המפלגה הקו-

אם מן האינטליגנציה באו גרעינים והנהגתם
של איגודי הפרטיזנים הפידאליסטיים, הרי רוב
בנין של ה"אקארסיטו ראבאלדא" (חיל-המורדים)
בא מתוך האכרים והפועלים החקלאים. מבחינה
סוציולוגית היתה המהפכה הקובנית בעיקר מה-
פכת אכרים, שנתמכה ונישאה על-ידי המון ה-
מקופחים והמנושלים בכפר, אשר "נס-הכלכלה
הקובני" לא הכניס להם דבר ואשר לא ראו מו-
צא אחר ממצוקתם זולת "הפעולה הישירה" ש-
פידל קאסטרו תבעם לה.

ודאי אין זה סיפור-המעשה כולו. עדות היא
ליומנתו הטכסיסית המובהקת של קאסטרו, אשר
רק בשכרון ההצלחה נעשתה בלתי בטוחה, שע-
לה בידו להשעין את מרידת האכרים שחולל גם
על אותן שכבות חברתיות שלא היה להן דבר
לא עם האכרים העניים ולא עם האינטליגנציה
המהפכנית ומטרותיה. פידל נעשה עד-מהרה
לא רק לגיבורן של שכבות הביניים העירוניות,
אלא קיבל תמיכה — קודם-כל, כספית — גם
מחטיבה ניכרת של בעלי-אחוזות גדולים, תע-
שיניים וסוחרים. משטרו המושחת של באטיס-
טה, שסופו נשען על אלימות גרידא, היה ברבות
בתחלה ערובה ליציבות. ואפשר הדין עם אותו
דיפלומט של אמריקה הלטינית, ששבילי קובה
נהירים לו, אשר אמר כי תמיכתם של כמה עושי-
רווחים ממשטר באטיסטה במהפכה של קאסטרו
מקורה ב"תסביך-אשמה של עשירים": פשעי
המשטרה החשאית נראו יותר ויותר כרובב מביש
גם לאנשים שהפיקו הנאה ממדיניותו הכלכל-
לית של העריץ. ואין אדם צריך להיות מבע-
לי-המוסר כדי שיהיה לבו נוקפו לנוכח רווחה,
שאחד ממקורותיה, ולא הפחות שבהם, הוא
העובדה, ש"האבאנה כולה", כלשונו של פידא-
ליסט לשעבר, "היתה לבית-זונות ומאורת-קוב-
יוסטים".

לכן גדולה על אחת כמה התמיהה, שהחטי-
בה החברתית האחת אשר היתה מובהקת ברת-
עתה וזהירותה בשתי שנות המחותרת והמלחמה
הפרטיזנית היה דוקא מעמד הפועלים. ודאי
שקאסטרו מצא חסידים גם בקרב הפועלים;
החיבה שנודעה זמן-מה לבאטיסטה בשכבות
הפרוליטריות ניטשטשה חיש-מהר כמו קרנתו
בשכבות הבינוניות והעליונות. אבל בעוד שבס-
ביבה הבורגנית צצו בלי הרף קבוצות מרי בוז
אחר זו, הרי העוקדים במפעלי התעשייה וההספ-

ליזאציה" מעין זו. תיאום הפעולה הגיע לשיאו הראשון, בשעה שהשביתה הכללית, אשר מעורר לה לא יצאה אל הפועל כנגד באטיסטא, הוכרר זה לאחר מנוסת הדיקטטור והומשכה עד כדי שייכנסו "בעלי הזקן" להאבאנה ויקימו את שלטונם לפי ראות עיניהם. בהאבאנה עוד מצא תי אנשים, שבעיניהם אין אותה החלטת שביתה אלא החלטה מפוצצת וחסרת-שחר, אך לאמתו של דבר היתה זו בבחינת הלוח שבשדרה באס-טרטגיה המהפכנית. כאן אין לך דברים מפורשיים (ומדויקים) יותר מאלו שאמר בלאז רוקא, מזכיר המפלגה הקומוניסטית. השביתה, אמר, "היתה מכרעת להשלמת הנצחון, משום שסיכלה את המאמצים להעמיד במקום העריצות ממשלת-תיווך, ומשום שנתנה לחילות המרד את האפשרות לתפוס את כל המעוזים הצבאיים בהאבאנה, בלא שיצטרפו לירות ירייה אחת". וזו היתה, לדברי רוקא, תנאי קודם לכן, שמנגנון השלטון של באטיסטא לא יעבור במסירה למהפכנים אלא ש"ינותץ" כליל, כדי לשים במקומו מכוונה מדינית חדשה כמעט לגמרי.

ניתוח המנגנון הממלכתי

כאן המפתח להמשך התפתחותה של המהפכה. אם אמרנו במאמר הקודם שהפרוגרמה הימקורית של קאסטרו היתה במסגרת ריפורמה דמוקרטית "בורגנית", הרי אמירה זו טעונה תיקון: כוונתנו היתה למטרות החברתיות והכלכליות; מבחינה מדינית פוצץ קאסטרו מלכתחילה את המסגרת במסקניות וללא רתיעה. הוא לא הסתפק בפיזור כל הנציגויות הציבוריות שהקימה הדיקטטורה ובחיסול המפלגות שתמכו בבאטיסטא באופן זה או אחר או ביקשו להגיע לעמק השווה עמו. אף כל אותם הגופים והפוליטיקאים שהיו פעילים באופן חוקי בימי הדיקטטורה (ואפילו כאופוזיציונרים), ובכך הפרו את החלטת החרם של לוחמי הגארילה נגד "בחירתו" של באטיסטא, נמצאו עתה משוללים זכויות-הכבוד האזרחיות לשלושים שנה. אך נוקב הרבה יותר מאמצעים אלו היה שינוי המבנה הגמור בצבא ובמשטרה, ה"אקאדסי" טו ראבאלדא" (חיל המורדים) עלה לתפקיד הצבאי החדש, ואילו אנשי הצבא הישן נפרקו-קם או שהוצאו בדימוס, או, במקרה הטוב, הורעברו לגדודי עבודה. חברי קבוצות המרי והפרטיזנים שימשו גרעין גם למשטרה החדשה.

מוניסטית משנת 1957 (ולפי השמועה גם מתקופה מאוחרת מזו) שהוקיעו את לוחמי-הגארילה של סיארה מאסטרה כ"הרפתקנים" חסרי-מצפון והתרחקו בכל תוקף מן ה"פוטשיזם הזעיר-בורגני" של קאסטרו. לא רחוק לשער כי היה כאן לא רק ביטוי למורת-רוח על יריבות מסוכנת, אלא גם בבואה לעמדתו הסבילה של מעמד הפועלים כלפי מאבק קאסטרו. תומכי הקומוניסטים הקובניים היו מצויים לא רק בקרב הפרוליטריון, אלא במידה לא פחותה מזו בקרב האינטליגנציה, ואולם התפיסה, כי המהפכה לא תנצח אלא בהנהגת ה"פרוליטריון" הביאה את הקומוניסטים, למרות כל ההחלטות הנמלצות על הצורך במהפכה אגרארית, להמעטת ערכו של הפוטנציאל המהפכני האדיר שנצטבר בכפר, אשר קאסטרו, בלתי מסויג בסייגים דוקטריניים, ידע לגייסו ולפרקו.

הדבר נשתנה רק במחצית האחרונה של שנת 1958, לאחר שהמורדים עוררו זה-כבר עניין רב בעולם וזכו לעידוד ממזרח ומערב כאחד. אז נתגלה לקומוניסטים לפתע, שעוד רגע והחמיצו, ברוב ויכוחיהם על גבי ספרי-הלימוד המהפכניים, את המהפכה האמתית, ההולכת מחיל אל חיל, אפשר שקיבלו גם רמז ממוסקבה, כי יורילו להתנהג באופן "ריאליסטי" יותר. על כל פנים עשו מיפנה זה, שלחו את החריף שבמורחותיהם אל פידל בסיארה והציעו ל"הרפתקן" ול"פוטשיסט הזעיר-בורגני" לא רק חזית מאוחדת, אלא גם הכריזו על נכונותם לקבל את הנהגתו. שלושה חדשים עשה שליחם קארלוס רפאל רודריגאז במטה חיל-המורדים בשיחות שאין להן סוף עם קאסטרו ואנשי-סודו. מה נידון ונתברר באותו חוג, דבר זה לא נודע לעולם; אין ספק כי השיחות יצאו מגדר בירור בעיותיו של המאבק המהפכני והגיעו לתחום האידיאולוגיה. העובדה שמכאן ואילך הלכו הקומוניסטים והיפידאליסטים בצעד אחד ללא תקלה מעידה שבאותן השיחות עלה בידי הדיאלקטיקן התרבותי והפיקח רודריגאז יותר מיישוב חילוקי-הדעות שהיו בין הצדדים. יחד סיכלו מעתה את כל הנסיונות לשים קץ למלחמת-האזרחים על-ידי תיווך ופשרה, להניע את באטיסטא שיתפטר מרצונו, לשוב ולכונן את המצב החוקתי ולהגיע ממילא ל"נורמאליזאציה" בהקדם האפשרי.

אכן גם קאסטרו גם בעלי-בריתו הקומוניסטים החדשים מעונינים ביותר למנוע "נורמא-

צועית. ועידת האגודות המקצועיות בשנת 1959 גסתיימה בתבוסה קשה של הקומוניסטים. אף שקאסטרו התערב באופן אישי כדי ליישב את חילוקי הדעות בין הקומוניסטים למתנגדיהם, ולהעמיד את אנשי האגודות המקצועיות על צי-ווי "אחדות המהפכה". רק לכאורה היתה המת-לוקת על בחירת הועד הפועל החדש; לאמיתו של דבר סבב הויכוח לא על חילופי גברי אלא על תפקיד האגודות המקצועיות בתוך ההתפת-חות המהפכנית. רוב הצירים והעסקנים נלחמו לעצמאות האגודות המקצועיות. ליכות לייצג את עיניני הפועלים גם כלפי הביורוקרטיה ה-ממלכתית, בעוד שהקומוניסטים דגלו בהנחה כי התביעות החומריות ראוי להן להיסוג מפני צר-כי המהפכה. בסופו של דבר יישב קאסטרו את ה-סיכסוך באורח תחוקתי, על ידי שהפקיע כוחן של האגודות המקצועיות במחי אחד: מיניסטריון העבודה ניתנה לו הסמכות לא רק לקבוע את שכר העבודה ותנאי העבודה, אלא גם להחליף את הנהגת האגודות המקצועיות לפי ראות עי-ניו. אבל כיון שנציגי "תנועת 26 ביולי" בקרב ארגוני הפועלים לא היו מוכנים לוותר על עצ-מאותם, לא היתה לממשלה ברירה אלא להשען על הקומוניסטים ולהסגיר לידיהם את עמדות השליטה באגודות המקצועיות; רק הם שימשו מעתה ערובה למניעת התסיסה במפעלים ולקב-לת הדין על ידי הפועלים, דינם של הקרבנות שתבע מהם המשטר — בתחילה הויתור על תנועת השכר, ולהלן הניכויים המרובים מן המשכורת, תרומות "בהתנדבות", למען תיעוש, למען קניית נשק ולמען שאר מטרות ממלכתיות (כ-12% מן השכר מנוכה כיום לצרכים אלו).

כך הגיעו הדברים גם להתנגדות נמרצת מצד הפועלים לחילופי המשמרות שכפו עליהם מל-מעלה. פועלי הבנין והחשמלאים ביחוד התנגדו מרה לנסיון הממשלה להרכיב אלופים קומוניס-טיים לאגודותיהם, ועובדי רשת החשמל יצאו עוד בדצמבר 1960 לרחוב כדי להביע אמון להנהגתם הותיקה, שנבחרה בבחירה חפשית. אכן גילוי רצון זה לא שינה כלום ממהלך הדברים: הנציגים הודחו, הוצאו מן האגודה, נאלצו לברוח או נאס-רו. רובם היו פידאליסטים ותיקים; ואולם ריחם נבאש בתקופה מוקדמת לפי הערך, כאשר יצאו נגד הלאמת מפעלי החשמל — אגב, עדות שנישול הבעלים הזרים לא תמיד זכה בתמיכתם המאו-חדת של הפועלים.

שינוי-מבנה גמור זה נתכוון, קודם-כל, כמובן, לשמירת המשטר המהפכני כנגד מרידה והפיכה. אבל היה בכך גם ניתוק מודע ושיטתי של ה-רציפות הממלכתית. אין זה גינדור בלבד אם הצבא נקרא עד היום "חיל המורדים" (ובשם זה הוא יוצא לקרבות כנגד המורדים החדשים בחבר-לי ההר של דרום קובה...).

רק חלק אחד מן המנגנון הממלכתי שרד זמן רב להפליא מבלי שנגעה בו יד המהפכה: הרשות המשפטית. אמנם אויבי המשטר למיניהם נמס-רו ל"בתי-דין מיוחדים", שחשיבותם גדלה ככל שגברה המתיחות הפוליטית וקמה אופוזיציה חדשה של פידאליסטים נכובים. אך סמכויות המשפט האזרחי ודיני העונשין נתקיימו — למו-רת-רוחם של הקומוניסטים — בידי בתי-הדין הרגילים. רק בדצמבר 1960 הגיע קאסטרו לע-קירת הגורם העצמאי הזה. פסקי-דין שיצאו להתריס כנגד מעשים שרירותיים של השלטון, שאינם מתיישבים עם "החוקיות המהפכנית", עוררוהו למכה זו, שניפצה את שרידי הפנית של מדינת-חוק מעל פני הבניין הטוטאליטארי שהו-קם בינתיים.

הפועלים נגד קאסטרו

סקירה זו שסקרנו את הפרי-הסטוריה של משר-טר קאסטרו היתה דרושה לשם הבנת משחק הכוחות הנוכחי, ששרשו בראשית צמיחתה של המהפכה. התמרון המוצלח שעל ידו נחלצו הקו-מוניסטים זמן קצר לפני נצחון קאסטרו מבידו-דם ובן-לילה הופיעו כחלוצי המהפכה, תמרון זה נעשה גורם מכריע לגבי התפתחות הנסיון הפידאליסטי ממש כמו ניתוח מכונת השלטון הישן, שכאן יצאה תנועת קאסטרו — ביודעים או בלא יודעים — בעקבות הדוקטרינה הלניניס-טית על המהפכה עוד בימים שהפרוגרמה הכל-כלית-חברתית שלה עדיין היתה רחוקה מרחק רב מן הקיצוניות הנוכחית. ועד היום פועלת פעולתה הרתיעה הבולטת של הפועלים: במידה מרובה יותר מהתנגדותה של הבורגנות הליב-רלית — ומה גם של זו השמרנית — שהחריפה ברבות הרדיקליזציה של המשטר, הרי התנגדו-תם של הפועלים, שהיתה בתחלה התנגדות סבי-לה ונעשתה פעלתנית יותר ויותר, היא שדחפה את המשטר אל דרך הטוטליטריות. אין עדות חותכת יותר לכך מן הקשיים שנת-קלה בהם הממשלה המהפכנית במדיניותה המק-

אחד לא נלאה קאסטרו להדגיש השכם והערב את צביונה ה"הומאניסטי", הדמוקראטי, החירותי— ולפיכך הבלתי קומוניסטי במהותו — של המה" פכה הקובנית. כדאי להביא כאן פסקה מנאומו ב־22 באפריל 1959:

"המהפכה שלנו דוגלת בעקרון הדמוקראטי; היא תומכת בדמוקראטיה הומאניסטית. הומאניזם פירושו שאין להקריב את היקר בצרכי האדם— את חירותו— כדי לספק את צרכיו החמריים, ושהחירויות האנושיות המהותיות ביותר אין להן כל משמעות אם לא יסופקו גם הצרכים החמריים. הומאניזם פירושו צדק חברתי עם חופש וזכויות האדם; הומאניזם פירושו כל הכלול במושג הדמוקראטיה. אך לא דמוקראטיה להלכה, אלא בממש... על רעב ומצוקה תיכון עריצות, אך לעולם לא דמוקראטיה אמיתית... לא לחם בלי חופש ולא חופש בלי לחם; לא ויקטאטורה של יחיד או של כת ולא אוליגאר-כיה של מעמד; שלטון העם בלי אוליגארכיה ודיקטאטורה; חופש עם לחם ובלי טרור; זהו הומאניזם!"

"לא לחם בלי חופש ולא חופש בלי לחם"— זו לא היתה נוסחה פידאליסטית מן השורש; סיסמה זו שאובה מכתבי האיאי די לא טורוז ותנועת אפר"א בפארו, שביקשה להגדיר בכך את עמדתה האנטי־אימפריאליסטית וגם האנטי־קומוניסטית התקיפה. כאנשי אפר"א יצא גם קאסטרו בפומבי חוצץ נגד הקאפיטאליזם הנשען על הרעב, וכן נגד הקומוניזם המבער את הרעב, אך עוקר בכך את החופש.

והנה נעוצה בנוסחה זו גופה מסקנת־הסלף. בשעה שהודה קאסטרו כי הקומוניזם הביא פתרון לבעיות הכלכליות (ולו על חשבון החירות), הרי קיבל בכך ביסודו של דבר את מחציתה של הדוגמה הלניניסטית־סטאליניסטית. אך עתירת תוצאות ממסקנת־סלף זו היתה העובדה שקאסטרו נמנע למעשה מכל הסתייגות מן הקומוניסטים, אשר התרחק מהם להלכה. לא זו בלבד שהעניק לקומוניסטים חופש פעולה (ובכך נתן להם יתרון עצום לנוכח שיתוק כל שאר המפלגות), אלא גם אסר — בשם "אחדות המהפכה"— כל התמודדות רעיונית ומדינית שיטתית, הנובעת מן המציאות הקובנית, עם המפלגה הזאת; עוד בתקופה מוקדמת נעגן בהנחה כי האנטי־קומוניזם, המאיים על "אחדות" זו, אינו מתיישב עם עניני המהפכה.

* לפי קובץ הנאומים והכתבים של קאסטרו.

דוקא מאבקים עקשניים אלו על השליטה באגודות המקצועיות מבהירים את כל המוקשה שבטענת אנשי קאסטרו כי הפכו את קובה למדינת "פועלים ואיכרים". לא מקרה הוא שחופש האיגוד המקצועי היה מן הזכויות הדמוקרטיות הראשונות שנעקרו על ידי המדינה המהפכנית: הדבר מתבאר בעובדה שמנהיגי הפועלים עמדו ביתר תוקף מנציגי הטיבות חברתיות אחרות על עצמאותם ולא הניחו להפקיע כוחם הפקעה "קרה" או להפכם לספיחיו ומכשיריו גרידא של השלטון. ועמדה זו כרוכה במידה לא מועטה בכך. שהאגודות המקצועיות קיימו בידן גם ביימי באטיסטא יתר תופש תנועה ממה שניתן להן בדרך כלל במשטרים אבטורטריים. הבורגנות, החלשה מבחינה פוליטית, הבלתי מאורגנת והעמוסה תסביכי אשמה, לא היתה מתנגד רציני לגבי קאסטרו. נקל היה לו להדיח פוליטיקאים ותיקים שהלכו אחריו ומן־מה, אך תבעו מיד לאחר המהפכה את "הבחירות החפשיות" המובטחות; קשה יותר היה לתמרן ולשתק את המוני הפועלים, שהיו בעלי תודעה ומאורגנים באגודות חזקות: הם עמדו על זכות השביתה שלהם, תבעו במפגיע שיפור רמת המחיה, ולא היו מוכנים כלל לקבל ברוח נמוכה את ההתקפה על הדמוקרטיה הפנימית באגודותיהם.

והנה דבר זה הביא לידי תוצאה כפולה. ראשית נמצאת הממשלה כיום מבודדת ומנותקת מחלק גדול — אולי הגדול ביותר — של המעמד אשר בו היא תומכת יתדותיה, ושנית, רוח אה הממשלה הכרח לעצמה, נוכח מורת־רוח זו של הפועלים, להיסמך על הקומוניסטים. שבירת חופש האיגוד המקצועי היתה לא רק הצעד הראשון מדיקטטורת־המעבר ה"דמוקראטי" שית", שהכריז קאסטרו בתחילה, אל הכפייה הטוטאליטארית המתמדת, אלא גם, לדקדוקה של הגדרה, הנקודה שבה נשתלבו ונתאחו עד לבלי הפרד כמעט הפידאליזם והקומוניזם, לאחר שנתקרו בתחלה מבחינה טכסיסטית. או שמא נאמר: הנקודה, שבה נתגלה לעיני כל האיחוי שניעשה והיכבר בפועל? אין אני מעיז להשיב על שאלה זו תשובה מרעת.

מ"הומאניזם" לטוטאליטריות

דבר אחד בטוח: היחס בין הפידיאליסטים לקומוניסטים בשנה הראשונה לאחר נצחון המהפכה הצטיין בדומם משמעות מיוחדת במינה. מצד

הדמוקראטיים שהכריזו עליהם בתחילה (בגידה שאין לפקפק בה עוד), אלא גם ריתק את גורלו לצמיחות לגורלם של הקומוניסטים? האם נגזר דינה של המהפכה הקובנית ל"בולשביזאציה", ואין להשיב? חלילה לנו להקל על עצמנו מתן תשובה על שאלה זו, אפילו שפע העדויות מחייב להשיב עליה הן. כדי לחדור מבעד למקלעת הסבוכה של שותפות האינטרסים הקומוניסטית-פידאליסטית, וכדי לבחון את חוסנה של חזית מאוחדת זו, יש לקבוע את אבן-הבוחן בעומק רב יותר.

בין פירליוזם לקומוניזם

העתון "ראולוסיין" אינו רק עתון-הממשלה; הוא נחשב גם לכלי-מבטאה של תנועת "26 ביו" ל" וממילא לבת-קולו של קאסטרו. מפי עור-כיו ומשתתפיו של עתון זה, אמרו לי, אוכל לש-מוע תורת הפידאליזם כנתינתה, ללא עיקום, ולקבל תשובה על שאלתי הנשנית, מה טיבו של היחס בין הפידאליזם לקומוניזם ומה הם חיי-לוקי הדעות בין שני הגופים.

ואמנם קיבלתי תשובה, והיא ברורה כל-צד-כה: בנוגע למדיניות הנהוגה בקובה כיום אין עוד חילוקי-דעות כלל; יש הסכמה גמורה הן בנוגע לשיטות והן בנוגע למטרות המהפכה. אכן נוסחה זו היא חדשה לפי הערך. עוד בראשית הקיץ שעבר הכחישו אנשי "26 ביולי" את שיוון-דעותיהם עם ה"סוסיאליסטאס פופולארס". כיום אין רואים עוד הסתייגות מעין זו כלפי הקומו-ניסטים כנחוצה, ואולי כבר רואים אותה כבל-תי אפשרית. "אחדות הכוחות המהפכניים", אשר עוד לפני חדשים מספר נחשבה לבעיה, או מכל מקום, למשימה, מוחשת כיום כעובדה מוגמרת שאין עליה עוררים.

לכאורה אפשר להסתפק בכך: אם אף תועמ-לני קאסטרו אינם רואים עוד צורך לגדור עצ-מם מבעלי-בריתם הקומוניסטיים, אם אף הם קוראים למפלגה הקומוניסטית דרך קיצור "ה-מפלגה", הרי רשאי אדם מן החוץ להסיק בלא נקיפת-לב את המסקנה, כי הפידאליזם (דהאידי-נא) שוב אינו אלא ביטוייה המקומי והמיוחד של התנועה הקומוניסטית העולמית. האין אפוא ה-נסיון להבחין הבחנות דקות נסיון לבטלה? וה-נה המעמיק לחדור במקצת ימצא שזיהוי פוליטי זה עם ה"פארטידא סוסיאליסטא פופולאר" אינו מציא גם כיום הסתייגויות מסוימות כלפי האי-

תוצאות עמדה זו היו נוקבות, ואין הדבר לא מעלה ולא מוריד, אם פידאלי, בהגנתו זו על הקו-מוניסטים מפני ביקורת, קיים משימה טכסיסית כמוסה, או נעשה לקרבן המיסטיקה המהפכנית של עצמו. על כל פנים, הוא לא מנע על ידי עמדתו את התפוררות החזית המהפכנית, אלא רק דחה, ודחה לאופוזיציה ולמתחרת, אותו חלק מתומכיו שעמד בעוד מועד על הסכנה שבעמדה חד-צדדית זו. דבר זה הביא לידי המשבר הגלוי הראשון של "תנועת 26 ביולי". קאמילו סיאג-פואגוס, החשוב בעוזרי קאסטרו וממנהיגי הפר-טיזנים לשעבר, אשר הביע חששות גוברים כל-פי מדיניות זו, נספה בתאונת מטוס מסתורית, שהשמועה בהאבאנה רואה בה מעשה חבלה קו-מוניסטי. המושל האנטי-קומוניסטי של מחוז קא-מאגואץ, הוברט מאטוס — ידידו הקרוב של סי-אנפואגוס — נאסר הוא וקרובי עוזריו עוד באוקטובר 1959 כ"קונטר-ריבולוציונר" ו"בו-גד". בכך יצא לאור הקרע בין היסודות המתו-נים והראדיקאליים, האנטי-קומוניסטים והפרו-קומוניסטים, בתנועת קאסטרו. מכאן ואילך החל תהליך בלתי-נעצר של השתוות גוברת בין פי-דאליזם לקומוניזם, שבו נתפוררו עד-מהרה כל היסודות הדמוקראטיים והחירותיים בפרוגרא-מה של המהפכה, בעוד ש"דיקטטורת המעבר" של הממשלה המהפכנית נהפכה יותר ויותר למ-ערכת כפיה נוקשה של מדינה טוטאליטארית.

המיפנה ניכר ברור בגילויי הדעת השונים של קאסטרו. עוד באבגוסט 1959 ראה להדגיש שאי-נו קומוניסט, ושרעיונותיו אין להם דבר עם הקומוניזם; אלא שאין הוא רוצה לרדוף חסי-דיה של אידיאה פוליטית אחרת, שכן הוא וחב-ריו אין בלבם "פחד מפני אידיאולוגיות נכ-ריות". אבל כעבור שני חדשים קרא הקורא דב-רים אחרים: "אינני מאמין בשקרים הנפוצים על הקומוניזם, כי מכיר אני את השקרים אשר אותם האנשים מפיצים על המשטר שלי". וה-איש אשר אך לפני זמן-מה דגל במתן חופש לקומוניסטים בטענה שדיכוי דעות אחרות פסול בעיניו, לא היסס עתה לבער בלי רחם את כל אותם הכוחות במחנהו הוא, שנהגו כובד-ראש בסתירה שראו בין "הומאניזם" לקומוניזם וביקשו להסיק מסקנות מעשיות מראיתם זו.

כלום פירוש הדבר שאין עוד חילוק כיום בין מדיניותו של קאסטרו לבין עמדתם של הקומו-ניסטים? האם לא רק בגד קאסטרו באידיאלים

סובלנות ב"תנודות" ו"סטיות" של האינטליגנציה — לפחות עד שיקומו מתוך ההמונים "אינ" טלקטואלים מטיפוס חדש" וישנו שינוי יסודי, מתוך זיקה קרובה להמונים, את הנוף האידיאולוגי.

בדרך למפלגה מאוחדת

אבל האומנם רק באזורי-גבול כאלו מן הגמנע להביא את הפידעליוז והקומוניזם לידי חפיפה? אפשר היה להניח כזאת למקרא הכרזתו של גא' ווארא, נשיא הבנק הלאומי לשעבר, כיום "מי-ניסטר התעשייה" הכל-יכול של קובה, ואיש-סודו של קאסטרו בכל-עת, שהצהיר בשעת ביקורו במוסקבה בדצמבר אשתקד. עיקר ההכרזה היה שהמהפכנים הקובניים סומכים שתי ידיהם על גילווי-הדעת שיצא מחיק הכינוס העולמי של 81 המפלגות הקומוניסטיות שנתכנס באותה שעה. עוד לא היה לפניו דובר פידעאליסטי שיתיי-צב כך ללא סייג לימין הקומוניזם. בניגוד לאנשי-שיחי במערכת "ראוולוסיון", שהגבילו את ההסכמה לתחום המדיניות הקובנית, הרחיב "הפידעאליסט מספר שניים" את הסכמתו למלוא רוחב האסטרטגיה והטקטיקה של הקומוניזם העולמי, כפי שבאו על ביטוין בגילווי-הדעת של מוסקבה, לאחר הויכוח האידיאולוגי בין הר-ויסטים לסינים.

אין ספק כי העמדה שנקט גא'ווארא לא נקבעה מתוך שגיון, או מתוך התלהבות רגעית, אלא היא נובעת נביעה הגיונית מכל התפתחותה של המהפכה הקובנית. באותה הזדמנות במוסקבה אמר גא'ווארא, שקובה "עדיין" אין לה מפלגה מהפכנית מאוחדת. נוסחה זו נותנת מקום לפי-רוש אחד בלבד: שהמפלגה, שעדיין אינה קיימת, צריכה לקום — ובקבלה את גילווי-הדעת של 81 המפלגות הן לא תהא אלא מפלגה קומוניסטית כשרה בתכלית הכשרות.

לפיכך יש ענין מיוחד בדבריו של מנהיג הקומוניסטים הקובניים, מזכיר המפלגה, בלאו רוקא, בועידה הנזכרת. בנאומו הפרוגרמטי, שבו ערך את מאזן המפלגה וההתפתחות המהפכנית, כבר עמד רוקא — חמשה חדשים לפני גא'ווארא — על סיכוי מיוזגם של כל הגופים המהפכניים בקובה לארגון אחד. הוא יצא מן ההנחה, שהמפלגה הקומוניסטית אינה "הכוח המאורגן היחיד של המהפכה הקובנית": אף "תנועת 26 ביולי", מחוץ ללת המרד נגד הדיקטטורה של באטיסטה, וכן "המינהל המהפכני של 13 במארס", שצמח מתוך

דיאולוגיה הקומוניסטית הרשמית. אמנם "המאר" כסיום-לניניזם" קרוב הוא גם קרוב להעשות להשקפת-העולם המחייבת של המהפכנים הקובניים; לא בכדי מקצה חנות-הספרים של "הדפוס הלאומי" הממשלתי, שהותקנה בדיוטת-הקרקע של מלון-הילטון מלשעבר, מקום-כבוד לכתבי-הם של לנין, סטאלין, מאו טסא טון, וכרושצ'וב. אף על פי כן עדיין מהססת האינטליגנציה הפידעאליסטית לסגל לעצמה את דעותיהם הפשטניות של הקומוניסטים במדיניות התרבותית. גם דבר זה יצא ברור בשיחה עם אנשי "ראוולוסיון", אחרי ה"ריאליזם הסוציאליסטי" וכל הכרוך בו לא היו להוטים ביותר. מוכנים הם אולי לקבל את הקולקטיביזציה במתכונת סוביטית, את "הלאמת ענפי התעשייה המכריעים", את הויקה ההדוקה ל"מחנה הסוציאליסטי" במדיניות-החוקין; מוכנים הם אולי לקבל את ההנחה שבברית-המו"עצות עבר ובטל לחלוטין "ניצול אדם על-ידי אדם" (הדין-וחשבון שמסר עורך "ראוולוסיון", קארלוס פראנקי, על מסעו בברית-המועצות נבדל רק בתום-אמונתו מזה של עסקן מפלגתי קומוניסטי מאומן, שטיעונו מדוקדק יותר). אולם הרעיון כי לשכה פוליטית כלשהי תהא מוסמכת להתוות דרכים ליצירה האמנותית לא יכנס בשום אופן בלבם. וכך אנו מוצאים שאנשים וסופרים, שהיו נידונים במוסקבה ברותחים כנציגי "התנועות בורגניות", חפשים בהאבאנה לצייר, לכי-תוב, להציג, ולפרסם כאוות-נפשם, ואף במידה ניכרת של עידוד רשמי וציבורי. להשליך אחרי גוום את ריבוי-הצורות והדקות המפוקחת של המודרנה המערבית ולהכיר בטראקטוריסטית הקורנת מניה וביה כארכיטיפוס של "הגיבורה החיובית", דבר זה נראה כרעיון מופרך אף לא-לה הנכונים לקבל את דין ההנחות המדיניות, הכלכליות והחברתיות של כרושצ'וב בלי מורת-רוח.

אבל זוהי כמובן רק בעית-שוליים. הקומוניסטים עצמם פיקחים למדי שלא לעמוד על כך במידה מוגזמת. אמנם בועידתם האחרונה באב-גוסט 1960, ראו צורך לקרוא להתגברות על תיאוריות "מופשטניות" ו"אמנותיות-גרידא", ו"לתבוע אמנות "עממית לאמיתת", אגב שיבה ל-מופתי המאה התשע-עשרה, כדי להגיע ל"תרבות קובנית אמיתית", שאינה מהולה בסיגים "אימ-פריאליסטיים" ו"בהתאם למטרות המקוריות של המהפכה". עם זה הופרחה הסיסמה, שיש לנהוג

מחדש בוועידה השמינית של המפלגה, הוא בקו זה של מדיניות "אחדות" הרואה ארגונים אלו כרכיבים עתידיים של המיזוג הקומוניסטי-פידא"ל ליסטי הנכסף, ושוקד להימנע מכל דבר שיעורר התנגדות למיזוג זה.

אין סיכוי לטיטואיסטים

כל הויכוחים הפנימיים הללו מעידים, עד היכן התרחקו הקומוניסטים של קובה מתיסתם הדוק-טרינית המקורית ובאיו מידה הגיעו לטאקטיקה גמישה להפליא: ככל שהשפעתם גוברת, שוקדים הם ביתר מסקניות על מדיניותם, מדיניות "הזרז" עות הפתוחות". לא למצוא נוסחה אידיאולוגית זו או אחרת הוא להם העיקר, אלא לקרב ולקשר אליהם לבל-הפרד את כל הכוחות שהם בלתי קומוניסטיים במקורם, שהם עצמאיים עדיין, כדי לחסם על-ידי כך את המהפכה בייעל בפני הכוחות שהיא רואה אותם כ"עוינים". השפעות עוינות אלו אינן דווקא "אימפריאליסטיות" או "בורגניות" בלבד; הסכנה, שהפידאליזם יפול ברשתה של הבורגנות, שוב אינה סכנה של ממש זה ימים רבים. על כן מחשיבים הם שבעתים כל מגמה "טרוצקיסטית", "סינדיקאליסטית", ועל הכל, "טיטואיסטית", שהם חשים וחושדים בה בכל פינה — על כל פנים, עד לפני חדשים מעטים.

ואמנם היו ימים, שהמופת היוגוסלאוי היה לו כוח-מושך רב לגבי המהפכנים הקובניים שמחוץ למפלגה הקומוניסטית. המושגים ה"טיטואיסטיים" על מינהל פועלים בידי עצמם, על כלכלת-שוק סוציאליסטית, על תחרות חפשית בין יחידות-משק קואופרטיביות, צודדו לבם של פידא"ליסטים, שהרדיקליזם המהפכני שלהם היה מעורב במידת-מה של חשדנות כלפי טבעו העריצי של הקומוניזם הסוביטי. ואמנם נזכר שם יוגוסלאוויה בפי דיפלומאט קובני, ששוחחתי עמו לפני נסיעתי, כאחד ה"מופתים" שעמדו לנגד עיני ממשלתו במיפעלה לשינוי חברתי. (המופתים האחרים אשר הזכיר היו סין וישראל; שהרי ברית-המועצות היא "ארץ מפותחת מאד", בעוד שקובה עומדת לפני המשימה לשנות את המיבנה הכלכלי והחברתי דל-הפיתוח שלה). אפילו חיי-מאגאז, הממונה על הריפורמה החקלאית (אינר"א), הגדיר עצמו פעם, כך אומרים, כ"טיטואיסט", ומובנים על-יכן חששותיהם של הקומוניסטים הקובניים, שמא המהפכה הראדיקלית הראשונה

קבוצת-המרי העירוניות בתוך תחום שלטונו של באטיסטה, יש להכיר בהם כשותפים למהפכה:

"כל הכוחות הללו פועלים כיום במאוחד, מתוך תיאום ושיתוף-פעולה, ובראשם מנהיגה האהוב והמכובד של מהפכתנו, פידל קאסטרו".

תפקידם של הקומוניסטים הוא, המשיך רוקא, לחזק בלי הרף שיתוף-פעולה זה יותר ויותר, ומפלגתו בטוחה

"כי עם התפתחותה והתקדמותה של המהפכה, עם תיאומם ושיתוף-פעולתם המתהדקים של הכוחות מהפכניים, יבוא ברגע הנכון האיחוד הגמור, מיזוג כל הכוחות לתנועה אחת ויחידה".

זה יותר מחצי שנה שמו להם איפוא הקומוניסטים למטרה את הקמת "המפלגה המהפכנית האחידה", אשר רמו עליה גאוארא במוסקבה. זה-כבר קיימת ומוכרזת נכונותם להעמיד מפלגה זו תחת מנהיגותו של "המנהיג האהוב פידא"ל". דוקא כאן נתקלו תחילה בקשיים בשורותיהם הם, ומדברי רוקא אפשר ללמוד במדויק מה טיבם של אותם קשיים: "כיתניות" של חלק מן העסקנים הקומוניסטיים:

"כל קומוניסט, תהיה מה שתהיה כהונתו, חייב להיות אויב מושבע לכיתניות, שהיא מכשול שאין כמוהו לשיתוף-פעולה ולתיאום, מכשול לאחדות, הרס לאחדות".

אבל מי ומי הם ה"כיתנים"? לאו דוקא הדוג-מטיקנים הסטאליניסטיים. בן-ארגון הקומוניסטי הקובאני מציין מושג זה כל קומוניסט, הכופר — אם מטעמים ארגוניים-אנוכיים ואם אידיאולוגיים — בצורך איחוד פוליטי תחילה, וארגוני להלן, של כל "הכוחות המהפכניים", התובע "מדיניות מעמדית עצמאית של הפרוליטריון", המתנגד ל-העמדת המפלגה תחת קאסטרו ורואה בכך ויתור על תביעת ההנהגה של מפלגתו, ושאינו רוצה להבין שאי-אפשר כי המפלגה הקומוניסטית תקח לה פשוט את תפקיד-מפלגת-האחדות הטוטאלי-טארית, בתנאים המיוחדים של קובה, ושעיצוב ארגוני חדש "בשלב גבוה יותר" הוא מן ההכרח. ואולם "כיתן", ראה זה פלא, הוא גם מי שרוצה במיפעל-גיוס של חברים חדשים למפלגה ובה-פיכת המפלגה הקומוניסטית למפלגת-המונים, בעוד שמנהיגי המפלגה מחזיקים כרגע בדעה, כי יש לעצב את המפלגה קודם-כל כמפלגת-קאדרים: גם הויתור על משיכת חברים משוררי-תיהם של ארגונים מהפכניים אחרים, שאושר

מ"חוק הריפורמה העירונית", הפקעת כל רכוש-הבתים העירוני; שום רשות של המפלגה הקומוניסטית לא תבעה דבר מעין זה, שהוא נראה כמנוגד לכל מה שהקומוניסטים רואים כמיוחד למהפכה הקובנית ב"שלב הנוכחי". ההבטחה (שאינה ניתנת להתגשם לעולם) כי המדינה תעניק בעתיד לכל אזרחיה את מגוריהם ללא תשלום, נראית מבחינה מארכסיסטית-לגיטימית כקפיצה "אוטופית" אל שלב התפתחות חברתית אשר לא הושג עדיין אפילו ב"מולדת כל העמלים".

שוב, כמו בעבר, הדהים והביך הפידאליזם גם הפעם את בעלי-בריתו הקומוניסטים לא רק על-ידי עצמאותו אלא גם על-ידי תפיסת-המרובה שבעשייתו, על-ידי הלהיטות שבה הוא פוסח על ה"שליבים" שנקבעו בהלכה, ועל-ידי הספונטאניות "הדילטאנטית" שבה הוא מוציא מנרתיקו תכניות שלא הבשילו, בלי לשעות לתוצאותיהן החברתיות, הכלכליות והמדיניות.

היוצא מדברינו: בקובה שולט כיום, פחות או יותר, הרעיון הקומוניסטי, אבל הכוח השליט אינו המפלגה הקומוניסטית אלא קבוצת אנשים הדבקים אמנם במטרות קומוניסטיות, אלא שהם מוכנים ומסוגלים ללכת בדרכם-הם להשיג מטרות אלה. אם יש בידי הקומוניסטים השפעה על מחשבת האנשים שבידם מרוכז השלטון — ודווקא דוגמת הריפורמה העירונית מלמדת כי השפעה זו אינה מכרעת בכל המקרים. על כן מייחסים המנהיגים הקומוניסטיים משנה-חשיבות לצורך להבטיח השפעה זו על-ידי ביצור מוסדי — והדרך היחידה הנראית להם כיעילה לשם כך היא יצירת מפלגת האיחוד.

מה עיקר מבוקשה של המפלגה בתכנית זו, דבר זה הביע רוקא ברור מאד: "המהפכה אי-אפשר לה לסמוך על הספונטאניות של תהליכה ושל ההמונים. תנועת-ההמונים היא בלי ספק הכוח המכריע בהיסטוריה. אבל כשהמונים אלה חסרים הנהגת כוח מאורגן על יסוד האידיאולוגיה המהפכנית של המארכסיוס ופרוגרמה מהפכנית, יכולים הם לבזבז את כוחותיהם ולהתמכר לפעולה אנארכית, מפוררת. האישים המוכשרים למנהיגות, הנעצרים על ההמונים ונשמעים להם, היודעים להתחבר עמם ולכוון את דחפיהם נכונה, ממלאים תפקיד גדול כשהם פועלים בהתאם להכרח ההיסטורי ולצרכי המהפכה. האישיות מרוממת, מגייסת את ההמונים ומביאה אותם לידי הכרעה. ואולם רק הארגון המהפכני יכול להעניק לפעולה המהפכנית יציבות ורציפות בכל המצבים ולהאם יום-יום את הפעולה

באמריקה הלטינית תתלה עצמה באילן בלגראד, ולא באילן מוסקבה.

ואולם אפשרות זו היא כבר נחלת ההיסטוריה. הריפורמה הקרקעית, שהיו בה בלי ספק יסודות "טיטואיסטיים", פנתה והלכה יותר ויותר לצד ריכוז משקי-ממלכתי; ועכשיו שהיא מקימה ברוב שקידה אחוזות ממלכתיות ללא כל טיח "קואו-פרטיבי" — מגמה הזוכה בתשואות-חן נלהבות של הקומוניסטים — על אחת כמה וכמה. ובכך עברו ובטלו גם כל אותן המגמות להעביר את מפעלי התעשייה שהופקעו מבעליהם מידי המדינה לידי העובדים. אתה חש ממש נשימת רווחה בדבריו של רוקא בדין-וחשבון שלו, כי מגמות אילו "הסתלקו מהן למרבה המזל". כל הנסיונות ממין זה הגיעו לסוף-פסוק לאחר השינויים האחרונים בממשלה שהפקידו את התעשייה כולה בידי גאוארה שר-התעשייה החדש (ובכך נתכווץ שטח שלטונו של חיאמנאז, שהוכרח למסור את מפעלי התעשייה שאינריא היתה ממונה עליהם לידי גאוארה).

על-ידי חיסול כל זיקה ל"מופת היוגוסלאוי" הוסר עוד מכשול אחד מלפני ליכוד הפידאליסטים והקומוניסטים; קבלת הנהגתו של קאסטרו על-ידי הקומוניסטים הולוכה גם בנקודה זאת למקום שהיתה מיועדת להוליך; לקבלת הפרוגרמה הקומוניסטית ללא תנאים על-ידי הפידאליזם.

קפיצת-הדרך של קאסטרו

אף-על-פי-כן נשארת בעיה מרכזית אחת תלויה ועומדת: בעיית האירגון. כל זמן שלא הוקמה מפלגת האחדות המהפכנית הרי קובה היא בגדר תופעה פרדוכסית, הסותרת כל הגדרה מקובלת, של טוטאליטאריות מודרנית מושלמת-כמעט, החסרה מכשיר מרכזי, הלא הוא מכשיר המפלגה המכוונת את המדינה והממשעת ומדריכה את החברה.

הקומוניסטים אינם המפלגה הזאת: ולמרות גודל השפעתם על הנהגת המהפכה ועל הנהלת המדינה, אין מקום להנחה כי הם שולטים בקובה שליטה ישירה. השלטון הוא כמקדס בידי הממשלה — ופירושו של דבר בידי קאסטרו. לא החלטות הלשכה הפוליטית או הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית קובעות את מהלך המהפכה, אלא הכרעותיו (או צננוציו, ואף שגיונותיו) של פידאקל קאסטרו. אין דבר אופייני לכך

שבחבר הפונקציונרים הקומוניסטיים, שהרי בכל הווייתו הוא היפוכו הגמור של עסקן ובירוקרט. הספונטאניות, אשר לא במקרה נראית לאחד כרושצ'וב כסכנת-הסכנות שהיא אסורה בתכלית, כדבר המפוקפק והחשוד כשלעצמו, היא לאחד קאסטרו לא רק תוך-תוכה של "האידיאולוגיה" שלו — במידה שיש לדבר על אידיאולוגיה בכלל — אלא יסוד החיות המהותי, תנאי וצידוק קיומי יותר מאשר אידיאולוגי לפעולתו. ודוקא משום כך הוא מתקומם ונרתע מפני כל זיקה אירגונית, מפני כל ניסיון לעשותו לחלק — ולו חלק מרכזי — ב"מכונה פוליטית".

דבר זה נתגלה לא רק בהיסוסיו הגלויים נוכח הפצרת הקומוניסטים למיזוג "הכוחות המהפכניים". דבר זה בא על ביטויו עוד קודם בשעה שהשתמט מלהפוך את "תנועת 26 ביולי" לאיר-גון הדוק, ובשעה שהניח לתנועה זו שהביאה אותו אל השלטון לשקוע לדרגת מועדון רופף של פרטיזנים ועוזריהם מלשעבר. הוא עצמו ביקש להצדיק את פירוק המנגנון היעיל שהקימו מארגני "תנועת 26 ביולי" בתקופת המאבק על ידי הערה שמנגנון זה היה "זעיר-בורגני" יותר מדי, ושיש בו משום מכשול להתפתחות הראדיקאלית של המהפכה. ובכך אמנם יש מבחינתו הנוכחית של קאסטרו, מן האמת: דוקא משורות חבריו למאבק לשעבר יצאו רבים ממחנגדיו החריפים (והמסוכנים) ביותר, שהתקוממו בשנתיים האחרונות על המגמה "הקומוניסטית" של מדיניותו. אבל יש רגלים לדבר, שהנמקה זו יש בה במקצת משום רציונאליזציה שלאחר מעשה, שמאחוריה מסתתרת מורת רוחו של היחיד האינדיבידואליסטי מלידה כלפי כל כבילה על ידי זיקות אירגוניות — ואפילו על ידי זיקה לתנועה המושבעת ועומדת על הנאמנות לו לעצמו.

מכאן יובנו דבריו המפגיעים של רוקא על ההכרח שבארגון: הם היו ניסיון להבקיע בני-מוקים ראציונאליים את חומת ההתנגדות האירציונאלית שהעמיד קאסטרו כנראה בפני החתירה למפלגה מאוחדת. חומה זו לא הובקעה עד עתה — אפילו לא על ידי גאוראה. התנגדות זו מקניטה בלי ספק את הקומוניסטים ביותר ככל שהם מתקדמים במאמצייהם להקים את "אחדות הכוחות המהפכניים" על יסוד הפרוגרמה שלהם. ה"בולשביוזאציה" של הפידאליזם אמנם עשתה חייל במחצית השנה האחרונה — אך היא לא

כאופן כזה שההכרעות הנעשות למעלה מוגשמות נאמנה למטה; רק הוא מסוגל לקלוט את הצרכים והדעות מלמטה כדי לקבוע את ההכרעות למעלה ולשפרן; רק הוא מייצג מיבנה המונע את האופור-טוניסטים וההרפתקנים המתקשטים בנוצות מהפכניות מלהשתמש בפעולת ההמונים לצרכיהם הפרטיים; רק הוא מסוגל לגלות את פעולת הקונטר-ריבולוציונרים ולסכליה.

ודאי, כל זה הוא בסקירה ראשונה, רק חזרה על הכללים הבולשביסטיים על "תפקיד המפלגה". אך חזרה זו קונה לה דחיפות מיוחדת בהקשר המהפכה הקובאנית: נשמעת מתוכה נעימה מובלעת של אזהרה, שאינה מכוונת כלל לעסקנים הקומוניסטיים אלא דווקא ל"מנהיג האהוב" של המהפכה. כי זה טיבה המיוחד של המהפכה זו, שהתפתחה ללא "תפקידה המנהיג של המפלגה", ושהיא מיוסדת, כאז כן עתה, על דמות המנהיג ה"כאריזמאטית", שבה מתגלמת כביכול "הספונטאניות של ההמונים". לשכנע את המנהיג הזה, שלאורך ימים אי אפשר לו בלא המפלגה, כי "היציבות והרציפות" חשובות הן מן הספונטאניות, וכי הזיקה המיסטית כביכול בין היחיד הגדול ובין העם זקוקה לביצור ארגוני — זו המשימה הגדולה שהקומוניסטים רואים הכרח לקיימה לפני שישגו את מטרתם ויכלאו את המנהיג ואת ההמונים גם יחד בסוגר המפלגה המאוחדת.

בין ספונטאניות למנגנון

לאמתו של דבר עומד כיום בדרך למטרה זו רק מכשול אחד ויחיד, אך לא מועט: חשדנות העמוקה של קאסטרו כלפי סכימות ארגוניות מוצקות, סלידתו האנארכיסטית-כמעט מן "המנגנון" הבלתי-אישי. חשדנות זו וסלידה זו מושרשת עמוק בכל מהותו של איש-בוהימה סוער זה, שאינו יודע מנוחה וקביעות בחייו ובסגנון-עבודתו והמתקומם כלפי כל סדר מעוצב מראש, העומד בראש המדינה המהפכנית. אדם שאינו סובל אפילו משמעת של שעות-עבודה סדורות, שאפילו מקורביו אינם יכולים למצאו ימים על ימים, והנה לפתע פתאום הוא מכנסם בשתיים לאחר חצות להתיעצות חשובה; מזג וולקאני "גני-אלי", שהאלמנט שלו הוא האילתור, אדם שאין אתה יכול לדעת מראש מה יעשה, וההופך תכונה זו לעיקרון ורואה עצמו ככלי-קיבול לרוח העם האיראציונאלית — אדם כזה אינו יכול לדור בכפיפה אחת עם הבירוקראטים הממושמצים

לים בהתנהגותו של קאסטרו משום עדות על הבעייתיות שבהכרעה כזו. אין ספק, כמובן, ש"מפלגה מאוחדת, לכשתקום, תיבנה מלכתחילה על הקאדרים הקומוניסטים: לא "תנועת 26 ביו" ל"י" ולא "המינהל המהפכני" לשלוחותיהם הא"זוריות והמקומיות לא יוכלו להשפיע השפעה מכרעת על מדיניותה ואירגונה של מפלגה זו. אך מצד אחר יודעים גם הקומוניסטים היטב כי בכוח עצמם לא יוכלו, למרות הצלחותיהם המובהקות, למשול בקובה, שנצרכים הם לקסם שמו של פידאָל קאסטרו כדי להחזיק ברסן ההמונים, ושממילא נאלצים הם לראות את "המנ"יג האהוב" באדם שאי-מהימנותו הנודעת עוד תוכל להביא גם להם הפתעות מרות באחד הימים. בלי ויתור לתביעות הקומוניסטים אין קאסטרו יכול ליצור אותו מיזער של סדר ומשמעת שבלעדיו אין קיום למהפכה שלו; הקומוניסטים מצדם אי אפשר להם בלי קאסטרו, שכל אופיו מתקומם למשמעת זו: כאן טמונים גרעיני סיכסוכים בעתיד, אשר לא יעברו מן העולם גם על ידי המפלגה המאוחדת, אם כי יהא בכך משום העזה יתירה אם נבוא להנבא עכשיו על מה תתלקח המחלוקת ומה תהא תוצאתה.

תגיע אל מחוץ-הפצה כל עוד מבקש קאסטרו לראות את שיטת הממשל האישית שלו כמבוע הספונטאניות המהפכניות, במקום לתצל ספונטאניות זו באפיק מבוצר של מפלגת-מדינה. אין ספק שכאן הצדק עם הקומוניסטים, מבחינתם, כשהם מצביעים על ההכרח שבמפלגה כזו: ככל שהמהפכה הקובנית נעשית "טוטאלית" יורתר, מן ההכרח יותר להעניק לה יסוד אירגוני איתן. סלידתו של קאסטרו מפני חיסון וביצור מעין אלו יש לראותה כהתקוממות אחרונה של תפיסתו החירותית המקורית כנגד משטר כפיה שסופו רגימנטאציה בנוסח סוביטי. בכך יש בלי ספק משום אנארכיזם: אי אפשר לכונן משטר טוטאליטארי, וברגע האחרון להתרע מפני מסקנותיו. יש מסקניות והכרחיות בעמדה הקומוניסטית, שגם פידאָל קאסטרו לא יוכל להשתמט מפניהן לאורך ימים, לאחר שקיבל עמדה זו בכל הנקודות המעשיות המכריעות. האומר אל"ף חייב לומר ב"ת. הבונה מדינה טוטאלית, עליו לתת לה גם את המנגנון לתיפקודה — ובמוקדם או במאוחר על כרחו שיסגיר קאסטרו את קובה (ואת עצמו) למנגנון זה. עם זאת יש במעצורים ובנקיפות-הלב המתג-

רשימות

מחלוקת על סמי פלאים

יוסף שכטר

ידוע הוא הספר "שערי התחושה, נסיוני במסקאלין" מאת אלרוס הכסלי. בספר הזה תיאר הכסלי את השינוי הנפלא שחל בו אחרי שבלע את הסממן "מסקאלין", שהיה ידוע לאינדיאנים מזמן, כחוויה הפותחת לפני האדם דרך לעבור לעולם של תחושות והרגשות שהן שונות בתכלית מן התחושות וההרגשות בחיינו וכמעבר לעולם אחר. ונחלקו בזה הדעות: הללו מחייבים ומחשיבים והללו שוללים ומגנים.

באפריל 1961 הופיע ב"וולטובה" השווייצרי מאמר מאת ארתור קסטלר בשם "מסע לנירוואנה", ובו מספר קסטלר שקיבל מכתב מידידו, פסיכאטר באוניברסיטה של הארחארד, על הנושא המעניין כעת ביותר את הציבור האמריקני והוא שנוי במחלוקת ערה: המצב האכסטטי המושג על ידי בליעת סמים הנפוצים במכסיקו. יידו של הפסיכיאטר, אנתרופולוג על-יפי מקצועו, הביא לו שק פטריות "מכושפות", נתן לו ואכל. והנה הוא מעיד על עצמו שלמד אחר כך במשך שש שעות יותר מאשר למד בשש-עשרה שנים שלפני כן. התופעות היו: נשתנו הצורות, כי המנגנון של ראיית המציאות הנורמאלי לא פעל עוד; חלו שינויים ניכרים בתחום הדימויים, כי המכאניזם של התודעה לא פעל עוד, וגם בתחום האמור-ציונאלי חל שינוי, כי ניטל כל הסדר מחיי הרגש. "נוכחתי אני וידידי — כך כותב הפסיכיאטר לקסטלר — שיש בסמים מסוימים כדי להרחיב את התודעה, לשנות את האופק ולבטל את החשיבה המופשטת. על ידיהם כולים לזכות בהשראה מיסטית. אם אתה מעוניין בדבר — כותב הפסיכיאטר — אני יכול לשלוח לך פטריות כאלה, ואני תאב לשמוע מה תהיה השפעתן עליך". קסטלר נסע לעיר אחדת בארצות-הברית ופסיכיאטר אחר, ד"ר פ., שדעתו מירדת על נסיונותיו האישיים ועל הנסיונות בעשרה אנשים אחרים, והגיע לכלל השערה שהפטריות מסוכנות פחות מן המסקאלין ומביאות למצבים נעימים ומשרות רוח טובה. קסטלר ידע שמצב הרוח והנפש בשעה שעוברים את הסף לארץ הפלאים מכריע בדבר, כי הוא משפיע על האופן ועל "הצבע" של החוויות. ודוקא ביום שעמד קסטלר לבלוע את הסממן העשוי מן הפטריות, קרה דבר לאצנים והיה שריו בדכוך. בשעה שנכנס לניסוי עלו בדעתו זכרונות עגומים מימי החקירות ו"שטיפת המוח" שנעשו בו על ידי המשטרה באירופה, ובכל זאת החליט לעמוד בניסוי. נתנו לו את הסממן בצורת גלולה ורודה קטנה, והוא בלע מנה הגונה — תשע גלולות. הפעולה צריכה לבוא אחרי חצי שעה, ואצלו איחרה הפעולה לבוא, ורק אחרי שעה ויותר התחיל להרגיש בתופעות הדומות לאלה המתוארות על-ידי בעלי הנסיונות במסקאלין. כשעצם את עיניו ראה תבנית מאירה, יפה מאד, אך

אחרי כן נהפכה לתולעים, לתמונה כפי שראה קודם לכן במעבדה מבעד למיקרוסקופ, והתולעים הראו נטיה ליהפך לדרקונים. דבר זה נעשה בלתי נעים לו, ולפיכך פקח את עיניו ויצא מן ה"מחזה". עכשיו עשה נסיון שני, עצם עיניו והאיר את עפעפיו הסגורים בפנס כים חזק והתוצאה היתה מפתיעה. מה שראה אז היה דומה לעולם ה"פאנטאסיקה" של וולט דיסני. הופיעו הלבות והוא חש עצמו כנמר שך למעלה, אך ידע שהגיע ל"חזון נבואי" זה בנול, ומשום כך פקח את עיניו ויצא בשלום. עכשיו גברה השפעת הסם ומראה המקום שבו נמצא היה משונה גם כשעניו היו פקוחות. הצבעים, לא רק שנעשו מאירים ומזהירים יותר, אלא בעלי איכות השונה מכל מה שראה מעודו. הם היו מחוץ לסולם הצבעים הידוע, באופן שהיה מוכרח להמציא מלים חדשות כדי לרמוז על הצבעים החדשים. אחד מקירות החדר נעשה קעור, ועוד שינויים כאלה. כל זה היה שונה מן העולם הנע של שיכורים בים. התנועה הגלית הועירה של הוילונות שהונעו על-ידי הסקה שבחדר נהפכה למחול שוטף של קפלים. סף הגירוי הונמך והעצמה והגון האמוציונאלי של התחושות הוגברו. זוהי התופעה היסודית שהיא אופיינית לעולם הפלאים של סממני הפטריות.

אחר כך נכנס ד"ר פ. לחדר זאחרי דקות ספורות חל בפניו של הדוקטור שינוי לא יתואר. צבע פניו נשתנה ונעשה צהוב, פניו נפרדו לשני חצאים כתא המחלק לשני חלקים, ושוב נתחברו שני החלקים אבל לא נעשו לאחד, כי לא שבו למקומם כשהיה. צלקת קטנה בצוארו של הדוקטור, שקודם לכן לא שם לב אליה כלל, נפתחה לרוחה ודומה כאילו רוצה לבלוע את הבשר של הסנטר. אוזן אחת התכווצה ואוזן שניה שניה גדלה בזרתות אחת-דוה.

כל המראה היה שרי, וחיוניות הנועצה התחלפו בכל פעם. גופו של האיש נשאר ללא שינוי, וחזון התענועים חל על החלקים מן הצואר ולמעלה. התמונות שנוצרו היו בשני ממדים, כאילו נעשו מקרטון. התופעות האלה נתגברו בעיקר כשהאיש נמצא במקום שבו ראה אותו קסטלר בראשונה וכשעבר האיש לפינות אחרות של החדר נעשו הפנים פחות מבעיות. כך היה הדבר גם לגבי עוזריו של ד"ר פ. אחד מהם נראה כמונגולי שראשו תלוי על עמוד תלייה סמוי. קסטלר לא יכול לעמוד כך וביקש שישחררו אותו ממראות הנועצה, ואז שינו האנשים את מקומם בחדר ועל ידי כך הוקל מצבו.

קסטלר שלט ברוחו במשך שלוש עד ארבע שעות של הניסוי, אבל לא שלט בחושיו כדרך ששלט בהם בראשית הניסוי בשעה שפקח את עיניו וגירש את מראות הנועצה. במצב מסוים של הניסוי חל שינוי גם בידו הימנית של קסטלר, שנתעקמה והוטל בה מום מכווץ ובסיס המתכת של המנורה שעל השולחן נהפך לרגל של ציפור-טרף. בפניו של קסטלר לא חל כל שינוי והוא נוכח בכך בהסכלו בראי.

המגיעים לראשי ההרים כשהגיעה נוספת מהם והם ר"ר אים את המראה מפסגת ההר, טועמים טעם אחר במראה מאלה המגיעים לראש ההר ברכבת או במכונית. אנשי המסתורין האמיתיים דומים הם האלפיניסטים, והעוברים לארץ פלאים באמצעות הסממנים דומים לעולים לראשי ההרים ברכבת-כבל או במכונית.

הבאתי את שתי הדעות. רצוני להעיר כי אמנם צדק קסטלר שהרבה מן המראות המושגים אנו מפיקים מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, אבל דוקא הרעיון שכל מה שחורג מן המסגרת היומיומית אנו בעצמנו יצרנו אותו הוא עדות מובהקת, שיש ערך לחוויות המור-ציאות אותנו ממסגרת הרגילנו, שיש ערך לפלא בע"ל למנו. כולנו כבולים בעולם הנוהג כמנהגו, וכבולים בתוך עצמנו ובפרויקציות של עצמנו, ואין אנו מצליחים לעבוד את גבול האני הקטן והעולם הקטן האפור, ועל כן חשוב הוא המומנט של ההפתעה שבניסויים. האדם לומד על ידי הפלא שאין הכל ברור וידוע לו, שאין הכל כמו שהוא רגיל לחשוב, ושאין הכל תלוי בו ובפרויקציות שלו.

צדק קסטלר בהערתו שהחוויות מושגות על ידי הזמנה באופן זול ועל נקלה. אבל כנגדו יש להעיר, שאם אדם הוא חלש ואינו יכול להגיע לראש ההר ברגליו, הרי אם לא יעלה ברכבת-כבל או במכונית לא יגיע לשם בכלל ולא יראה את הדר העולם. וכן מי שאינו זוכה לצאת מן העולם היומיומי והוא משתמש בסממנים כדי לזכות פעם בהארה אינו ראוי לגנאי, שהרי הוא פועל מתוך שאין לו ברירה.

לדבריו של קסטלר בענין הדלות האמנותית והמחשבתית של רושמי הרישומות סמוך לניסויים יש להעיר שאין מכאן כל ראיה על חוסר הערך של הניסויים. יש לזכור את דברי לאוטסה שהיוודע (המכיר) אינו מדבר והמדבר אינו יודע (מכיר). הדבר נראה פרדוכסאלי, אך יתכן שהדלות האמנותית והמחשבתית מעידה שהחוויה גדולה ואינה ניתנת לביטוי אמנותי ומחשבתית. יש לבדוק את הדבר מבחינה אחרת: אם הניסויים האלה נהפכים לדברים הדומים למורפיניזם וכד', שבהם האנשים מנסים להיפטר לזמן קצר מחייהם התפלים יום-יום, כדי לברוח מהם ולהיות למשהו אחר, ובשובם לחיי הם הרגילים הם נוכחים שלא השיגו מאומה, ומתגברת בהם הרגשת הריקנות והשאפה "לצאת" שוב לזמן-מה וחוזר חלילה, או שהניסויים במסקאלין וכדומה אינם מסוג זה.

המודד לערך של מצב כזה ניתן בחזרתו של האדם מעולם הפלאים לעולם היום-יומי: אם האדם חוזר לחיי יום-יום והוא מרגיש שנתעשר, והוא "מתפרנס" מן העושר החדש מבחינה נפשית — סימן שיש אלהים במצב הזה. ואם האדם חוזר עני ודל ככתחילה, אם הוא מתרוקן ואף על פי כן הוא נמשך להמצא שוב בעולם הפלאים מתוך ידיעה שלא ישיג שם תוכן אמיתי — סימן שאין שם אלהים ושהכל הוא אשליה מבחינת רוחנית-נפשית.

אחרי שפגה השפעתו של הסממן שוב הכל לקדמותו חוץ מהשתנויות קלות של צורות, שלא היו מבעיתות וחלפו מהר.

ההפרעות הקלות נמשכו כשכובע ימים. קרה ששונה פתאום מראה פניהם של מכריו ושל אנשים זרים ברכבת, ודומה היה כאילו נגלו לו סודותיהם הפנימיים ביותר של האנשים האלה, אך הוא לא יכול לתת ביטוי למה שנגלה לו.

הניסויים שעשה ד"ר פ. באנשים לפני כן היו חיוביים. האנשים היו במצב רוח טוב והניסוי בקסטלר היה יוצא מן הכלל לרעה.

קסטלר מתנגד לחסידי הגלגלים של הסממנים החושביים שעל ידי מסקאלין וכדומה אפשר להגיע להתגלות, או למצב הנקרא בפי התיאולוגים הנוצריים מצב של חסד. החוויות הנגרמות על-ידי חמרים כימיים אפשר להן לדעתו להיות נעימות או מעוררות בהלה, אבל אינן אלא תופעות שאנחנו מוציאים אותן מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, ודבר אין להן עם העולם שלמע"ל לה מאתנו. קסטלר קובע שבין רשימותיהם של הסופרים והסטודנטים שרשמו את דבריהם בהשפעת הסממנים אין אף רשימה אחת שהיא בעלת ערך אמנותי או רעיוני אף-על-פי שהכותבים הם אנשים מוכשרים. הדעות האמנותיות והמחשבתיות של הרשימות מעידה, לדעתי, על חוסר הערך של הניסוי.

קסטלר עשה ניסוי שני בסממני הפטריות בתנאים טורביים יותר כשהוא נמצא יחד עם חמשה ידידים בביתו של אחד מידידיו מן האוניברסיטה של הארווארד.

שוב באו טעויות החושבים: המקום התרחב והצטמצם חליפות כמו במפוחית-שליד, אבל במראה הפנים של האנשים שישבו אתו שבת רעים לא חל שינוי לרעה, להיפך, הם נראו יותר יפים. הוא שמע מוסיקה והעיד שמעולם לא שמע מוסיקה נהדרת כמותה, כי הפעם הבין את המהות הפנימית ואת כוחה המגי של המוסיקה. ואף על פי כן לא שינה קסטלר את דעתו על הניסויים, וגם אר בדעה שהם מלאכותיים ושהמעבר המדומה לטראנס צוננטי נקנה בזול והוא נטול ערך.

בספרו "שמים וארץ" מגן הכסלי על הסממנים ועל האכסטאזה הבאה על ידיהם מפני טענת המלאכותיות. הוא אומר שכל הניסיונות של בני האדם תלויים באופן זה או אחר בתהליכים כימיים, וגם בעלי המסתורין הגדולים בעבר פעלו בכיוון זה לשנות את הכימיות של הגוף על ידי סיגופים וצומות. הם הורידו על ידי כך את מפלס הסוכר של הדם וגופם נמצא במצב של מחסור מובהק בוויטאמינים, וגם התישו את כוחם על ידי כך ששרו מזמורי תהלים בלי הרף. אנשי המזרח הרחוק עסקו באימוני גשימה שהביאו לתוצאות דומות.

הכסלי מסיק מכאן גם לגבי המחפש מעבר לטראנס-צוננטי בימינו, שעליו להעזר באמצעים כימיים מסוג מסקאלין וכדומה.

קסטלר מסתייע כנגדו במשל. הגה האלפיניסטים העוברים לים להרים הגבוהים בעמל רב במשך שעות רבות. כיום אפשר לעלות ברכבת או אף במכונית, אבל האלפיניסטים

ספרים

נהרים: ממחשבתו של פרנץ רוזנצווייג

פנחס רוזנבליט

נהרים. מבחר כתבים מאת פראנץ רוזנצווייג. מבוא מאת ש. ה. ברגמן. תרגום מגרמנית והוסיף הערות יהושע עמיר. מוסד ביאליק ירושלים (תשכ"א).

פרנץ רוזנצווייג הוא אחד מרבים בקרב יהודי גרמניה — ואם יחיד ומיוחד במינו — שחזרו בצעירותם אל עמם ואל היהדות לאחר שנשלם מעגל נדודיהם הרחנניים. רווי תרבות אירופה ושקוע בים של התבוללות, ניצורה בו ובחבריו, בקצה ההתרחקות מן היהדות, הכמיהה לאמונה. אחרי עשרות שנים של שלטון השכל ושל רוחה מתמדת, גברו — הדבר היה סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה — פקפוקיהם של המעמיקים לחשוב שבהם, וגבר גם כוחו של הנסתר והאיראציונלי. היהדות היתה נטולת תוכן בעיניו ובעיני חבריו, ולכן החליטו להתנצר. אך הוא ביקש לעשות זאת כיהודי ולא כמשולל דת. והנה תפילת יום־כיפור בבית־כנסת של יהודי מזרח אירופה בברלין החזירה אותו ליהדות השלמה עם אלוהיה. זה היה המיפנה הגדול — לא רק בתודעתו, אלא בכל תחומי חייו.

שיבתו אל היהדות קדמה לחיבורים הכלולים בספר "נהרים" שיצא עתה בעברית, והוא מבחר מתוך הכרך "קליינע שריפטן", שיצא כמה שנים לאחר מותו של רוזנצווייג (הוצאת שוקן, ברלין 1937). בכך ניתנה לראשונה ההודמנות גם לקורא העברי לעמוד על טיבו של ההוגה הנעלה הזה.

מלכתחילה היה רוזנצווייג נתון בתחום ההשפעה של האידיאליזם הפילוסופי, שלפיו האדם הוא ההוגה בשכלו את העולם ואת האלהים. אך עוד כתלמידו של ההיסטוריון הדגול מיינקה, גבר בעיניו כוחו של העולם הממשי, ולמגע בין שני עולמות אלו הקדיש את מחקרו הראשון על "הגל ותורת המדינה". בהתאם לגישה זו, אך בעמדתו כבר איתן על קרקע היהדות, מקדיש הוא מחשבה רבה לבעיות החינוך היהודי ("עת לעשות", "השכלה הרבה אין קץ", "תלמוד תורה בנוסח חדש"). כמשימה ראשונה במעלה נראית לו יצירת תחום יהודי מיוחד שבו יהא היהודי עצמאי כלפי שאר עולם ההשכלה שלו: שלא יתייחס אל יהדותו ככוח שהיה בעבר, ולא כגורם זר בהווה, גורם השאוב מעולם שונה מסביבתו, אלא כמכוון אל העתיד. אך אין ללמוד את היהדות רק כעולם בפני עצמו, אלא כגורם רוחני עצמאי, ולהגשימה בחיים. חבל שפסוק זה לא נכלל בתרגום, וגם המשכו הדין בערך ליהודי מוד העברית ובפוליטיקה החינוכית בגולה הושמט, אף שעניינו וחשיבותו של בעיות אלו לא פגו גם היום לא בארץ ולא בחוץ־לארץ.

רוזנצווייג מתנגד לראיית היהדות כ"מקצוע", תחום מוגבל ומסוגר כלפי חוץ, שהרי היא כוח העובר את כל ישותנו. יהדות — זו שלמות אנושית, שצריכה אמנם להתגשם על ידי האדם היהודי. לכן אין להעמיד את היהדות כנגד עמים אחרים אלא כנגד הנצרות והאלימות, כי רק הן משקפות אינו כלליות שהיא. רוזנצווייג הוא הראשון שהתווכח עם הנצרות באופן חפשי — לאו דוקא על דרך האפולוגיה כנהוג עד כה — בהדגישו את המסור תף והמבדיל ביניהן. אין בנמצא משהו, אליבא דרוזנצווייג, שהוא יהודי מאליו ובאופן מכני, אף לא השפה העברית, אלא כל דבר נעשה יהודי, אם בעל הכרה יהודית קולטו ומעצבו. (ע' 184) "כולנו, כל אלה שהיהדות שוב נעשתה העובדה המרכזית של חיינו, יודעים שאמנם חיי־ביום אנו להקריב ליהדותנו את הכל, אבל אין אנו רשאים להקריב לה מאומה". כלומר שאין לנטוש ולהפקיר דבר, אלא יש להביאו הביתה ולבחנו לאורה של היהדות. "מן ההיקף אל המרכז מן החוץ, אל הפנים" (ע' 190). זו היתה דרך חדשה של לימוד שהגשים בבית המדרש "החפשי" בפרנקפורט: "תלמוד תורה בכיוון הפוך", לא מן התורה אל החיים, אלא מן החיים בחזרה אל התורה. לא זה העיקר כאן גלגול יחסים בין התחום היהודי לבלתי יהודי, או לנרדו מקרני האור של התלמוד על החיים, העומדים באי יהדותם, אלא לשאת את החיים כמות שהם לאט לאט אל המרכז היהודי, אל האוירה היהודית. "כי גם ארץ עדיין אינה ארץ יהודית בזה בלבד שמחסומי גבולותיה צבועים בכחול־לבן" (ע' 192).

"הספר" ממלא את תחומי החיים היהודיים, ממלאם ללא שיוור, כי הכל בוי. (ע' 188) (דווקא שלוש מלים אלו שהדגישו חסרות מן התרגום העברי, והרי הן המכריעות לפי כוונתו של רוזנצווייג, וכנראה לא עמד המתרגם על כוונה זו די הצורך). גם בנטו של ימי הביניים, אומר רוזנצווייג בצדק, ובניגוד לתפיסה מוטעית שהיתה רווחת, קלט הגטו בתוכו את החיים היהודיים, אך לא סגר עליהם סביב. היהודי לא היה ככול ביותר גם אז, אלא היה ניד ביותר, באופן יחסי, ואילו עתה מוצא הוא משכן לרוחו מחוץ לעולם היהודי. ומאידך גיסא, בעוד שקודם היה נושא עמו מולדת מיטלטלת על ידי קיום המצוה, הבית והתפילה, הרי כיום מציעה לו הציונות בגולה חוסר־מור לדת מיטלטלת. היא מבודדת את היהודי ככל האפשר, כיוון שהישועה תבוא מהקמתה של מדינה מבודדת (ע' 183), והרי רובם אינם מתכוונים להעתיק מושבם למולדתם האמיתית. רוזנצווייג עומד כאן על בעיה רוחנית וחינוך־כית המטרידה גם כיום כל מחנך אמיתי בגולה ובמידת־מה גם בארץ. הוא יוצא נגד אלו (כגון קלצקין) המצפים לתחיה רק מן העתיד, מכוחות הפלא של הגזע, הקרקע והלשון, מלאומיות "פורמאלית" מרוקנת מכל תוכן. זו־היא בעיניו "אמונת־נסים חסרת־יסוד ונטולת־סמך שלא נדרשה כמות מעולם על־ידי המסורת משלומי אמוני ישראל" (ע' 194). הליברלים אף הם העלו חרס בידם

קציה עצמית של האדם. הם מסלקים את הפרץ שבין אלהים ואדם ובכך נפתחת הדרך לכל רוח אלילית מודרנית, ונוצרת תפיסה של נצחיות קיומו של העם ללא שום תנאי והיוב — כמיתוס של העל-אנושי המתיילד מן ה'אנושי'. הקטביות שבין אלהים לאדם נהפכת למתיחות פנימית בתוך אופי העם היהודי.

על יחודו של העם, וממילא על טיבה המיוחד של ההיסטוריה היהודית, דן רוונצווייג בהרצאה מעניינת על שנת שבעים. רבים, נוצרים, ציגנים, וגם יהודים ליברלים, הדגישו — אמנם נקודות-ראות שונות ומנוגדות — את המחיצה ששנה זו העמידה בהיסטוריה היהודית. כל מה שאירע אחרי שנה זו הוא לזעמם, מנוגד לכל מה שקדם לה, שהרי קודם ישב העם בארצו, ומכאן ואילך נתפור בין הגויים. אך לא כן היה באמת. החוליה המקשרת והפסגה היא התלמוד, ובכך בטלה הפרדת התקופות ועמה ההיסטוריה של עם ישראל שהוכיח עצמו כעם עולם. רוונצווייג כתב את החיבור הזה בשנת 1919. אך היום, כשאנו יודעים הרבה יותר על תקופה זו, מתאשרת גי' שתו של רוונצווייג.*

אך המפעל החשוב ביותר, ששיקע בו את כוחו הרור-הני והנפשי בשנותיו האחרונות, היה תרגום המקרא, שעסק בו יחד עם מרטין בובר (ואשר הושלם רק עתה על ידי בובר). תרגום זה היה ביטוי לתפיסה אמנותית על היחס בין אדם למקום כזיקת הגומלין אשר יסודה הונח בספר הזקונים של הרמן כהן ובספרים המאוחרים יותר של בובר. התנ"ך מעיד על השיח בין האלהים וה'אדם, על תביעתו של האלהים ועל הענותו או התכחשותו של האדם. אם כל תרגום הוא פעולה גישור בין שתי תרבויות, הרי תרגום זה מבקש לקרב את הקורא אל לשונו המקורית של הספר עד קצה גבול האפשר. על פי התפיסה הדיאלוגית מודגש כאן צד הפעולה (האלוהית או האנושית), ולא דוקא המצב והתכונה. כך, למשל, ה"קרבן" הוא ביטוי לפעולת ה"קירוב" הנדרשת מהאדם, בתרגום "פסח" מודגש שהאלהים פסח על בתי ישראל, ובתרגום "אוהל מועד" — העובדה שבמקום זה נוכח האלהים ונועד עם בני אדם. "לא מכוח שמיעת הסיפור", אומר רוונצווייג, במאמר המעניין "בסוד הצורה של סיפור המקרא", "יועתיק האדם מן היום הזה אל תחת הר סיני; רק ציורתו הפעיל מקרב את סיני אליו — המצוה ולא הסיפור". חבל שהמתרגם השמיט מן המאמר "המקרא ולותר" (בעמ' 55) פיסקה חשובה מאד העוסקת בהבנת המלים מועד, עדות, עדה, שנודעת לה חשיבות נוקבת בתפיסת רוונצווייג לגבי תרגום המקרא. מלים אלו, המ' ציינות את הנוכחות במקום ובזמן, ממחישות את ההי' דברות בין האלהים ובין האדם ואת חידוש הברית הנדרש בכל עת תמיד.

באופן מקורי ובהתאם לתפיסת יסוד זו מסביר רוונצווייג את האנתרופומורפיזם בתנ"ך. הוא מתקומם על התפיסה השגרתית, הגורסת רוחניות מוחלטת של אלוהים, אך לשם המחשת פעולתו ומשום צמצום המחשבה האנו' שית נזקקת היא ללשון אנתרופומורפיסטית. לאמיתו של

כשנהגו בפזרנות תירה במלים הגדולות ביותר, כמו אנו' שות, אידיאליזם, סוציאליזם וכו', והשבו לכבוש ליה' דות בפסוקים מתחומי החיים הרוחניים, במקום לטפל בכל תחום טיפול הראוי לו, ולכבוש אותו בנושק קצר-הטווח של ההלכה. אך העולם סולד מטיפול שטחי זה. כאיש שלא הודה עם אף אחד מן המחנות המקובלים והקבועים ידע רוונצווייג לחדור בחריפות עוד לפני ארבי' עים שנה אל בעיות-היסוד של חיינו הרוחניים.

עוד בימי לימודיו באוניברסיטה הושפע השפעה עמר-קה מהרצאותיו ומאישיותו של הרמן כהן. בו, וברב נ. צ. נובל (לו הוקדש המאמר "ההוגה"), ראה את הגשמת הסינתזה של העולם הלא-יהודי והיהודי. המבוא של רוונצווייג לכתביו היהודים של הרמן כהן, הנכלל מקובץ זה, הוא אולי המאמר הטוב ביותר שנכתב עליו. במאמר זה מתוארת האוירה המיוחדת של האוניברסיטה הגרמנית לפני מלחמת העולם הראשונה וגודל חשיבותה לעיצוב התרבות הלאומית. אך ביחד ניתן כאן ציור חי ומענין לדרכו ולבטיו של הרמן כהן. הוגה דגול ונעלה זה אף הוא מפלס לו דרך תשובה ליהדות, ובחביבה יתירה מתאר רוונצווייג את הפרטים האישיים ואת המבנה הרעיוני הח' דש, כפי המצטרף מתוך ספרו העיקרי שהניח בעזבונו, "דת התבונה ממקורות היהדות", ומתוך שאר כתביו היהודיים. רוונצווייג עומד על המפנה המכריע במחשבת כהן בשנותיו האחרונות, ואשר בו מסתמך גם המפנה העמדי במחשבה הפילוסופית של האנושות. אלהים, אנו' שות, טבע נתפסו עד כה תפיסה פילוסופית כיצירות התבונה, ואילו כהן גילה מושג יסוד חדש, הקורלאציה, הלא הוא יחס הגומלין בין אדם לאלהים. "האדם שלפני האלהים שוב אינו אותו 'אני עצמו' שבאתיקה, שאינו לגבי עצמו אלא מטלה נצחית, אלא האדם הממשי בסבלו ובדווי של הרגע המושכו בחבלי עוון", העומד לפני האל, נתבע ונענה. בניגוד לעבר מדגיש עתה כהן את קשרו לא רק עם הנביאים אלא גם עם הפרושים. ההלכה (לאו דוקא "המצוה", כפי שתורגם כאן Gesetz) אינה מכוונת רק לבודד את האדם, אלא היא הגוף הנצחי של העם ומטרתה להעלות כל מעשה אדם על ידי ביטול הת' חומים בין קודש לחול ועל ידי יחסו לרצון האל.

לפי עדותו של רוונצווייג השמיצו דעות אלו השפעה מכ' רעת עליו. "יהודי גרמני זה, גרמני מתוך תודעה עילאית, חפשית ומבוססת, אפשר היה בנבניה העמוקים של נפשו יהודי, אך יהודי יותר מאותם הרבים הנושאים היום את נפשם ודעתם ורצונם להיות אך יהודים". חוויית היסוד של רוונצווייג היחה עובדת היות האדם נברא ונתון בין החיים והמות. על כן כהן בעיניו "יחיד היה בדורו ואף בדור שלאחריו, שאת שאלות הנצח של האנושות, את אלה הנסבות על חיים ומות, לא סילק מלפניו במחזי יד זחתי, מדעי-כיכובל... אלא ניגש אליהן בגדולה ובטה' רה... היה איש ירא שמים" (עמ' 163).

מיד לאחר הכרעתו העקרונית הובהרו לו לרוונצווייג דרך העם היהודי ותפקידו היהודי. מבחינה זו מתנגד רוונצווייג לכל טשטוש של הרעיון הדתי, בראשון מאמר ריו "תיאולוגיה אֵתאיסטית" יוצא הוא נגד אלו מבני דורו (ובתוכם כלל אז את בובר בעל "גלות הנאומים על היהדות"), אשר במקום להעמיד את האנושי תחת מרותו של האלהי, מבקשים להעמיד את האלהי כפרויי-

* ראה י. בער, ישראל בעמים, עמ' 19; ג. אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, חלק א', מבוא וכו'.

רמוי, הממללים מלל ציוני שאינו מחייבם לשנות את דרך חייהם (עמ' 160). על חריפות ראיתו מעידה הערתו באחד ממכתביו על קשרי הארץ והגולה בעתיד (אגרותיו, בגרמנית, עמ' 200). הציונים, כך טען, יאבדו, אם יפקירו את הקשר לגולה. יהודי הארץ יהיו זקוקים ליהודי הגולה לא פחות — ואולי יותר — מאשר יהודי הגולה להם, משום שרק על ידי קשרם עם הגולה יאִחזו במטרתם וישארו יהודים.

תרגומו של יהושע עמיר נראה נאה וכהיר בכללו, אם כי יש מקומות שאינו יורד לסוף דעתו של המחבר, או שאינו מצליח להביעה בעברית. "עריסה ששפינוזה ערק ממנה" (עמ' 83), ולהבעת הדור-משמעי שבמקור די ב"צא". בדברו על הלימוד "החדש" אומר רוונצוייג ש"מוכשר לכך ביותר כיום הוא מי שמביא עמו יותר מנכסי נכר", ואילו בתרגום שלפנינו נאמר: "תלמוד תורה שבו כל המרבה בנכסי נכר הרי זה משובח...". לעומת זה יש שהתרגום מעלה חן על המקור כגון 'בניך אב' ל"קונסטיוטיבי". ראוי לו לספר, שרובי בעיר תיו לא נתיישנו, והן מוצגות בעוז ובעמקות נדירים, שייצא בידי רבים, וכיחוד בין טובי הנוער, התוהים על בעיות היסוד של קיום עמנו.

המיטיאור הנאצי

שאול אש

The Rise and Fall of the Third Reich, by William L. Shirer. Simon and Schuster. New York 1960.

לפנינו ספר על "עלייתו ומפלתו של הרייך השלישי". אילו ניתן ל"רייך בן-אלף השנים" אפילו חצי זמנו הנכסף, אפשר שלא היה צורך לשנות מן המטבע שטבע גיבון בשעתו. כיוון שלא שחק לו מזלו — למולנו שלנו — וגרמניה הנאצית לא הוציאה אפילו שלושי-עשרה שנים לקיומה לא היה טעם לדבר על תהליך "שקיעה ומפלה", ועליכן העדיפו כמה מחברים (בהם ט. ל. יארמאן, וכן פרישואר בספרו על גארינג במהדורתו הגרמנית) לדבר על "עלייה ומפלה".

דומה, שמימי נאפוליאון לא ראה העולם בעלייתו של אדם אחד לפסגות-ההצלחה המדינית-הצבאית בשנים מור-עטות כל-כך כפי שראה בדרכו של אדולף היטלר. ואולי זכר היטורי זה גורם, שבשנים האחרונות, עם התרחקותו מן המאורעות עצמם, גוברת הנטייה במשקיפים ההיסטוריים — לרבות היסטוריונים, ובהם גם בעלי שיעור-קומה — לתלות את התפתחותה המדינית של גרמניה בשנות 1933—1945, גם עלייתה גם ירידתה, באיש המדהים שעמד בראשה באתו פרק הזמן. אם לפני עשרים או שלושים שנה עוד היה מקום לספק, מי האיש בדברי ימי הזמן החדש שזכה למספר הגדול ביותר של פרי-סומים עליו, בין ספרים מדעיים בין ספרים פובליציסטיים, אם נאפוליאון הוא אם ביסמארק, הרי כיום נראה שאין עוד ספק, שמבחינה זו, לפחות, כבר עולה-היטלר על כולם. ועדיין זרם הפירסומים עליו ועל ממי-

דבר, לא אנו מדמים את האלהים רואה, שומע וכו', אלא, לפי גישת היסוד של רוונצוייג, אנו יכולים לראות, לשמוע ולדבר רק משום שאלהים רואה, שומע וכו'. האדם נברא בצלם אלהים, ועל כן מותר לתאר את האל באופן אנושי. ביטויי ההגשמה במקרא מציינים לדעתו את הנסיון של ויעוד בין האלהים והאדם. לא הוגד על אלהים שום דבר, אלא על ההתארעות בין האלהים וה-אדם. ההנחה היא כאן שכל מה שאנו מתנסים באלהים ממנו הוא בא, והאלהים אף הוא נכנס אל הממשות המור-חשית, הגופנית והנפשית של היצור בצורה ממשית זו, לכן כל תאור כזה אינו מכון לדיוקן, אלא לפגישה חולפת בין האל ובין האדם ברגע מסויים. ומאידך גיסא, ככל שהאדם הרחיק את האלהים מעליו, נהפך לאלהי הרוחות בלבד, ואילו את החלל שבין האל ובין איכלס במתווכים. כך היה בתקופת ההלניזם (פילון והנצרות), וחזר בפילוסופיה של ימי הביניים, שביקשה להגדיר רק באופן שלילי את מושג האלהים, ובתשוקת הקבלה לגלות מחנות של רשיוות-ביניים. האנשה זו של אלהים, המבטאת את ההתגלות המתחדשת של האלהים ברגע מסויים, היא הערובה היחידה נגד נסיגה אלילית.

רוונצוייג לא הסתפק בלימוד, אלא התחיל מקיים חלק גדול מן המצוות. אין לצפות עד שיגיע אדם למדרגת כוונה, אלא עליו להתחיל במעשה, ואז יגיע גם לידי כוונה. אין להכיר את המצוות ולהרגיש במשותן אלא מתוך קיומן. בכך חלק על בוכר, ולויכוח אתו הקדיש אגרת מיוחדת "הבונים", אחד החיבורים החשובים שב-ספר. בוכר הסכים עמו שבלימוד היהדות אין להבחין בין טפל לעיקר, כי רק לאחר שישקע הלומד את עצמותו בלימודיו יוכל לבחור לפי כוחו ויכלתו מחכמתו של כל דור ודור.

בדומה לכך רואה רוונצוייג את תחום העשייה. אין זו רק שאלה של תחומת תחומים קבועים, כגירסת החרדים. לא כל מה שמחוץ לתחום היהודי מבחינת ההלכה הוא בחוקת מותר. רק מתוך עשייה אפשר להגיע להכללות, ולא להפך, כמנהג שנהגו הליברלים. רוונצוייג קיבל את דין ההלכה, אם כי כל אדם חייב לחפש את הפרטים המחייבים לפי יכולתו ההוייתית — ולא הסובייקטיבית-מקריית, אך ההלכה צריכה להיות שוב למצוה של היום הזה, ורק על ידי כך להיות גם לחוקת עולם. חיובו של רוונצוייג את המצוה צמוד בלי ספק להערכתו את העולם יממשי לעומת הרעיון הערטילאי. מכאן מסתברת גם גישתו המיוחדת והמסויגת אל הציונות. חיי תורה לא יתכנו בלי ארץ ישראל, בעבר, בעתיד, ולכן גם בהווה. ואין כאן סמל בלבד, אלא יש צורך במציאות ממשית, כדי שיהיה מקום לסמל: בכל מקום חיי יהודי אפשריים הם — גרם רוונצוייג לפני ימי דור ומעלה — אך הללו לא יתכנו בלי קיומה של ארץ-ישראל המיועדת הממשית. אולם רוונצוייג, כמו הרמן כהן, לא יכול להשלים עם תפיסה, המבקשת להפוך את העם היהודי לעם תקין ככל הגויים, או, כדברי הרמן כהן על הציונים: "חבראי אלו רוצים להיות מאושרים!". עם זאת הוא מעיר: "אילו רואים היינו את הציונות לא כראות אפיוודה, היינו (לא) נהפכים לציונים, אבל) עולים לארץ". "אפיוודה" היה ביטוי של הרמן כהן על הציונות. רוונצוייג חי בזיקה עמוקה לציון — בניגוד לאלו שהוא קורא להם "ציוני סן

ממכתבו של הגנרל האלדר אל המחבר, מיום 19 ביולי 1957, בדבר רקע "נס דינקרק". על כל אלה יש להוסיף את המקור ששמו: ויליאם ל. שיירר. לא זו בלבד שהמחבר מביא דברים מיומנו הנזכר (שאלו מן השוק מומן, ועליכן מוצדקות ההבאות הרבות), אלא מוסיף עליהם דברים הרבה מוכרנו או מרשימותיו שלא נתפרסמו. ההערות האישיות הפוזדות בכל חלקי הספר, מוסיפות הרבה — לא לחומר ולידיעת העובדות, אלא לתחושת האוירה. ואל יהי דבר זה קל בעינינו.

שלושים ואחד פרקי הספר מחולקים לשישה "ספרים", השונים מאד זה מזה בהיקפם: שני הספרים הראשונים, "עלייתו של אדולף היטלר" ו"ניצחון וייצובו", יש בהם רק 110 עמודים, ושני הספרים האחרונים, "תחילת הקץ" ו"תבוסת הרייך השלישי", יש בהם רק 80 ו-60 עמודים, כבוד שני הספרים האמצעיים תופסות כמחצית גוף הספר, הלאהם "הדרך אל המלחמה" (310 עמודים) ו"מלחמה: נצחונות ראשונים והמיפנה" (280 עמ'). לשון אחר, עיקר תיאורו של המחבר מוקדש לתשע השנים, למן 1934 ועד סוף 1942 — תחילת המכריות. הספר השלישי מגולל בפנינו את התעצמותה של גרמניה הנאצית ואת התפוררותה של מדיניות המעצמות כלפיה; בספר הרביעי המחבר מעלה את מסע הניצחון המזהיר של גרמניה, שלא נעצר אלא כעבור שלוש שנים ומעלה, בקרבות אל-עלמיין וסטאלינגרד.

אם עמדנו על ההרצאה המרתקת של המאורעות, הרי היתה כוונתנו בעיקר לשני החלקים המרכזיים האלה שבספר. ברם אפשר מאד, שרבים מן הקוראים, ומן המעיינים שבהם דווקא, ימצאו עיקר עניינם בשני הפרקים הסמוכים לחלקים המרכזיים, אך מחוזה להם. כוונתי לפרק השמיני (החיים ברייך השלישי: 1933-1937) שבו מסתיים הספר השני, ולפרק 27 (הסדר החדש), שבו נפתח הספר החמישי. ברור שהגם בפרקים רבים אחרים אהיה למד על דרכי המימשל של הנאצים, אולם בשני הפרקים האלה השכיל המחבר להציג זה ליד זה את התחומים השונים שניכר בהם המיוחד שבמישטר לנאצי, בין כלפי הגרמנים עצמם ובין כלפי העמים הנכבשים.

שניים הם בספרו של שיירר המומנטים הראויים להבטיח מיוחדת, לאור מגמות הנכרות בשנים האחרונות. איש אינו כופר בתשיבות המרכזיות של היטלר בהתפתחות המפלגה הנאצית ובנצחונה, בבנינה של גרמניה הנאצית ובתבוסתה. האיש הזה מסובך היה ומשונה. אך דמותו ומקומו בהיסטוריה לא יובהרו אלא איש-איש על-ידי הנטייה — הטבעית כשלעצמה — לראות את בעיקר את הצדדים המעוקמים או המגוחכים שבו. שיירר ממחיש בפנינו כפעם בפעם את השפעתו העצומה של האיש על הבריות, גם על המונים וגם על יחידים. בצדק הוא מזכיר את אישיותו הדימונית ואת התכונות שעמדו לו ברוב שנות פעילותו ושלטונו: "רצון נחוש, אינסטינקטים בטוחים, חוסר-התחשבות מכוונת, שכל ניכר, דמיון משוטט ו... יכולת מפליאה להעריך אנשים ומצבים".

באותו המשפט, שממנו הובאו הדברים האחרונים, טרם ען המחבר שאלמלא היטלר — כמעט ודאי הוא שלא היה קם הרייך השלישי. טענה זו, הנראית לי בגדר אותן הספקולאציות שעל ההיסטוריונים להתרחק מהן,

לכתו נמשך. שפע התעודות הגרמניות שנמצאו לאחר תבוסתה הגמורה — דבר שלא היה דוגמתו בהיסטוריה, כפי שמדגיש גם שיירר, בעל הספר שלפנינו, בהקדמתו — הוסיף גם הוא לידיעותינו על אותו האיש ידיעות חשובות ביותר ומקור זה עדיין נובע, שכן רבות ומרובות הן התעודות שעוד לא פורסמו או שעוד לא השתמשו בהם החוקרים ולא מפאת ריבוי החומר בלבד, אלא גם מפני שהגישה אליהם עוד חסומה.

כפעם בפעם אתה שומע, אפילו כיום, ספקות והיסוסים כנגד העיסוק והמחקר בהיסטוריה של זמננו. מקצתם אף הוזכרו על-ידי שיירר בהקדמתו (עמ' 11), שכן הוטחו הדברים כלפיו בשעה שהתחיל להכין את ספרו זה. אין המחבר היסטוריון שאומנותו בכך, ועליכן אין הוא מעלה כנגד ספקות אלה את המיתודות הנוהגות בחקר ההיסטוריה של זמננו, חוץ מנקודה אחת הפוסלת לדעת המבקרים קירבת-הזמן: שיירר הופך אותה — ובצדק — לבחינה שעשויה להיות ליתרון, בחינת "טוב מראה-עיניים מהלך נפש". היותו עדר-איה או ערש-מיעה יש בה כדי להאיר דברים הסמויים מעיני מי שהוא רחוק בזמן או במקום מן המאורעות עצמם. שיירר עשה בנמנו הנאצים כשש שנים וחצי בברלין (1934-1940), שם שימש כתב-חיוץ אמריקני. יומנו מהשנים ההן (Diary), שפירסם, את שמו בעולם, משמש אחת העדויות החשובות למאורעות הזמן ההוא זה עשרים שנה. מאז פירסם כמה חיבורים בתחום זה, ולאחר הכנה שנמשכה חמש שנים הגיש עתה לקהל הקוראים את חיבורו המסכם על גרמניה הנאצית, המחזיק כאלף ומאתיים עמודים. כפי שנמסר בעיתונות, נעשה הספר לאחד מרבי-התפוצה באמריקה, ואם אמנם אין בזה בלבד כדי להעיד על רמתו, הרי הדבר מעיד על קריאתו של הספר. זה לפי דעתי, התכונה הבולטת ביותר בספר זה, והיא ניכרת בו משתי בחינות: הן מבחינת מבנהו והן מבחינת סגנונו. והרי עלינו לזכור, שכמעט במחצית זמני-קיומה היתה הממלכה הנאצית נתונה במלחמת-עולם בחזיתות הרבה, גם צבאיות וגם מדיניות, וההתפתחויות בהן היו על-פירוב סבוכות ומתירות למדי. אין צריך לומר שכל מי שבא לתאר התרחשויות אלה, מן ההכרח שתהיה לנגד עיניו תמונה ברורה של טיב המאורעות והשתלשלותם. ברם דבר זה בלבד אין ערכו מרובה, אם לא ניתן האיש בכישרון גם לתאר בצורה בהירה אותה התמונה. ואם יש בו בסופר לא רק בהירות-התיאור אלא גם "כשרון הסיפור", אותה התכונה שבזכותה מצליח המספר להקהיל קהל ולרתקו אליו שעות על גבי שעות, מובטח כי שההצלחה תאיר לו פנים. מבחינה זו הצליח המחבר יותר מכל שקדמו לו.

מעלות הספר אינן בדרכי ההרצאה ובמבנה בלבד. הרשימה הביבליוגרפית שבסוף הספר מלמדת ששיירר לא הקל על עצמו את המלאכה ואמנם קרא ושנה בספרות העיקרית, הן התעודות למיניהן הן הזכרונות והן עדויות והמחקרים. ודאי שלא קרא הכל, אף לא בלשונו. נות המערב הידועות לו, והרי אין איש שבכוחו לקרוא את כל שפע הפרסומים היוצאים לאור חדשים לבקרים. שליטתו בחומר ובקריאתו בו מרובה מאד. אך לא הסיפק במה שכבר נדפס, אלא השתמש גם במקורות לא-מודפסים ואף "יצר" מקורות חדשים, בחקרו אנשים שהיו פעילים בשעתם (השוה בעמ' 732-734 הקטעים

דים ב"השקפת העולם" הנאצית. וכך ניתנים דברי הר-דיפה וההשמצה במפורז, וההתפתחות המאוחרת עד להשמדת ההמונים מתוארת בעיקריה בפרק העשרים ושבעה שהזכרנו.

עוד ליקוי בתיאורו של המחבר הוא העדר דברי סי-כום בסופם של תריסר מאות העמודים. המחבר מסיים בחתימה על הכניעה ללא-תנאי ומוסיף דברי-נספח על גורל הנאשמים בפני ב"ת-הדין הבינלאומי בנירנברג. לכן ייטיב הקורא אם בסיום הקריאה יחזור ויקרא בת-חילת הספר, לדוגמה בעמ' 5, ששם ימצא דברים על הרייך בן אלף השנים, ש"קיומו נמשך שתיים-עשרה שנה וארבעה חדשים, אך בפרק-זמן מועט זה גרם להתפר-צות עזה והרסנית יותר מכל מה שקדם לה. היא העלתה את העם הגרמני לפיסגת עוצמה שלא ידעה אותו זה למעלה מאלף שנים... והטילה אותו לתחתיות חורבן והרס בסופה של מלחמת-עולם שחוללה אומה זו בכור-נת מכוון. במלחמה זו הקימו מימשל-אימים על העמים הנכבשים, מתוך טבח מחושב של חייהם וחרייהרות שעלה על כל הדיכוי הפראי שבדורות הקודמים".

באשר אין עליהן תשובה, אינה מאוששת מתיאורי המח-בר עצמו. והרי זה המומנט החשוב השני, שבכל תח-נות הדרך הנוראה שהלכה בה גרמניה כדורנו, נמצאו להם, להיטלר ולאנשיו, שותפים רבים בעם הגרמני. שיירר דומה אינו מחמיץ כמעט שום הזדמנות שניתן להצביע על שיתוף-פעולה זה ועל דקות המוני-הגרמנים בנאצים. בייחוד הוא מדגיש את תמיכתם הפעילה של אנשי משרד-החוץ הגרמני ושל הצבא. דעתו היא — ודעה זו יש לה על מה שתסמוך — ששני הגורמים האלה לא מצאו עוז כנפשם לסלק את היטלר בשעה שהיה ברצונם ובידם לעשות כך, ולאחר שעברה שעת-הכושר להתנגדות ללא סיכון מרובה אף סייעו בידו. הדגשות המחבר הן בעתן, כיון שבשנים האחרונות נופ-חה התנגדות הגרמנים לנאציזם עד שנהפכה לאגדה.

הקורא היהודי אולי יהא סבור שמן הראוי היה לו לשיירר להקצות פרק מיוחד למדיניות הנאצים כלפי היהודים. אמנם המחבר אינו מעלים דבר לא משנאתם התהומית של הנאצים ולא ממעשיהם בשוד וברצח. בכל-זאת נדמה, שלא עמד על המקום המרכזי שתססו היהר-

בשולי החוברת

מאמרו של מיכאל קומיי, יושב-ראש המשלחת של מדינת ישראל באומות המאוחדות, הוא בעקבות דבריו בועדה המדינית המיוחדת של העצרת, שנאמרו בנובמבר 1960.

נִיר בַּע"מ

מוסד כספי להתישבות העובדת

ההון הנפרע עם רזרבות — 1,418,000 ל"י

אגרות חוב במחזור — 508,000

שדרות רוטשילד 28א'

טלפון: 4423/24 ת. ד. 1294

"תנובה"

מאגדת 500 ישובים הקלאיים ומאות רבות של משקים בודדים בכל אזורי הארץ לשם תעשית התוצרת ההקלאית ושיווקה.

"תנובה"

משווקת למעלה מ-70% מכל תוצרת המשק המעורב של החקלאות העברית בארץ-ישראל.

"סמל תנובה" ערובה לטיב תוצרתה

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית לאספקה של העובדים העכרים בישראל בע"מ

החברה

הגדולה לאספקה בישראל

המשרד הראשי:

תל-אביב, בנין המשביר, דרך שלמה 58 ת. ד. 130, — טלפונים: (16 קוים) 84211

סניפים:

חיפה, רח' הנמל ת. ד. 295 טלפון 6794/9
ירושלים — ת. ד. 438 טלפון 3854
באר-שבע טלפון 5

חברות עזר

המשביר המרכזי

(כפפים וחשקעות) חברה בע"מ

קרן לקואופרציה צרכנית בע"מ
"המשביר לצרכן" בע"מ

החשנה

כל ענפי הביטוח

אל חותמי "מולד" וקוראיו

זה כמה שנים אתם מקבלים את "מולד", ויש להניח שהוא מביא לכם מידה של הנאה והרחבת-הדעת. יש בכם החושבים את הירחון ל"כבד" מדי— ואולי אף ל"קל" מדי? אבל כולכם יודעים ומרגישים בלי ספק את חתירתו לקיים רמה ספרותית ומחשבתית ראויה בימים שהזול והקלוקל מציף את רחובנו, וחודר ומדלדל את שרשי הספרות. אין אתם מסכימים לכל הזנאמר בירחון? טוב ויפה. מטרתו היא לעורר ולהמריץ את המחשבה. מי-המנוחות סם-מות הם לקורא ולכתב-עת כאחד.

במשך כך וכך שנים נתן לכם "מולד" משהו, לאחד הרבה ולאחד מעט. הגיעה השעה שתתנו אתם משהו ל"מולד", כדי לחזקו, להרחיבו, ולגוון את תכנו. אין כאן מפעל-החזמה המוני, אלא פנייה אל היחיד, אל הרגשת-אחריותו וחובתו למפעל שהוא קרוב לרוחו או יקר בעיניו.

אתה הקורא שאינו חותם, תן לבך לחתום מיד. אלו רק שבע לירות לשנה!

אתה החתום מכבר, אחריותך גדולה יותר: עליך לשתף אחרים בהנאתך—

שלח נא שמות חברים, ידידים וקרובים שאינם מקבלים את "מולד", ושלדעתך ראוי כי יקבלוהו, ואנחנו נפנה אליהם;

רובת אתה לתת מתנה למישהו— התיימה על "מולד" לשנה היא מתנה נאה, מזכרת החזרת ומתחדשת הודשי-חודש— שלח לנו כתבתו של האיש או האשה שאתה חפץ ביקרם או בהנאתם ונשלח לו את "מולד" לכל מקום בארץ ובחוץ-לארץ.

אם תמציא לנו ארבעה חותמים חדשים (עם דמי-חתימה, כמובן), תקבל את "מולד" במשך שנה אחת הנם.

הנהלת "מולד"

תל-אביב, פינסקר 2, ת. ד. 4449